

Gheorghe Barițiu

Studii și articole

Cu o prefață

de

Dr. Ioan Lupaș

Sibiu, 1912

—
Editura Asociațiunii

Gheorghe Barițiu.

Astăzi, când se fac și la noi serioase încercări măcar pentru asigurarea traiului material, dacă nu și pentru înlesnirea unei pregătiri mai temeinice a ziaristilor noștri, — amintirea ni se îndreaptă plină de recunoștință către adevăratul întemeietor al presei române în Ardeal, către Gheorghe Barițiu, dela nașterea căruia se împlinesc o sută de ani.

Viața lui de muncă nepregetată, de jertfă curată, de suferințe multe și de statornică însuflețire pentru cauza națională a Românilor ardeleni, și chiar a românismului întreg, va servi timp îndelungat ca o îndrumare luminoasă pentru toți cari simt în sufletul lor îndemnul puternic de a-și închină truda vieții în scopul operii mari de cultură și de educație națională, ce este chemată a îndeplini presa noastră românească.

Născut la 12/24 Maiu 1812 în Jucul-de-jos, G. Barițiu este fiul preotului Ioan Pop-Barițiu, care după terminarea învățăturilor la școalele din Blaj, Cluj și Arad a slujit 60 de ani la altarul Domnului (1809—1869), silindu-se a da cea mai bună creștere numeroșilor săi copii, dintre cari cel mai mare, Gheorghe, eră menit să ajungă o podoabă nu numai a familiei, ci și a neamului întreg.

Gheorghe ne spune despre tatăl său, că eră „un adevărat ardelean, concrescut cum am zice cu munții și cu văile patriei sale astfel, încât lui îi eră peste putință ca să-și facă idee de vre-o altă patrie, care să se poată asemăna cu Transilvania lui“. Deaceia niciodată n'a încuviințat ca vreunul din fiii săi să părăsească țara aceasta. Adeseori le vorbiă cu însufle-

țire despre Șincai, pe care 'l avuse ca profesor pe vremea când învăța în Blaj, și văzând aplicarea fiilor săi spre învățatură, nu uită a le spune, cât în glumă, cât serios:

„Mă, luați-vă seama, să nu pățiți și voi ca Șincai. Știți voi ce vă zicea moșul vostru: Nu e bună învățatura multă fără minte și mai multă“.*)

De aceste înțelepte cuvinte bătrânești a ținut seamă Gheorghe Barițiu și cu toate că soarta l-a împins de multeori în situații mai grele, decum au fost pătaniile lui Șincai, din vârsta fragedă a tinerețelor și până la adânci bătrânețe el s'a silit necontenit să-și îmbogățească cu învățăturile folositoare și de multe soiuri mintea multă și ageră, ce i-a dat Dumnezeu.

Dupăce făcù studii eminente la școlile din Trăscau, Blaj și Cluj, dupăce termină și cursurile seminariale și ocupă un an de zile catedra de fizică la liceul din Blaj, Gheorghe Barițiu trecù în 1836 la școala neguțătorilor din Brașov, unde funcționă timp de 9 ani ca profesor și ar fi rămas probabil și mai departe la această catedră, dacă starea slăbuță a sănătății sale nu l-ar fi silit a o părăsi. Insuși ne spune, că de nu s'ar fi lăsat de profesură, l-ar fi costat vieața.

Dar în locul acestei catedre modeste, de unde glasul său de propovăduitor al culturii răsună numai în auzul câtorva zeci de elevi, Barițiu își crease încă dela 1838 altă catedră mai însemnată. Intemeind la începutul acestui an, în tovarășie cu tipograful Ioan Gött, „Foaia literară“ (intitulată mai apoi „Foaia pentru minte, inimă și literatură“), iar cu 2 luni mai târziu „Gazeta de Transilvania“, el a știut să întocmească și să conducă foile acestea cu deosebită is-

*) „Transilvania“, a. II. (1869), pag. 141.

cusință, încât ele au devenit cea mai bună școală de rededeptare a simțirii și conștiinții naționale nu numai la Românii din Ardeal și Țara-Ungurească, ci și la cei din principatele române. În coloanele acestor foi dela Brașov s'au întâlnit aproape toți scriitorii cei mai de seamă ai Românilor, contribuind cu lucrările lor la opera de cultură națională, ce se îndeplinea într'ânsele de amândouă laturile Carpaților. Deși luptând la început cu multe greutăți și dibuind pe cărări neumblate, Barițiu a reușit curând să dea foilor sale o direcție hotărâtă, îmbrățișând cu egală sollicitudine interesele Românilor de sub oricare stăpânire și silindu-se a-i îndrumă pe toți spre o țintă superioară, spre unitatea în simțire și cultură națională.

Barițiu avea încredere nebiruită în puterea de vieață și în destoinicia culturală a poporului român. Aceasta îl făcea să privească cu destulă liniște încercările ostile naționalității și limbii române și să răsfrângă cu demnitate atacurile ce se deslănțuiau în diferite rânduri cu furie asupra lor. La 1842, când dieta ardeleană se ocupă cu gândul de a desființa limba și naționalitatea română, Barițiu scriă într'un articol*) („discurs“) că pretextele, cu cari vor să-și motiveze antagoniștii limbii române tendințele lor, sunt, ca Românii să poată înaintă cu ajutorul limbii maghiare 1) în cultură, 2) la dregătoriile publice și 3) să devină patrioți buni (ca și când n'ar fi...). Examinând aceste chestiuni „sine ira et studio“, Barițiu își pune următoarele întrebări: 1) oare în veacul al XIX-lea și în starea politică a Europei de azi o nație ca cea română se poate stânge și preface în nimic? 2) dacă aceasta s'ar putea oarecând, nimicirea Românilor folosire-ar cuiva? Răspunsul la aceste în-

*) „Românii și Maghiarismul“, „Foaia pentru minte“ 1842, Nrii 9—11.

trebări îl va putea da oricine, dacă va cunoaște elementele de viață ale Românilor, și anume: 1) numerositatea lor; 2) vârsta vieții lor naționale și cunoștința, că ei au o limbă dulce și cu mult mai ușor de a se îmbogăți și cultivă decât oricare alta de rangul și starea ei; tot astfel au o literatură „deși pruncă, dar pornită pe cărarea sigură a perfecției“; 3) cel mai puternic zid apărător al naționalității Românilor este biserica, este religia lor orientală, pe care ei numai cu ajutorul limbei lor naționale învață a o cunoaște, încât acela care ar izbi în limbă, n'ar putea să nu izbească și în religie, ... afară de niște fanatici și nebuni, cine va cuteza în veacul al XIX-lea a izbi într'aceasta? 4) tot ca mijloc de apărare și rezistență mai amintește Barițiu și „strânsa comunicație“ cu Românii din principate. Pe asupritori îi apostrofează Barițiu în modul următor: „Rogu-vă, judecați înșivă, sila morală sau fizică ce v'ar putea folosi față de acest sănătos popor... Veedți, domnilor, în loc de a îngrețoșă și a îndepărta pe Români cu astfel de pretenții, ați face cu mult mai bine, dacă uitând toate spaimile veacurilor trecute ați da mâna frățească și ați încheia o prietinie, de care aveți trebuință. Pentru că să știți D-voastră, că Dunărea sau niciodată nu o veți putea stăpâni sau numai în prietinie cu Moldavo-Românii și chiar la întâmplarea din urmă iarăș numai sprijiniți de Austria și încurajați de Europa“...

Asupra acestor chestiuni revine Barițiu încă de multeori atât în foile dela Brașov, cât și în foile întemeiate mai târziu și conduse de el în „Transilvania“ și „Observatoriul“.

În 1848, când se agită chestiunea unirii Transilvaniei cu Ungaria și eră tot mai vădită tendința de a supune Transilvania și de a o stăpâni în spirit

curat unguresc, Barițiu spune,*) că aceasta s'ar putea întâmpla numai în următoarele condiții: 1) dacă nația ungurească ar fi mult mai numeroasă, ca să poată învârstă și încinge pe toate; 2) dacă nu s'ar afla pe cel mai înalt grad al culturai peste tot și mai vărtos în limbă; 3) dacă cele 3 limbi (română, germană și sârbă) n'ar avea nicidecum limbă scrisă, nici o literatură... Însă aceste condiții sunt atât de imposibile ca și refluxul Dunării... Convingerea sa despre superioritatea biruitoare a culturii o mărturisă Barițiu și atunci, ca și la alte ocaziuni, în mod clar și precis: „Vieța genetică a popoarelor nicidecum nu mai atârnă dela schimbăturile instituțiilor politice, ci curat numai dela gradul culturii lor spirituale și dela păstrarea limbii lor în cărți, în jurnale, în școală, în biserică, în familie, încât aceea va fi mai văzută și mai respectată, care va ști arăta mai multe produse ale minții și ale spiritului“. Deaceea Barițiu n'a încetat a propaga în toată vieța sa necesitatea unei educațiuni curat românești nu numai prin școală și biserică, ci mai ales în sânul familiei. Adeseori sbiciuește pe Românii, cari îngădue să pătrundă în sanctuarul familiei lor vreo limbă străină. Indignarea contra acestora îi stoarce într'un rând mărturisirea că de ar avea dânsul feciori câți patriarhul Iacob, nu ar suferi pe nici unul să-i gângăie în limbă străină, ci mai întâi în a mamei sale.

Pe învățători și pe preoți îi îndeamnă a stăruî pentru o îmbunătățire a creșterii morale a tinerilor noștri, ca să nu ajungă răsfățați, moleșiți și subjuogați de patimi, ci să iasă din ei buni conducători și apărători ai poporului.**)

Școala trebuie să fie ca o biserică pentru prunci, iar biserica este școală pentru oameni în vârstă. Arhieriei și preoții să-și aducă aminte,

*) „Foaia pentru minte, 1848, Nr. 12.

**) „Gazeta“ 1844, Nrii 13—16 art: „Sărăcia“.

că Mântuitorul le-a zis nu numai să boteze, ci și mai vârtos, să învețe... Iar în alt loc *) spune Barițiu, că „înflorirea unui cler apune numai prin lenea lui“; deaceea îndeamnă pe toți Români la multă învățătură și purtare bună, căci altfel: „Runut res nostrae sola inertia nostra“.

Tot asemenea îndrumă Barițiu neconținut și pe omul din popor, pe neguțătorul, meseriașul și intelectualul român la împlinirea datorințelor față de sine, familie, neam și patrie.

Astfel a ajuns el din profesorul tânăr al școlii neguțătorilor brașoveni iubitori de carte și doritori de înaintare, un adevărat educator al mulțimii.

Cătră sfârșitul anului 1846, când Barițiu, simțindu-se bolnav aveà de gând să se lase de ziaristică, Aron Florian îl îndemnă, să continue scriindu-i: „toți cei bine gânditori zic fără frică de a greși, că fără Gazeta ta Români nici în 50 de ani n'ar fi ajuns, unde se află astăzi.“**)

Din această și din alte asemenea mărturisiri se vede, că opera de educator a lui Barițiu începuse a fi prețuită favorabil de contemporani.

În curând însă ea fu întreruptă prin anii de vijelie și sdruncinare politică-socială: 1848—1849, când Barițiu părăsi Ardealul, căutând adăpost în Țara-Românească. Casa lui fu jefuită, tânăra-i soție, cu un copil la piept cu altul de mână, pibegii fără mângăere. Barițiu ajunse în prinsoarea Muscalilor, cari îi purtasera de mult aleanul pentru unele articole îndrăznețe din foile sale, fu dus dela Câmpina la Cernăuți și aci aruncat în fiare, de unde scăpă numai prin intervenția familiei Hurmuzaki, ai cărei membrii știură să-l îmbrățișeze cu toată căldura, manifestând și mai târziu frumoase sentimente de prietenie pentru „acel

*) „Foaia“ 1847 Nr. 10: „Icoana preotului“.

***) „Neamul Românesc“ a. III. Nr. 129.

bărbat cunoscut Românilor prin genialele sale sâr-guințe spre deșteptarea și întărirea spiritului național, *) cum scrie Doxachi Hurmuzaki într'o epistolă a sa dela începutul anului 1850.

După potolirea revoluției, Barițiu se întoarce iarăș la Brașov, dar după 2 luni, în 25 Februarie 1850, i se interzice din partea guvernului a mai scoate foile sale, deoarece începuse a publica raportul lui Iancu și ordinului de a sistă publicarea n'a voit să-i dea ascultare. Când reapar foile în toamna anului 1850, ele nu mai au pe Barițiu ca redactor, ci pe blajinul Iacob Murășan. Barițiu a rămas însă și mai departe cel mai neobosit colaborator al foilor, cărora dânsul le-a dat ființă și urmă să le imprime și în viitor pecetea personalității sale de o tenăcitate dărză și neînduplecată.

Pe lângă activitatea sa ziaristică și politică, Barițiu își îndreptă atențiunea și asupra unor probleme însemnate ale vieții economice. La 1852 el stăruie pentru înființarea unei fabrici de hârtie la Zernești. În scopul acesta călătorește prin Austria, Germania, Belgia și Franța spre a procura cele de lipsă pentru fabrica al cărei director „a rămas timp de 20 ani, până când întreprinderea a trebuit să capituleze dinaintea teribilei concurențe streine“, cum scrie în-suş Barițiu.

Pe timpul încercărilor constituționale dintre anii 1860—1867 și chiar în era dualismului Barițiu avu rol însemnat în politica națională, participând cu în-sufletire și cu povață înțeleaptă la conferențele naționale și la dieta ardeleană din Sibiu și la senatul imperial din Viena. În autonomia Ardealului vedeà el un scut de apărare și un frumos teren de validitate politică a Românilor ardeleni; de aceea a fost tot-

*) N. Bănescu: Corespondența familiei Hurmuzaki cu Gheorghe Barițiu. Vălenii de Munte 1911, pag. 64.

deuna un călduros apărător al acestei autonomii, pe care a introdus-o ca postulat politic și în programul nostru național din 1881, după ce luptase timp de 2 decenii, zadarnic, pentru apărarea și salvarea ei. Dacă autonomia Transilvaniei n'a putut fi salvată, și dacă chiar legile favorabile pentru Români, ale dietei ardelenene din 1863—64 au fost mai târziu desființate, Barițiu credeă, că aceasta s'a întâmplat și din cauza unor greșeli ale conducătorilor noștri politici, cari „puneau foarte mult pond pe promisiunile Vienei“ și de aceea au accelerat intrarea deputaților ardeleni în senatul imperial din Viena (1863), pe când dânsul stăruia ca deputații ardeleni să între în senatul imperial numai după ce promisiunile făcute de către Viena atât Transilvaniei, cât și anume națiunii române vor fi regulate în dieta ardeleană „sanctionate de monarh și cuprinse în diploma inaugurală consacrată prin jurământ“.*)

Cu toate acestea a luat și Barițiu parte activă la ședințele senatului imperial din Viena, unde s'a convins și mai mult, că autonomia Transilvaniei nu eră în deajuns asigurată. Față de dieta din Cluj dela 1865, care aveă să înmormânteze autonomia Transilvaniei Barițiu îndemnă pe Români ardeleni să observe tactica pasivității, cum a stăruit și mai târziu pentru pasivitate față de cea din Pesta, după ce încercarea lui și cu memorandumul, pe care l-a prezentat co-roanei la sfârșitul anului 1866 Dr. Ioan Rațiu în numele a 1493 de Români ardeleni, a rămas cu totul zadarnic. Precum pentru alte păreri și fapte ale sale de mai nainte, tot astfel și pentru încercarea aceasta a avut Barițiu să îndure multe atacuri dintre cari desigur mai greu îl vor fi atins acelea, cari veniau din partea Românilor. Eră învinuit, că el „a stricat tot ce a fost solidar la Români“ că „mai bine doriă a fi

*) Cf. Părți alese, III, pag. 160.

primul în satul fracțiunii decât al 2-lea în Roma“ și că numai ambiția de a ajunge și el într'un rând cu episcopii Klein, Adamovici, Bob, Moga, Lemeni l-ar fi îndemnat să sfătuiască pe Români a înaintă acel memorandum care nu puteă să aibă nici un rezultat, căci pe când amintiții episcopi se răzimbau pe milioane de Români, Barițiu „numai cu o trupă ca a lui Epaminonda, șezând frumos la Termopilele fabricii dela Zernești a răsbit cu petițiunea până la tron.*) Barițiu firește nu rămâneă dator cu răspunsul la asemenea atacuri, ci răsplăteă uneori cu vorbe foarte aspre și usturătoare ironiile contrarilor săi.

Invinuirile de tradare, cari au bântuit atât de mult în vieța noastră publică în anii 1910 până 1911, circulară și în preajma anului 1865 ca și mai târziu printre Români ardeleni, dar fără nici un temei serios. Despre aceasta s'a convins mai târziu însuș Barițiu și în istoria sa, vorbind de nefericitele desbinări politice, spune apriat, că „n'a fost nici un trădător între Români, ci ei numai cât se aflau desbinați mai ales dela 1865 înainte în două tabere, una de oameni mai fricoși, totdeauna supuși ascultători în credința lor scoasă din scriptură, că toată puterea este dela Dumnezeu, iară alta compusă de oameni cerbicoși, cari pun capul în piept, vor să înnoate și contra torentului și cari n'au crezut niciodată, că puterea feudalilor și a tiranilor ar fi dela Dumnezeu.**)

În zilele bătrânețelor sale Barițiu puteă să se mângâie, că luptele lui pe teren politic și ziaristic i-au asigurat o mare influință asupra Românilor ardeleni și au reușit să-i câștige o mulțime de aderenți, cari aprobau politica pasivității și o urmau deși vedeau, că nu vor ajunge la nici un rezultat cu aju-

*) „Telegraful Român“ 1867, Nr. 8.

**) Cf. Părți alese pag. 436.

torul ei. La această reușită va fi contribuit, între altele, și temperamentul vioiu și mintea ageră a lui Barițiu, care tocmai din aceste motive eră apreciat de contemporani nu numai ca ziarist eminent și ca bărbat de știință, ci și ca om politic. Aron Florian îi laudă „agerimea de duh și tactul rafinat prin experiență“;*) iar altădată îi zicea într’o scrisoare în glumă, „sfredelul dracului“.**)

Ca un monument literar al direcției politice propoveduite de Barițiu poate fi considerat memorialul, ce a scris la 1881 din încredințarea conferenței naționale și în care motivează pe larg, cu o serie respectabilă de argumente istorice și politice, singuraticile puncte ale programului nostru național.

*
Stăruințele lui Barițiu pentru înființarea „Asociațiunii“, meritele lui ca secretar și președinte al acestei instituțiuni culturale sunt dintre acelea, cari nu pot fi niciodată trecute cu vederea. Ca redactor al revistei „Transilvania“ a îmbogățit literatura noastră istorică cu multe studii și cercetări, năzuind să trezească un interes mai viu pentru istoria națională, a cărei valoare educativă Barițiu o avea totdeauna în vedere și o accentuă cu deosebită stăruință.

„Mulți se plâng — scria Barițiu la 1873***) — că națiunea daco-română din imperiu și-ar fi pierdut sau că ar fi în pericol invederat de a-și pierde firul sau mai rău a se pierde cu totul, a veni în confuziune deplorabilă pe terenul vieții publice, politice-naționale. Lucru prea firesc acesta. Vai de acel om, care când se scoală dimineața, nu mai știe de loc ce a făcut ieri și alaltăieri, ce i s’a întâmplat înainte

*) Cf. „Convorbiri literare“, 1908, Nr. 7, pg. 10.

**) „Neamul Românesc“, an III, Nr. 93.

***) „Transilvania“ VI, pag. 116.

cu o săptămână, cu o lună. Oameni de aceștia uituci sunt supuși pe toată viața lor la confuziunile cele mai neplăcute, până ce mai pe urmă ajung de râsul și compătimirea celorlalți. Pentru conducătorii și frunțașii celorlalte popoare se reculeg, se orientează mai iute și mai bine decât așa numita inteligență românească; pentru aceasta rămâne păcălită în atâtea cazuri și ocaziuni? Pentru că alții își exercitează și memoria și judecata prin istorie și rămân cu trecutul în nex, în contact neprecurmat, ci noi ducem o viață publică efemeră de Joi până mai apoi, trăim din mână în gură; nu voim să învățăm din trecut, nici a ne prefige un scop chiar, o țință limpede, un plan anumit și bine precugetat. Și mai crede cineva, că aceasta se poate întâmpla fără ajutorul unei istorii critice... Dar... numai din atâta material, cât avem publicat până acum în limba noastră, în cauza și în interesul națiunii noastre, nu se poate scrie istoria noastră cea mai nouă așa, ca să fie demnă de acest nume, ci se mai cere, ca să adunăm la material cât se poate mai mult și mai bun. Istoria noastră trebuie să ne spună adevărul întreg, într’o toată golăitatea și, dacă voiți, splendoarea sa, fără ca istoricul să întrebe, dacă acel adevăr place cuiva, sau nu, dacă îl luminează sau îl și arde“.

Iar cu privire la istoria noastră bisericească făcând Barițiu într’o ședință a Academiei Române*) următoarele constatări: „Nici o parte a istoriei poporului român din veacurile trecute nu a rămas până astăzi mai puțin cultivată decât este istoria sa bisericească. Avem încercări, avem fragmente din istoria bisericească, nu dăm însă nicăiri de o lucrare sistematică întregă, care să se întindă și să curgă precum curge

*) 1/13 Aprilie 1888. Cf. „Transilvania“ din acest an Nrii 11—12 și părți alese I, pag. 121.

un râu lin peste toată lunga serie a veacurilor, de când se crede că acest popor a primit religiunea lui Isus Hristos de a sa. Și-apoi mi-ar plăcea și mie să cunosc pe acel om genial, care să fie în stare a scrie istoria politică, cum și istoria literaturii române, fără ajutorul istoriei ecleziastice. Au fost câteva veacuri, întru care o parte considerabilă a poporului românesc nici nu cunoștea altă viață decât pe cea din familie și pe cea din biserică. Spre a-și conserva biserica așa, precum o moștenise dela protopărinți, el a renunțat veacuri întregi la viața publică-politică“.

Prin mulțimea de documente, ce a publicat nu numai în revista „Transilvania“, pe care o consideră ca „un mic magazin de documente istorice“*), ci și în coloanele ziarului politic, „Observatoriul“ (1878—1885), Barițiu și-a dat silința să împlinească măcar o parte din multele lacune ale istoriografiei românești-ardelene.

Din mai multe părți s'a exprimat dorința, ca însuș Barițiu să scrie istoria națională, a cărei necesitate o accentuase de atâteaori. La sfârșitul anului 1884**) spune Barițiu, că s'a decis să mai poarte încă un an de zile peana de ziarist, pentruca cu voia lui Dumnezeu să împlinească 50 de ani ai activității sale pe acest teren. Tot atunci spune că mai are înaintea ochilor și alte lipsuri arzătoare ale publicului nostru, despre cari niciodată nu se poate scrie și vorbi de-ajuns... Sunt chestiuni și ramuri de știință, fără a căror discuțiune și propagare, politica zilei este și rămâne stearpă, neînțeleasă și nefolositoare“, dar în anul următor, 1885, în ziua Sf. Apostoli Petru și Pavel, sistând apariția ziarului său

*) „Transilvania“ 1885, pag. 38.

**) „Observatoriul“ 1884, Nr. 100.

„Observatoriul“, își ia rămas bun dela publicul cetitor spunând, că secțiunea istorică i-a încredințat o „misiune pe cât de frumoasă și onorifică, pe atâta de grea și răpitoare de timp; alătura cu aceasta retragerea totală din luptele politicei militante este o consecință naturală, imperioasă“.*)

După o activitate ziaristică, culturală, economică și politică atât de intensivă și îndelungată, Barițiu ar fi fost în drept să ceară pentru bătrânețele sale liniște și odihnă. Dar el nu era omul, care să poată odihni în lumea aceasta, unde secerișul e mult și lucrătorii atât de puțini. S'a apucat deci la adânci bătrânețe și în timp de 6 ani de zile a dăruit neamului său cele 3 volume vâște, întitulate: „Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă“. La o istorie sistematică nu se mai putea gândi, fiind „foarte strâmtorat de timp“. Deaceea și-a aranjat lucrarea după sistemul de biografii și monografii, care-i venia mai cu ușurință, având el de mai nainte astfel de biografii și monografii publicate prin foile sale sau prin „Analele Academiei“.

Valoarea singuraticelor părți din această scriere a lui Barițiu este, în mod firesc, inegală, deoarece autorul n'a avut la dispoziție nici timpul nici mijloacele necesare spre a adânci deopotrivă toate chestiunile istorice, cari formau obiectul lucrării sale. În întregime însă aceste 3 volume cuprind o comoară întreagă de cunoștințe folositoare din diferite domenii ale vieții noastre naționale din trecut. Cele două volume din urmă, în cari Barițiu povestește evenimentele din timpul său, în multe locuri fac impresia unor memorii scrise de o personalitate cu rol însemnat în viața publică. Autorul însuș pare a-și fi dat perfect seama de caracterul personal în-

*) Ibidem 1885, Nr. 34.

câtva al expunerilor sale. De aceea face, în legătură cu aprecierile sale despre dieta din Sibiiu, următorul apel important către cetitori: „...nu cerem dela cetitoriu ca să ne dea nouă crezământ, dorim numai ca să nu-și pregete a se informă el însuși din izvoarele sus citate și să-și formeze judecata, iară nouă ne rămâne numai ca să-i aplanăm puțin calea și să-i punem unele semne așa numite țăruse dintr'un stadiu până la altul, mai vârtos prin producerea de documente și de unele scene caracteristice ale epocii“.

Înainte de a-și închide ochii pe veci, neobositul moșneag Gheorghe Barițiu își încheiă lucrarea sa istorică într'un ton de înălțător optimism tineresc, constatând că în mânia tuturor piedecilor firești sau măestrite, ce s'au pus în calea desvoltării noastre, Românii au realizat totuș progrese însemnate dela 1850 încoace. „Nu-mi veți numi — încheie Barițiu — în sute de ani o singură epocă, întru care poporul român, luat în totalitatea sa, să fi desvoltat atâta putere de viață, un progres atât de uimitor, precum este acesta percurs dela 1850 și mai de aproape dela 1867 încoace. Să ne mărginim însă la partea națiunii române, câtă se află înrădăcinată din străvechime în aceste țeri situate dincoace de munți. Lipsiți prin legile statului de dreptul individualității naționale-politice poporul român s'a retras sub scutul libertăților europene, care apără pe indivizi de asuprirea despotismului; retras la altarele bisericilor sale, conștiința sa națională în loc de a se întuneca și a se tâmpî, ea mai vârtos s'a deșteptat și afirmat față cu Europa luminată în măsură, precum mulți din noi nu am fi crezut niciodată. Respînși din luptele politice militante, Românii s'au recules în puțini ani și fără a renunța un moment la drepturile lor, care se confiscă, nu însă a se și pierde, — au știut să-și alegă o mulțime de ramuri ale activității. fără care

chiar de s'ar fi bucurat de autonomie națională și politică oricât de largă, bunăoară precum o avuseră Sașii ori clasa aristocraților, ar fi fost peste puțină să înainteze“.*)

Cu conștiința împăcată, că la toate progresele acestea a contribuit și el, înmulțind talentul, ce i-a dat Dumnezeu, ca „o slugă bună și credincioasă“ neamului său, — s'a pogorît în mormânt Gheorghe Barițiu, în 2 Maiu 1893.

Vieața lui întreagă a fost călăuzită de principii moral, care fusese și lozinca marelui istoriograf german Ranke: Labor ipse voluptas.**)

Dr. Ioan Lupăș

*) Părți alese III, pag. 494.

**) Spre a înfățișa generației actuale felul de a scrie a lui G. Barițiu, comitetul „Asociațiunii“ a decis să reproducă în această broșură câteva din articolele sale mai importante.

Românii și maghiarismul.

Atâta socotirăm, că este cu sfat ca să așteptăm: sentința, ce era să o dea aristocrația ungurească a țării în adunarea lor generală, adevărată în dietă, unde Românii n'au nici un reprezentant, căci acel episcop, ce se află acolo, nu e trimis de către nație, ci este chemat de către Monarhul, sub titlul de regalist și proprietar de pământ. Așadar, dieta Transilvaniei în 31 Ianuarie al anului curgător slobozi sentința de nimicire a naționalității românești, care de vre-o trei veacuri încoace în această patrie, tot nu eră recunoscută de lege, măcar că de facto, ea tot viețuie și mai viețuește apărută și sprijinită de paladiul său, pe care acuma nu-l numim și nici putem ști înainte, oare prin decursul acestui tractat îl vom numi sau nu.

„Ce? s'a hotărît nimicirea naționalității românești? Asta este o idee greșită dela tine“, aud strigând pe mulți, „hotărîrea ațintează numai, a da românimei prilej, ca cu atât mai ușor să învețe ungurește și apoi cu ajutorul acestei limbi să poată înainta 1) în cultură; 2) la dregătoriile publice și a 3) să se facă patrioți cu atât mai buni, căci adevărat Românii până acuma nu erau patrioți.“

Aș dori din suflet, ca în câteva ceasuri, de care am trebuință spre a cerceta mai deaproape număratele din sus propoziții, să rămâiu slobod, fără nici o umbră de interes particular, și nici robit de vre-o judecată individuală — sine ira et studio. Mă voiu păzi, ca să nu isbesc nici în aceasta nici în ceea stâncă din amândouă — și am nădejde, cumcă paza nu-mi va veni cu anevoie.

Dacă acei bărbați, cari se află în părerea, cumcă naționalitatea românească nu este amenințată cu nimicire, nu mă luă cu vorba lor pe dinainte, eu mă gătisem a întrebă deadreptul: 1) Oare în veacul al nouăsprezecelea și în starea politică a Europei — a Europei zic — de astăzi, o nație cum este cea românească se poate stânge și preface în nimic? și 2) dacă aceasta s'ar putea oarecând, nimicirea Românilor folosire-ar cuiva? Așa, astfel de întrebări eram eu să pui, cu care sunt convins și pătruns, cumcă în mintea și în voia mai a tuturor compatrioților noștri de altă nație, este hotărîtă pe dintregul nimicirea politicească a românimei, — am zis politicească, să fiu drept înțeles, n'am zis individuală.

Intr'aceea, propozițiile cer demonstrație, cer argumente, sau adecă mai românește vorbind, orice întârești cu gura sau cu condeiul, se poștește ca să și dovedești cu cuvinte sănătoase; — și apoi vremea ne este scurtă și întetitoare.

Toți aceia cari zic, cumcă românimea câștigă foarte mult, dacă va fi silită a primi, sau chiar ași face ea în sat școale maghiare, chiar și pe la toate satele, sau se înșală săracii de sunt Români, sau de nu sunt, socotesc să ne tragă miere pe la gură, ca să uităm de amarul trecut, cum și de moartea viitoare. Au nu cetiți voi cele mai multe jurnale maghiare, au nu vă răsună în urechi desbaterile celor mai multe adunări marcate, au nu vi se spune pe tot pașul în toate ulițele cetăților și a orașelor, mai vârtos ungurește, cumcă Transilvania numai atunci poate fi tare, mare și fericită, dacă naționalitatea românească murind, mulțimea Românilor va primi naționalitatea aristocrației domnitoare azi? Au nu cetiți, n'auziți spuindu-se, cumcă puterea *obicinuintei* este mare, adecă cumcă, dacă odată tinerimea românească va *incepe a învăța* prin școală o limbă străină și

va fi strâns îndatorată a o vorbi pe aceea și în casele părintești, deși nu cei mai înaintați în vârstă, cei mai tineri însă, vor crește cu limba maghiară în gură, cu încetul vor uită pe cea românească, ba își vor țineă cinste a nu o ști, cum se întâmplă și până astăzi, cu aceia, cari mai eri alaltăeri săriră din țindră (zeche) în frac sau roc — și cum eră până mai dăunăzi în Moldova-România cu vorbirea limbei grecești, — și așa, mult în o sută de ani, nici chiar în cele mai ascunse cotituri a munților țării nu se va mai auzi limba românească. Au nu cetirați în jurnalul unguresc dela Pressburg din anul trecut acel plan cel da unii, că adecă, dacă pe la unele ținuturi, locuitorii nu se pot maghiariză prin ajutorul școalelor să se aducă batalioane de miliție, care vorbesc numai ungurește și acestea să se împartă prin cvar-tire, pe la Slavoni și Români, la cari petrecând doi sau trei ani, vor sluji oareșicum de dascăli ai limbei maghiare, bunăoară cum sunt slujnicele de săcui pe la orașele săsești în Transilvania? — Nu-mi spuneți că planuri de acestea es numai din unele capete bolnave și exaltate: ascultați și priviți singuri în toate părțile și veți cunoaște adevărul cuvintelor mele. Și apoi nici că e întrebarea: „cine vrea a maghiariză?“, ci dacă vrea cineva sau nu. Mai mult: puese oricare din cetitori cu mintea sa în pelea, în starea și în împrejurările în care se află astăzi aristocrația maghiară și vază, oare în aceeași poziție n'ar aveă și el tocmai acelea dorințe, pe care le are zisa aristocrație? Deci dar dupăce credem, cumcă despre ferbinte dorință a celei mai mari părți din nemeșimea maghiară, de a desface naționalitatea românească ca pe un trup netrebnic, nu se îndoește mai nici unul din cetitorii noștri: grăbim a veni la cercetarea întrebărilor ce ne puserăm noi înși-ne mai deasupra. Și mai întâiu:

Oare în veacul al nouăsprezecelea și în starea politică a Europei de astăzi, o nație cum este cea românească se poate stinge și totodată preface în alta, după voia și placul cuiva?

Victor Hugo zice despre Ruși, cumcă după ce aceștia încă tot n'au istorie completă și după cum se cere scrisă bine, datorința cea dintâiu a Europei ar fi, a le învăța istoria lor foarte bine, ai studii cu multă scumpătate; căci altfel, cum vei ști de unde să-i iai și unde să-i întâmpini? Bună tactică dela noul poet filosof, deși nu prea originală. Așa este; pen-truca să ști despre o nație cu cine ai a face într'însa, trebuie să-i înveți caracterul, să-i studiezi toată compactia, să-i pipăi toate arteriile morale și intelectuale, — încă și cele fizice, întocmai cum facem înțelepțește cu oricare persoană privată, pe care doar voim a o atrage în interesul nostru, într'un chip sau într'altul. Această regulă a înțelepciunii, are a o păzi orișicine, căruia îi trece prin cap a amalgama pe româtime, ca și un operator într'un laborator chimicesc. — Fraților, compatrioților, Voi toți cei iubitori de pace și sfioși! cetind voi acestea, ați și început a mă judecă de un om indiscret, adevă necopt la judecată, de un om, care vorbind fără vreme, strică mai mult decât folosește. Se poate că voiu fi și indiscret; eu însă — poate fi iarăși, că din a mea nenorocire — tocmai acuma nu mă pot vădi pe mine însumi de indiscret. Știu cu adevărat, cumcă *tăcerea* mai de multeori este mai bună decât vorbirea; când însă casa mea, sau și numai a vecinului meu, sau și la al zecelea vecin s'a aprins și arde, și mă aflu în cea mai cumplită primejdie, atunci cred că-mi veți da dreptul de a nu tăceă, ci de a strigă și cred iarăși că D-Voastră încă ați face tocmai ca și mine, de cumva din o nenorocire și mai mare primejdie nu v'ar coplesii dormind, în care vreme nici singurul atot-

puternicul Dumnezeu, nu v'ar mai ajuta, din pricină, că Ziditorul a încetat a mai oprî cursul naturii în favorul nostru a oamenilor păcătoși și ticăloși. Într'aceia poate fi că D-Voastră știți ce știți și nu-mi puteți spune; dar tocmai așa și eu, știu ce știu — și poate că vă voiu și descoperi — nu silit, de bună-voie. Așadar, eu rămân statornic pe lângă a mea părere, cumcă adevă, toți cari voesc a trăi cu Românii, sau cari voesc ai ne-românii, au neapărată trebuință a cunoaște istoria lor, așa precum le află dânșii în toate aceste provincii, atât dincoace, cât și dincolo de Dunăre; așa, a cunoaște pe Români, să zicem transilvăneni, întocmai cum se oglindează caracterul lor în caracterul general a întregii nații, care — cu prea puțină, sau după a multora părere numai cu o umbră de deosebire — stă în comunicație strânsă, genetică și sfântă, pecetluită și întărită, prin puterea multor sute de ani. Și cum cunosc compatrioții noștri, cum cunoaște Europa întreagă pe Români? Cu mult mai rău decât pe Jidovi, cari își au pe Moisi al lor, pe care însă, l'au îmbrățișat și celelalte nații. Am zis, decât pe Jidovi, și am pricină pentruce am adus pe acest neam urgisit de pildă — cugetătorul îmi va găci cugetul meu, iar eu sunt silit astăzi a'l retăceă. Da, pe fundatorii altor state și împărății îi cunosc școlărașii în clasele normale, pe fundatorii statelor românești abia îi cunosc acei bărbați erudiți, cari afundându-se peste toată viața lor, în volumele bibliotecilor, sunt siliți a ceti, mai și fără voie, iciclea câte ceva și de Români, fără ca ei să-și facă din această nație un studiu.

Nu este locul aci a scrie, sau a învăța istoria nației românești și nici că ne-am simțit chemați la această muncă erculee. Într'aceia, noi în minutul acesta lăsând cu totul la o parte — numai pe câteva minute istoria a toată româtimea, avem neapărată tre-

buință a ridică două puncte, sau mai bine două catastrofe din istoria românilor transilvane, pe când Racoți și ceialalți, se înieptară cu multă putere a desnaționaliză pe Români, pornind mai întâiu a le lua confesia religiei lor, aruncându-le un catehism cu dogme calviniane, fără ca să poată isbuti cât de puțin, decât numai la câteva din familiile nemeșesti ale acestei nații, — și iarăși vremea dela anul 1692 sub Metropolitul *Teofil II* până către anul 1768. Ce mai epocă fû și asta pentru bieții Români! — Dar, erau acele două epoce prea fatale pentru nația românească din Transilvania și totuși — precum eu cred — mai tare decât înainte de aceia. Zic mai tare, pentru că de s'ar fi slăbit ea prin acele, lovituri politico-religioase atât de grele, astă nație până astăzi, nu eră să mai poată suferi asupririle vremilor, ci, dărăpănarea ei sporind în progresie treptată, până acum lumea ar fi văzut'o culcată pe lavița morții și numele ei șters din catalogul națiilor. Inșă nu, aceasta nu s'a întâmplat, ci din potrivă, elementele de viață care o țin și astăzi, tot acelea o păstrară și în veacurile cele dujmane și neîmpăcate. Și care sunt aceste elemente, ce dau viață națională românilor mai tare decât toate asupririle unei condice de legi, dela care strănepoții compilătorilor acelei condice, în ziua de azi își întorc fața cu rușinare? Acelea pe cât le cunosc eu sunt: a) Numerositatea românilor în Transilvania, încât dacă mai bine de jumătate din aristocrație și-ar jertfi viața ca să ia asuprăși profesia de dascălie în limba maghiară, — totuși din pricina marelui număr al Românilor n'ar fi în stare a-și ajunge scopul nici pe departe; b) Vrăsta vieții naționale a Românilor, la care au ajuns ei, până la anul 1842, pe când deșteptați binișor din letargul în care — și aceasta să nu o uităm — până acuma nu zăcău numai ei singuri, ci spre pildă și

compatrioții Maghiari, — începură ași veni în simțiri, începură a cunoaște, cumcă și ei au o limbă și încă o limbă dulce, plăcută și cu mult mai ușor de a se îmbogăți și cultivă, decât oricare alta, de rangul și starea ei, — o literatură deși pruncă, dar pornită pe cărarea sigură a perfecției; c) Cel mai puternic zid apărător al naționalității Românilor este biserica, este religia lor orientală, pe care ei numai prin ajutorul limbei lor naționale, învață a o cunoaște, încât acela, care ar isbi în limbă, n'ar putea să nu isbească și în religie; și apoi, afară de niște fanatici și nebuni — cine va cuteză în veacul al nouăsprezecelea a isbi într'acestea? Mai este d) și strânsa comunicație națională și religioasă, ce domnește și va domni între Români transilvăneni și între partea nației ce trăește și stăpânește în pământul Moldavo-Românesc, un puternic magnet, care Românilor de dincoace de munți, până când se vor află Moldavo-Români, măcar numai în rangul lor politicesc de astăzi, pe vremi înainte le chează pentru naționalitate; pentru că, până când românilor din alte provincii va vedeă guverne naționale, legislație națională, literatură națională și — chiar biserică națională în acele două principate, pe cari groful St. Széchenyi foarte nimerit le numește „Cuib al românilor“, până atunci scânteia, ba focul naționalității tocmai așa puțin poate adormi în Români din Transilvania, pe cât de puțin va adormi acela — să nu mergem departe, — în Săsimea așa mult izolată de trupul cel mare al Germaniei.

Despre dreptul istoric, ce ar avea și Români transilvăneni la o naționalitate de sine stătătoare, în minutul acesta tăcem cu totul.

Știu cumcă după toate acestea, D-Voastră veți aruncă în calea mea analogia și mă veți bate cu pildele altor nații domnitoare din alte țări, care încă au prefăcut cu încetul — deodată nici decum — pe

națiile lor supuse. Așa veți zice între altele: Romanii oriunde cuprindeau romanizau; în veacurile noastre neamul francez, în Galia desnaționaliză pe atâtea nații locuitoare în acea țară mare șcl. șcl. Analogia D-Voastră schiopătă foarte. Romanii cum desnaționalizau? Mai întâiu trimeteau colonii foarte mari și numeroase, cum și legioane, care toate vorbeau limba Romei; peste acestea, ei îndulceau pe națiile subjugate primind religia, zeii și idoli acelorași. În sfârșit, n'aveau nici o pildă în istorie, care să dovedească cumcă Romanii cât a înflorit republica, ar fi întrebuițat silă spre a romaniză nu; pentrucă senatul înțelept aveă principă, ori la ce întâmplare a se păzi de a nu produce reacții. Iar D-Voastră unde aveți colonii din puținătatea în care vă aflați? Și apoi unde stăm astăzi, unii cătră alții în privința religioasă? Azi aș mai aveă a zice foarte multe, pentrucă simț oarecum, că mulți pretini mă vor muștră, că nu cunosc pe om, privit din punct de vedere psihologic. Se poate prea lesne, cumcă eu natura omenească nu o cunosc de ajuns — și fericesc pe cel care o cunoaște; atâta însă, tot cutez a zice, cumcă cunosc puterea conversației și a opiniilor religioare asupra inimei și a duhului omenească. — De Francezi cumcă au franțuzit, înzădar îmi spuneți. Pe ce fel de neamuri amalgamă ei și în care veac? Ei amalgamă în veacurile trecute, pe niște nații cu mult mai mici la număr, decât cea domnitoare, cari nații, pe lângă că n'aveă nici o literatură, apoi și eră de una și aceeași religie catolică. Ia să fi mărturisit o nație eterogenă în Franța, nu mai mare decât de patru-cinci milioane, religia să zicem a Hunegaților, o nație compactă; atunci lumea eră să vază, la ce cale ar fi eșit Francezii cu aceeași? Voi puternicilor și avuților, nu vă pregetați rogu-vă, dați câte o vizită, când și când Vascilor din Pirenei, acestui neam puțin la număr, dar cu atât mai puternic

întru apărarea drepturilor avute din vremile Romanilor și până ieri alaltăieri păstrate prin toate vijeliile celor mai cumplite veacuri; veniți sau mergeți prin Elveția și căutați, cum în această țară, a cărei și fisionomie naturală are atâta asemănare între Transilvania, trăesc trei nații, Germanii, Italienii și Francezii, sub unul și acelaș nume patriotic „Elvet“, ținându-și însă fieștecă literatura și naționalitatea sa, cum am zis specială, — veniți și dați în Elveția definiția naționalității, să vedem cum o veți da? — Căutați la mărita Britanie și veți află limba și naționalitatea valesilor într'un unghiu de țară păstrată, ba respectată până astăzi. Priviți la Prusia, cercetați maniera acestei monarhii lăudate, de a păstră naționalitățile, știind totodată să păzască unitatea cea sănătoasă a părților monarhiei.

Discursul meu se cam întinde, măcar că eu n'aveam de gând a scrie broșură, cu atât mai puțin carte, ci numai un articol de jurnal. Ca încheiere la răspunsul făgăduit pentru cea dintâi întrebare ce mi-am pus sau îmi vor fi pus alții, mai adaug pe scurt, cumcă, de cumva aristocrația maghiară pe lângă toate mai sus înșiratele greutăți, de a puteă topi și pe Români în căldarea națională, simte totuși, că i s'a făcut o revelație dela ursită, — voiu să zic fatum — cumcă naționalitatea românească este osândită și hotărîtă a se stinge cu totul; de cumva ea simte, cumcă în românim n'au mai rămas nici o putere de vieață, nici o virtute cetățenească, nici o ambiție, decât numai aceia ce o poate aveă un neam corcit — degeneros; în scurt, de cumva jenele încordătoare a naționalității românești s'au muiat și s'au slăbit cu totul și în toate părțile, prin urmare, de cumva eu întru toate părerile mele m'am înșelat cumplit: oh atunci dați, apucați-vă de românim, ca și de niște ceară moale, faceți, formați dintr'însa aceea ce veți vrea, astăzi Sciti

de ai lui Erodot, mâne Huni, poimâne Avari și peste zece ani Maghiari, nu Vă retrageți nimic, scopul primar pe care-l doreați, astfel s'ar părea că l'ați ajuns. — Căci adecă pilde avem: nici fulgerătorul rost a marelui Demostenes, nu fu în stare a scăpa pe Elinii cei pe atunci demoralizați, nici Cato cu toată severitatea caraterului său, nici Brutus cu entuziasmul său pentru libertate, Romanilor n'au folosit nimic. Dimpotrivă, de cumva eu, puțin cum sunt și împreună cu vre-o câțiva, cari știu că simt ca mine, am judecat pe român cevaș mai deaproape și l'am aflat mult mai *sănătos*, mai nestruciat de cum îl aflați D-Voastră: atunci judecați înși-vă, silă sau morală, sau fizică, pe care cum vedem cugetați a o întrebuiță, ce vă poate folosi! Mai bine ca de cincizeci de ani românimea din Ardeal suspină pentru o naționalitate, care să fie și prin legi pozitive recunoscută, așa precum este aceea întemeiată de altmintrelea pe legea naturei, pe mărturia veacurilor și pe documente istorice, care, acestea din urmă dovedesc învederat, cumcă românimea n'a fost aplecată nici odinioară a se lăpăda de a sa naționalitate, ci dimpotrivă pe aceiași i-au silit a o apăra de 1730 ani, mai curată decât multe alte nații ale Europei și decât însuși Maghiarii, a căror caracter național aziatic, aducea cu sine firește o izolație și mai mare. Românii, îndată în urma bătăii lui Gelu, prințului lor cu Tuhutum, căpitanul Ungurilor, „Dominum sibi elegernut Tuhutum“, — și-au ales lor Dōmn pe Tuhutum, adecă n'au fost siliți al primii, ci și l-au ales mai slobod, mult mai slobod, decum își alegea spre pildă Moldavo-Românii pe Domnii lor din Fanar și cred, că mai fără influință străină decât, să zicem, Grecii pe prințul din Bavaria de monarh șieși ieri-alaltăieri; și nu se cetește nicăiri, că Românilor, le-ar fi trecut prin gând vreodată, ași jertfi a lor naționalitate, nici în favorul vreunui Dōm-

nitor părintesc și cu atât mai puțin de frica unor despoți necumpătați. Și acum, dupăce Români se văzură scăpați de valurile veacurilor barbare; dupăce ei din dietă în dietă, mai vârtos dela 1790 încoace așteaptă cu sete, ca chiar pentru binele și fericirea acestei patrii, întru care prevedința binevoii a ne așeză pe atâtea nații împreună cu locuirea, să fie recunoscuți de a patra nație, și aceasta o cer prin toate ale lor organe: în dieta de acum — ce e drept, nu fără veste — ne pomenim, că se frânge bățul asupra existenței lor politice, ce hotărăște adecă, ca ei politicește să nu mai nădăjduiască a trăi nici odată.

Este adevărat, și nici că uitară Români aceea ce li se spune de un jumătate veac, iar anumit dela D. Eder încoace, cumcă prin recunoașterea de a patra naționalitate sistema statului transilvan ar pătimi foarte, sgoduindu-se din temelii. Eu însă din partea mi, nici decum nu mă pot împacă cu acea idee, cum o zidire, care stă bine pe trei stâlpi, să nu poată stă și mai bine pe patru. Au nu este acel zid ținut de patru părți, mai bine apărat, în centru tuturor isbirilor din afară, decât unul răzimat numai pe trei laturi? Nu domnilor, sofismele și întortocherile iuridice a unor politicieni viclenăși nu vor fi în stare niciodată, a ne luă vederea și priceperea, ca să nu cunoaștem adevărul gol matematic, cumcă $3+1=4$ și că $2 \times 2=4$. Intr'aceea, locul a vorbi mai pe larg asupra acestui punct, ar fi într'o carte mai mare, decât este cuprinsul a trei-patru numeri ai acestei foi; pentru aceea, noi aci precurmăm firul, cu nădejde, că doar până este vreme, îl va apucă altcineva, mai pregătit și mai ager pătrunzător în toate relațiile Românilor, în care stau ei cătră celelalte nații, cum și cătră toată patria. Deocamdată mai însemnăm o altă împrejurare, ce la cea dintâie părere se arată cu totul

împotrivoare naționalității românești politicește recunoscută în Transilvania. Care este acea împrejurare? Cumcă Românii, ca Români în altă patrie n'au nici o urmă de pământ în stăpânirea lor, despre care, să se poată zice: acesta este pământ al Românilor, cum s'a putut zice odinioară despre Țara Olutului în privilejul Andreian dat Sașilor: „Terra Valachorum“. Trebuie să recunoaștem, cumcă dacă Românii, ar putea zice numai despre atâta pământ, cât este pământul Făgărașului și al Hațegului, cumcă acela e pământ românesc transilvan, dacă prin urmare, ar avea și Românii dreptul de a trimite de undeva din vre-un unghiu de loc două-trei părechi de deputați la dietă; dacă iurisdicțiile în acel corn de loc ar fi curat românești, așa cum pretind celelalte nații, ca ale lor să fie curat naționale: atunci naționalitatea românească hoc ipso ar fi recunoscută în faptă. Iar în ziua de astăzi, după ce românimea pe lângă altă lipsă mai este și înegrită în felurimi de chipuri, atât înaintea tronului, cât și în față cu alte nații: ce mirare, dacă ea încă știută oareșicum afară din țara aceasta, suspină ca și Indianul după o țară, unde zice el, că îi merg nourii înainte și totdeodată se împetreste, ca toate națiile prigonite pe fața pământului? Așadară, Românul, dacă nu stăpânește pământ, nici poate fi recunoscut de nație? Poate fi, că toți vor simți astfel, singur eu voiu rămâne de părerea contrară. Întreb eu și rog pe toți, ca să privească cu mine prin toată patria și să se întrebe pe sine: Ungurimea, ca Ungurime în massă, stăpânește ea pământ? Ba nu, ci pământul în comitate, îl stăpânește imediat aristocrația, adevărat după vorba de toate zilele nemeșimea. Astă nemeșime, oare nu stă ea și până astăzi din o parte bună și de Români? Vă rog, Domnilor, ca nici unii să nu sărim aci din punctul de vedere a sistemii politice, care o avu

Ardealul până acuma, iar nu dupăcum se proiectează de reformatori. Astfel eu, în natura proprietății de pământ, cum și în respectiva eterogeneitate a aristocrației transilvane aflu mijloc de mângâiere pentru Români, cum și un isvor, până acuma necunoscut a fericirii publice. Și aci săracul de mine, iar sunt silit a mă oprî și a mă trage la spatele vreunuia, care doar s'ar îniepta de a desvolta într'o carte mai mare aceste idei, care astădată, abia se pot adumbri și care poate fi, mulți nu le vor vedeă aci la locul lor; eu însă le atinsei tot din scopul mai sus arătat, adevărat spre a dovedi și cu aceasta, cumcă Românul nu vrea a muri politicește așa lesne cum ar gândi unii și alții, ci dimpotrivă, el se uită împrejur de sine și caută mijloacele de scăpare, — simte totodată, cumcă au trecut acele vremuri, în care în o țară seminița domnitoare să mai poată măcina și asoga pe alte nații într'una.

De cumva, eu până aici mi-am deslegat cât de puțin întrebarea cea dintâie, judece însuși cetitorii; din parte-mi văd numai atâta, că împrejurările mă silesc a trece iute la ceialaltă întrebare adevărat: De cumva nimicirea politicească a Românilor s'ar putea mijloci oarecând, folosire-ar aceasta cuiva?

Întorcă ori și cine tema aceasta și pe față și pe dos, scarmene-o din toate părțile; într'aceea, nici poziția geografică, nici poziția politică, nici simpatiile sau antipatiile în Europa, nici istoria acestor țări, să nu le pearză din vedere. Scărmânând astfel întrebarea, eu aflu, cumcă nimicirea naționalității românești, chiar de ar fi aceia cu puțință, cum nu este, nu numai n'ar aduce folos patriei și aristocrației maghiare, ci dimpotrivă, scădere multă și împuținare de puteri mai multă, decât au adus până acum singura apărare politică, urmată asupra Românilor. Maghiarii zic și scriu în toate zilele: „Noi suntem o seminiță

aziatică singuratică, izolată aici în mijlocul Europei, împrejurată de prea multe elemente naționale puternice și nouă dujmane. Deci, nefiind noi cu alte nații în vre-o rudire națională, n'avem de unde să ne înmulțim, nu avem cu cine simpatiza, încât singură preservativă, de a nu ne șterge din numărul națiilor, este: a preface și a înghiți pe alte nații în naționalitatea noastră, dându-le limba noastră. Inmulțirea, recrutația noastră națională, aici în Transilvania, să se facă mai vârtos din Românime, care apăsată cum se află astăzi, pentru unele folosuri ce iam făgădui, lesne iar înduplecă a se corci mai întâiu, apoi a se preface cu totul în Maghiari. Acest al nostru interes suntem noi datori al căută și al gonii chiar și din interesul cel mare al Europei, cu scop adecă, ca noi făcându-ne tari și mari, să fim cum am fost și până acuma, zid apărător puternic în contra Nordului.

Mai înainte de toate, se cuvine a cercetă adevărul acestor alegate a Maghiarilor, ca așa, cu atât mai ușor să putem pricepe, dacă românimea are pricină binecuvântate, a se lăpădă de a sa naționalitate sau nu. — Cumcă nația maghiară este seminție aziatică, izolată aici în Europa, aceasta o cunoaștem în toată întinderea cuvântului. De se cuvine Maghiarilor a se întări prin topirea altor nații cu a lor, aceasta lăsam altora să o judece. Iar, cumcă nația maghiară ar fi menită de cătră niște puteri nevăzute, a sta de zid apărător în contra unei nouă emigrații despre Nord încoace, de aceasta ne îndoim foarte. Noi pe Ungurime, nu ni-o putem socoti de zid apărător, fără ca să nu fim siliți a o luă în strânsă legătură cu toate celelalte elemente a monarhiei austriace. Pentrucă într'adevăr, la o vreme de nevoie, ce ispravă ar putea face ungurimea singură de sine? In veacurile trecute, când dela o isbândă, ca a Românului Ioan Huniadi, ca a lui Ștefan al Moldovei, făcută în contra Osmă-

nilor, atârnă mântuința creștinilor, pe ani înainte în acele veacuri, când Europa toată își avea pe cel mai mare al său vrăjmaș, acasă în sânul său, în religioasele și politicele împărecheri, prin care slăbită sau turburată, nu se putea pune în stare de a se apăra, și atât mai puțin, de a isbi ea însași: oh, atunci se poate zice, că o nație europeană mărginașe, dacă e lovirea dujmană venită din afară, o sufereă cu bărbăție și a repăsă cu norocire, eră zid apărător pentru Europa. Iar în ziua de astăzi, pe când atât cultura înaintătoare, cât și o politică înțeleaptă, din statele Europei într'una socotite, începe a formă numai o familie mare, a cărei mădulare, unul fără altul, nu mai pot întreprinde nimic, ca să nu corespundă interesului tuturor celorlalte: nici Ungurimea, nici altă nație, nu se mai poate sumeți, că ea singură ar țineă echilibrul, ar păzi pacea, ar reapăsă pe dujmanul. Într'aceea, să zicem că este așa: Ungurimea zid apărător, părete despărțitor aruncat la mijlocul panslavismului, la care să-i dea dreptul firesc atât poziția geografică, cum și deosebirea cu naționalitatea. Au nu cu acelaș, dacă nu cu mai mare drept, poate strigă nația românească din toate puterile, în auzul Europei întregi, cumcă pe dânsa, atât prin poziția geografică, dealungul Dunării și iarăși umbrită de Carpați, cât și prin deosebirea în naționalitate de cătră slavism și iarăși prin înrudirea națională cu Italianii, Francezii, Spaniolii, Portugalii (60 milioane cu totul) chiar prevedința, chiar ursita națiilor au menito a se face păzitoare, (neutrală măcar, dacă vă place așa) de cel mai scump canal și drum de comunicație a Europei, de Dunăre? Așa: Moldavo-Românii sunt orânduți prin sfatul puterilor de sus, a formă o putere destul de tare, pentruca să apere sloboda comunicație a Europei pe Dunăre, cu Azia. Această idee află de câțiva ani plăcere multă, chiar și în față cu diplomația

europăeană, căreia trebuie să-i pese foarte mult de aceea, dacă este ca Dunărea să se închidă sau să nu se închidă, cum am zice la Orșova, sau colo sau dincolo, ca nu cumva o mulțime de țări, peste mai puțin ca cincizeci de ani, să se înece chiar în unsoarea lor. Din cele până acum zise, poate pricepe oricare și atâta, cumcă nația românească are foarte mare drept, la simpatia și la ajutorul națiilor Europei, atât ca înrudită cu cele mai multe din ele, cât și ca așezată în acel pământ, însuflător de atâta interes. Ne place a crede și atâta, cumcă, nu departe este vremea, sau că ea a și sosit, în care Europa va întoarce privirea sa băgătoare de samă și dreaptă și asupra istoriei nației românești, din care — nu ne îndoim, că cunoscându-o, îi va da tot dreptul a se numi și ea pe sine zid apărător a creștinătății. Stați: aci este locul de a ridică la mijloc o împrăjurare, ce după a mea judecată mult interesantă. Care este acea împrăjurare? Cunoscut e, cumcă o parte bună din jurnalistică maghiară de astăzi află foarte mare plăcere, a tractă pe Moldavia și pe țara românească, numai ca pe niște *ținuturi*, care odată s'au ținut de coroana Ungariei și care iarăș odată ar trebui să se întoarcă la aceeași, de unde ar urmă, cumcă românimea nici chiar în acele două principate, n'ar aveă pentru ce se opinti a-și întemeia și a-și aduce naționalitatea sa la înflorire, cu un cuvânt, că mâne poimâne tot va fi silită a-și vedeă toate jertfele naționale, până acuma puse și vărsate, nimicete, sau de cătră o parte sau de cătră alta vecină străină. Cumcă agitațiile și disputele jurnalactice în Ungaria și în Transilvania, în zilele noastre sunt privite, ca pregătiri pentru debaterii dietale, despre aceasta cred iarăși, cumcă cetitorii mei nu se îndoesc; iar dacă aceeași jurnalistică făcând pretenții asupra principatelor, va fi ținând în mână ceva documente istorice și vre-un act diplo-

matic sănătos, pentru aceasta, să se dispute istoricii, cum și fac și se îndoesc. Eu din parte-mi declar și aci sărbătorește, cumcă n'am voie a mă încăieră nici cu politica, nici cu diplomația, nici cu apucăturile de avocat a unor istorici, nici voiesc a mustra Puterile Europene, prin urmare nici pe ungurime, cumcă, pe la anul 1774, pe când alții protejă, ele mai toate dormeau sau că se înversunau de nesuferință religioasă și de duhul proselitismului. Tot ce voiesc a zice, este răzimat pe dreptul și pe legile naturii.

Din izvorul acesta, adevă că din dreptul și cursul naturei, în privința celor două naționalități pentru care vorbim, es de sine la mijloc următoarele întrebări, pe cât eu cred, foarte serioase, adevă că: 1) Care este numărul Românilor și a Maghiarilor în aceste țări europene, una într'alta așezate? 2) Care din amândouă națiile este mai compactă, sau mai învârstată cu alte naționalități eterogene și ce să mai tăgăduim, unele și dujmane? 3) Care din amândouă este mai sfâșiată prin interese religioase? și 4) După ce în starea culturii de astăzi ale acestor două nații soartea lor se poate zice, cumcă este în mâna aristocrațiilor domnitoare, care din aceste două aristocrații stă pe temeieri de privilegii, țării mai folositoare sau mai stricătioase?

La punctul întâilea las, ca în locul meu, să răspundă cele mai nouă și mai sigure date statistice, din care — oricât se silesc a tăinuî unii și alții, numărul cel adevărat, — se poate cunoaște curat, cumcă, dacă să zicem, în țările acestea se află cinci milioane Maghiari, Românii însă, socotind numai pe cei din țările dincoace de Dunăre, sunt fără îndoială cinci milioane; așadar, la număr întocmai. — Dar care din ambele nații locuește mai *neamestecată*? O călătorie, numai în fuga făcută, ne va convinge, cumcă puține țări ale Europei, sunt locuite de o nație așa com-

pactă, cum sunt locuite principatele de româtime; în aceleaș, limba românească e domnitoare, în cetăți, ca și la sate, în bordeie, cum și în palaturile boieresti; căci adecă este groază minunea aceea, ce s'a lătit prin scrierile unora, cumcă boierimea moldavo-română nu-și vorbește limba sa românească, — ea o vorbește și o scrie, mai mult decât aristocrația maghiară, între care bine știm, că este un însemnat număr de familii mari, care între sine, nici odinioară nu vorbesc ungurește, pentrucă ca magnați maghiari, nu-și cunosc limba națională nici decum; dimpotrivă, arate-mi cineva numai trei case de boieri moldavo-români, în care să nu fie cunoscută limba românească, și — *erit mihi magnus Apollo?* Adaugă la aceasta, că limba românească în principate este de vre-o trei veacuri aproape limbă diplomatică și dicasterială — cu prea puțină precurmă prin fanarioți — și ce e mai mult decât toate acestea, nația românească își învață și își bea religia sa în limba suptă cu țâța mumă-sa. Gândiți ce puteri, ce veacuri ar trebui, spre a putea stărpi o asemenea limbă îmbrățișată de toate plasele locuitorilor! În Ardeal, din două milioane locuitori, un milion și o sută mii Români, vorbesc numai românește, iar ceialalți nouă sute mii și câți vor mai fi de locuitori, sunt desbinați prin două limbi, maghiară și nemțască (săsască), ca să tăcem de alte mărunțișuri naționale. Spuneți-mi, pe lângă cea mai mare șilintă și sâlnicie, de ar putea cineva măcar, corci o parte din astă nație, au câștigat ceva? Au nu dinpotrivă, voind a o învăța limbă străină, îi răpește vremea dela câștigarea ideilor folositoare în vieată, pe care de altmintrelea, eră să le apuce foarte bine și ușor, prin mijlocul limbei învățată odată dela părinți? Cine nu vede, cumcă prin astfel de apucătură, româtimea ar fi aruncată iarăși în starea veacurilor de mijloc, întru care îi aruncaseră

sloveneasca, când o aveă după cap? Și ce mai propoșeală avu Românul dela acea limbă? Și ce idei și-ar putea câștiga el astăzi prin mijlocul limbei maghiare, mai bune, decât prin cea românească, când aceste două limbi, se află tot în aceeași stare a prunției? Să nu fiu rău înțeles: eu nu vorbesc aci de limbă diplomatică, ci de limbă națională, — limba diplomatică, care să fie anumit pentru Ardeal, nu e treaba noastră, nici măcar a proiectă în ziua de astăzi. Și pentruce nu? Pentrucă D-Voastră, pe nația românească, pe care ați aflat'o aici în Ardeal, mai nainte de D-Voastră cu 600 sute ani venită și stăpânitoare, și care nație românească propria *voluntate dexteram dantes* din însuși a lor voie dând mâna, dupăcum mărturisește acesta cel mai vechiu al D-Voastră scriitor și episcop *Anonymus Belae Regis Notarius*, v'au primit pe D-Voastră în această patrie, o strigați totuși, că este o venetică, o suferită, o nație, care ar trăi singur din mila D-Voastră, fără ca totuși, să vă vie poftă a o slobozi, când iar veni ei vreodată în minte, a se cere din țară afară și a pribegi în lumea mare. Din pricina aceasta, nația românească, ca nație, n'are să prescrie una sau altă limbă diplomatică, ci ea acuma, ca și mai nainte, cutează a se aruncă cu fiiască încredințare și cu nădejde mângăioasă la mila tronului austriac, dela care româtimea tot ce are a primit și primește. Nu sunt acestea lingușiri, nici fățarie, domnilor, și nu este om, care să mă poată da de minciună.

Să precurmăm acestea; să trecem la relațiile religioase. Maghiarii sunt sfășiati în patru secte religioase mari; Românii în cele două principate, au numai o religie, iar aici în Ardeal ei încă sunt desbinați în două, uniți și neuniți. Până încât le-au stricat sau le-au folosit Românilor această desbinare, caute istoricii bisericești, precum socotesc că vor și

face. Eu adaug singur atâta, cumcă pânăcând nici chiar poruncile guverniale nu sunt în stare a împedece, ca preoții uniți și preoții neuniți, să nu-și dea unii altora ajutor la slujbele religioase; până când formele și simbolul credinții cel rostit și scris, rămâne tot același pentru uniți și pentru neuniți, adecă cel Niceo-Constantinopolitan, până atunci, desbinarea între Români, nici decum nu este așa mare și primejdioasă, precum aveà nădejde a o face aceia, cari au fost croit-o și au pus-o în lucrare. Iar dacă s'ar împlini vreodată cugetul unora din Maghiari, de a întrupa pe Românii greco-neuniți și pe Greci cu reformații calviniani, atunci, mai cred și eu, că românimea și-ar vedeà groapa săpată, pentru a sa naționalitate, atunci iubirea frătaşcă s'ar stânge deodată și întâmplarea ar aveà o reacție dela ceialalți Români, ce numai un adăpost în istoria religiilor poate prevedea. Nu sunt eu bigot, când vorbesc astfel, ci îmi cred mie — de mă aflați deșert, iertați-mi — cumcă cunosc acele pături ale inimii omenești, pe care sunt scrise și innăscute slăbiciunile oamenilor în privința religiei. Spuneți-mi, reacția v'ar folosi vouă sau nouă? Ceriul să ne ferească!

Aristocrațiile. Acestea ne mai rămaseră ca să le alăturăm, spre a cunoaște și din acest punct de vedere, dacă lăpădarea de naționalitate poate folosi măcar aristocrației românești. Cercetând materia aceasta, mi-se îmbulzesc o mulțime de idei, pe care cum cred eu, vremea a sosit, ca să le aducem la circulație, și în publicul românesc, mă văd însă silit a le lăsa pe toate la o parte, până la alte prilejuri. Aceeace cuget a face astădată, este: a trage un paralelism, adecă a alătura pe aristocrațiile cele două una lângă alta, așa precum sunt ele sprijinite și îngrădite de constituție. Insușirile aristocrației ungare-transilvanice, nime nu le-au descris așa lămurit ca groful

Stefan Séchenyi. Să luăm cele 12 legi ale acestui bărbat, întru care se oglindează toate slăbiciunile pome-nitei aristocrației amenințătoare de cutropire. Noi numim din acelea numai următoarele: 1) Aristocrația ungaro-transilvană n'are credit de bani, din pricină 2) că dreptul aviticității, adecă dreptul de a nu-și putea vinde moșiile nici odinioară, acest drept revărsător de cele mai multe rele, tot mai stă încă; 3) moșiile rămase dela cei morți fără clironomi, nu se pot vinde, ci trec în stăpânirea coroanei; 4) în Transilvania, nenobilul nu poate stăpâni pământ, șcl. șcl. Ce rele cumplite sunt acestea, ale căror nici urmă nu vei afla în Moldavo-România, unde feciorii celor mai mari boieri și oameni de stat, nu sunt nobili, nu sunt boieri născuți, ci numai „feciori de boieri“, va să zică aristocrația nu este sancționată prin legi, ci e lăsată cale foarte largă la merite. Nu-mi spuneți, că în Transilvania încă porniră toate aste reforme, pentrucă vi-se poate răspunde: cei așună, nu-i minciună. Nu-mi ziceți, că și în Moldavo-România sunt familii mari foarte vechi, care s'au apărut în atmosfera cea mai înaltă politicăscă din veacuri și până astăzi. Așa este, se și cuvine să fie așa, care se poate ține, ție-se, iar acela care nu e destoinic și ametește acolo sus, sau este de nimic, constituția, să-l sufere a cădea. De atâția ani se tot vorbește și se scrie, cumcă aristocrația ungaro-transilvană se cuvine să-și ție de model, pe aristocrația Britaniei, cu care ar sămâna mai mult. Acela însă, care cunoaște aceste aristocrații, nu se poate conțeni de a nu zimbî la această asemănare. Din potrivă, aristocrația Moldavo-Română în câte puncturi este ea o miniatură după cea englezăscă, și aceasta, fără ca să știe una de alta. — De altmintrelea știu, că mă vor muștra mulți, căci eu ca transilvan caut a trage paralelă între aristocrațiile maghiară și moldavo-română. Eu însă, fac aceasta cu

acel drept — dacă nu cu mai mult — cu care spre pildă jurnalul maghiar „Ielenkor“ dela Pesta, pune Moldova și Țara românească sub rubrica Ungariei, ca și pe niște ținuturi curat ungurești. Ve-deți, domnilor, în loc de a îngreșoșă și a depărta pe Români, cu astfel de pretenzii, ați face cu mult mai bine, dacă uitând toate spaimile veacurilor trecute, ați da mâna frățască și ați încheia o pretinie de care aveți atâta trebuință. Pentru că să știți D-Voastră, că Dunărea, sau niciodată nu o veți putea stăpâni, sau numai în pretinie cu Moldavo-Românii, și chiar la întâmplarea din urmă, iarăși numai sprijiniți de Austria și încurajați de Europa.

Liniștea conștiinței mele să fie în toată viața mea departe dela mine, dacă eu, prin acest al meu discurs, am voit ceva mai mult, decât singur fericirea patriei mele.

Limbi universale. Limbi destinate la moarte. Limba românească.

Geografii, etnografii și filologii numără și clasifică limbile și dialectele vorbite pe toată fața pământului după sute și mii, fără însă ca până astăzi să cunoască exact numărul lor total, și fără ca să fie învoșiți între sine asupra numărului limbilor mame, filic, dialecte, gerguri, provincialisme pentru că ei la clasifică în diverse moduri.

Intr'aceea vin filosofii, cari calcă pe urma lui Leibnitz și își sfarmă mereu mîntea cu inventarea unei limbi universale, pe care să o adoapte omenimea întregă întregușoară, începând dela Italieni și Francezi până colo departe în nord la Eschimoși până la Maori din Australia și la Negrii cei mai diformi din Africa centrală.

În acelaș timp filologii moderni fac bărbătește la studiu comparativ între un mare număr de limbi, începând iarăși din Europa și străbătând până în fundul Aziei pe sub muntele Himalaya și pe râurile Indus și Ganges înainte. Scopul filologilor se pare a fi destul de frumos, pecăt numai că ei se perd des în labirintul preparat de ei înșiși, încât nu mai pot eși din el în toată viața lor, iară folosul practic pentru cultura vre-unei limbi în speci și pentru cultura omenească în genere, care ar fi să rezulte după atâta bătaie de cap și sudoare, se arată prea anevoie.*)

*) Studiu comparativ s'a început și la noi încă din zilele triumvirilor Micu, Șincai, Maior pe care l'au continuat alții. Ioan Maiorescu (în Foia pentru minte etc. din 1848 et 1849), a luat și sanscrita în de aproape considerațiune.

Pe când filosofii și filologii se sbuciumă și își încoardă puterile spiritului pentru ca să ajungă la scop, îi întimpină cosmopoliții socialiști și materialişti din zilele noastre și le zic, mai ales filologilor: oamenii mei nu fiți nebuni, nu vă sacrificați vieța pentru un studiu carele nu dă oamenilor pâne de loc. Incetați de a mai cultivă câte și mai câte limbi și dialecte sărace, râncede, barbare. Mulțimea limbilor, adaogă cosmopoliții și socialiștii, este un adevărat blăstăm pentru omenime, una din cauzele principale ale nefericirii oamenilor. Diversitatea limbilor stă în cale, pentruca să nu se poată înțelege om cu om; din cauza multor limbi suferă comerțul, se împedecă propagarea culturii, a științelor și artelor, se nasc vărsări de sânge și alte rele mai multe.

Observați bine, că între cosmopoliții socialiști cei mai mulți sunt niște oameni cu capete pline de teorii veștede, cari dăscălesc pe lume, pe omenime, fără ca să o cunoască din unele cercuri foarte înguste ale unor societăți ce vorbesc una, sau cel mult două limbi.

Insă pe urma cosmopoliților vin pangermaniștii, și uneori sub masca de cosmopoliți, alteori fără pic de mască și rezervă, spun curat, că din toate limbile pământului cel mult patru merită a fi învățate și cultivate de cătră omenime, iar acele limbi ar fi după opiniunea lor, limba anglă, limba germană, limba spaniolă și limba franceză. Unii mai fac grațiă încă și limbei rusești, deși cu mult resimț și aversiune.

Cosmopoliții mascați și nemascați aduc în favoarea celor patru limbi unele temeuri.

Limba anglo-sacsonă, acel amestec, acel amalgam înfricoșat de limbi diverse câte fuseseră vorbite în Britania, mai a sugrumat dialectele din Scoția, Irlanda, Vales, și s'a substituit pe sine lor, după aceea s'a întins peste toată America septentrională, care

este de douăori mai mare decât Europa, de aci încolo a trecut în Australia, Noua-Seelandă, Vandiemensland, în mai multe grupe de insule, apoi în Africa pe la Promontoriul buneii speranțe, în fine în India-orientală și până pe țărmii Chinei. Peste aceasta, limba anglă sau engleză are literatura minunată și în multe respecte clasică. Peste tot, acea limbă este vorbită până acuma de vre-o nouăzeci (90) de milioane de oameni. Așa țin cosmopoliții; noi însă susținem, că acest număr este exagerat, pentrucă nici pe de parte nu vorbesc și nu scriu limba engleză toți oamenii câți sunt supuși domniei britanice sau nordamericane.

După limba engleză cosmopoliștii și pangermaniștii pun pe cea germană, apoi se înțelege de sine că această limbă foarte grea de învățat și mai grea de pronunțat, pangermaniștii o încarcă cu laudele cele mai mari; ei află că dacă limba anglă este limba lumii practice, apoi cea germană este limba erudiților și a tuturor filosofilor; după aceasta ei pun numărul oamenilor cari vorbesc limba germană la șeptezeci și cinci (75) de milioane, adecă în Germania proprie, în Austria, Elveția, o parte a Rusiei, în America septentrională, încă și în Mexico, în Australia, și cine mai știe în ce parte de lume, pe unde transmigră sărăcimea, proletariatul și mulțimea vânțurătorilor de țări, cari ies din Germania, pentrucă în adevăr, rară parte de lume, în care să nu afli Nemți mai mulți sau mai puțini.

La locul al treilea după susnumitele două limbi cosmopoliții și pangermaniștii nu pun limba franceză, ci pe cea spaniolă sau ispanică, care afară de Spania mai domină în inzulele Filipine, în Cuba, în Mexico și în toate republicele din America mijlocie și meridională, Peru, Buenos-Aires etc. Toate acele țări și staturi în care domină limba ispanică, pe lângă ce au

întindere îndoit mai mare decât Europa întreagă, sunt și foarte fertile (roditoare) și încărcate de avuții mineralice. Din acestea urmează, că limba spaniolă ar avea un viitor mare, iară până acum ea este limba vorbită cam de cincizeci și cinci (55) de milioane de suflete.

După limba ispanică se pune la locul al patrulea limba franceză, care după pangermaniști numai în Europa își mai are însemnătatea sa practică. Cauza este, că francezii simt necesitatea de a emigră ca Englezii și ca Germanii, peste aceasta se și nasc franci și relative mult mai puțini decât d. ex. Nemți și Englezi.*) Așa dară limba franceză în alte părți de lume nu o vorbesc masse mai mari de popor, afară numai de Canada și de faimoasa Caienna, unde domină cele mai afurite friguri galbine. Limba franceză este vorbită circa de patruzeci și cinci (45) milioane de oameni. Pangermaniștilor le place a de-grada foarte mult limba franceză, zicând, că literatura ei nu s'ar putea măsura cu cea germană (?), și că ea a câștigat atâta vază și autoritate, de care se mai bucură în Europa, numai prin împrejurarea, că curțile cele corupte adoptând câte și mai câte blăstămății dela curtea Franciei, cu acelea adoptară și limba franceză și o făcură de modă. Acest adevăr stă, într'aceea pangermaniștii uită alte adevăruri și mai mari: Nenumăratele și neprețuitele tesaururi ale literaturii franceze mult mai înainte de străbaterea corupțiunii pe la curțile domnitorilor și ale aristocraților, cum și de altă parte sărăcia cea mare a literaturii germane până

*) Chiar și scriitorii naționali francezi spun că oamenii din poporul țăran în unele provincii ale Franciei se feresc a produce copii mai mulți, pentru că să nu li se împartă moșioara în mai multe bucăți; adevărat tot blăstămăția înrădăcinată, ca la sașii din Transilvania, de a face numai câte doi prunci, „Zweikindersystem“.

înainte circa cu 12 de ani; ei uită că până înainte cu 60—70 de ani chiar și burghezii nemțești îi mai plăcea să parliuască franțuzește, decât să vorbească nemțește, bunăoară cum făceau și moldavo-românii până pe la 1821—31, că le mai plăcea să „parado-sească grecește, mai apoi franțuzește, precum mai „beseduesc“ mulți Români din Ungaria ungurește, iară românește îți vorbesc atât de lat, gros și neregulat, încât îți vine să-ți astupi urechile și să fugi cât colo. Insuși Carol Rotteck, renumitul profesor și istoric german, zisese curat în istoria sa universală, că dacă limba rusească este limba ca făcută pentru sclavi (Mancipium, Servus), apoi cea germană este limba servitorilor (Famuli). Dară pangermaniștii mai uită încă și un lucru de toate zilele, că ei până în ziua de astăzi nu sunt în stare să scrie în limba lor zece linii, fără ca să nu amestece măcar câte 5—6 cuvinte franțuzești, latinești, elinești.*)

Cosmopoliții speră, că cele patru limbi, engleză, germană, ispanică, franceză, au să înghită succesive și să extermine pe toate celelalte limbi ale pământu-

*) Să ia oricine amână orice act oficial public, orice carte științifică sau de arte, cum și orice articol de fond sau corespondență de ale celor mai bune ziare nemțești, pentru că se vadă și așa zicând se pipăie nenumăratele plagiate, pe care le fac germanii din alte limbi. Dacă limba germană este toamai așa de bogată, precum o țin germanii, cum se poate, că ei cu nici un preț nu-și pot curăți limba lor de atâtea mii și mii de cuvinte latine, eline, franceze, etc., începând dela Kaiser, Minister, General, Armee, Corps, Division, Brigade, Regiment, Batallion, Compagnie, Cadet, Civilization, Nation, Reform, Politik, Centralization, Princip, Tractat, Theorie, Praxis, Elaborat, Deputation, Majorität, Minorität, Punet, Linie, Körperschaft, Dietator, Departement, Garantie, etc. etc. etc., până jos la nomenclaturele, cari se aud în gura profesioniștilor și a comercianților nemțești, iarăș cu miile. Așa apoi nemții pot se strige în gura mare că limba lor este cea mai bogată din lume.

lui, adecă cam conform teoriilor lui Darwin; iară pangermaniștii sunt siguri că chiar și limba franceză are să dispară de pe fața pământului. Unii ca și alții află, că limba engleză are gramatica simplă și foarte regulată, că însă ortografia ei este cea mai hăbăucă (hebes, stupida) din lume, care strică foarte mult limbei; deci Englezii să-și simplifice acea ortografie deșiuchiată, și atunci limba lor poate să ajungă de limbă universală. Așa țin cosmopoliții.

Limba germană are gramatică foarte neregulată, complicată, adesea opusă dea dreptul rațiunei sănătoase, iară ortografia ei încă așteaptă mai multe reforme. Așa țin despre limba germană nu numai cosmopoliții, ci și pangermaniștii. Dară încă dacă vei mai lua în cumpănă și greutatea pronunțării acelei limbe încărcate de consonante clăie peste căpiță, aproape că și în limbele slavice*); dară lungimea nemăsurată a cuvintelor, dară literele cele gotice anghiulate și colțurate, ruinătoare de ochii oamenilor; dară perioadele cele lungi cât o zi de vară, și șerpuitoare ca întru'n labirint egiptean; peste tot, geniul și toată structura ei diferitoare și foarte străină de a limbilor neolatine.

Limba ispanică este cea mai lătită, mai sonoră și mai energioasă din toate limbile romanice, care adecă împreună la un loc sunetele guturale energioase ale Goților și ale Arabilor, cu frumseța și puritatea vocalelor limbei latine și a celor neolatine sau romanice, iară gramatica ei este bunișoară, și ortografia cea mai rațională din toate, precum cred cosmopoliții.

Din contră, în limba franceză, atât gramatica, cât și ortografia sunt foarte neregulate.

*) Schlecht, Schlange, schräg schröpfen, schrumpfen-Strumpf, stracks, Stroh, Strunk, Brüstchen, Bruststreifen, etc. etc.

Din toate acestea vedem, că cosmopoliții pun te-
mei mai vârtos numai pe trei limbi, iară pe a patra și pe a cincia le consideră oareșicum numai ca provisorii. Nici chiar limba italiană, vorbită peste tot în Italia și în alte părți cam de douăzeci și opt (28) milioane de oameni, și limba portugeză vorbită circa de opt milioane, nu le consideră în categoria limbilor, care să merite vieță mai lungă, iară de altele nici că voesc să mai audă ceva.

Cu planuri de ale cosmopoliților, fie acelea raționabile, fie himerice, au timp de a se ocupa generațiunile viitoare; noi ne mărginim numai la ale pangermaniștilor, cari trag și limba noastră și toată existența noastră națională în cercul activității lor.

Planul cel mai deaproape al pangermaniștilor este, a lucră din toate puterile, din tot cugetul și din tot sufletul lor, ca mai înainte de toate să dea din cale și să extermine limba slavo-cehă vorbită de Cehi, de Moravi și de Slovaci, și deodată cu aceea să omoare și limba maghiară. Toți Germanii filologi și nefilologi, câți se ocupară și câți se mai ocupă cu acestea două limbi, adecă cu slavo-cehă și cu maghiară, susțin tare și vârtos, că acestea ca niște limbi aziatice cu totul străine în Europa, peste aceasta din natura lor barbare, foarte grele de învățat și grețoasă, nu ar merita nici-decum ca să mai fie suferite în Europa, și că prin urmare toți câți cultivă acele două limbi și cu atât mai vârtos aceia, cari au impertinența de a impune învățarea lor la alte popoară cu forța, comit crimă în contra civilizațiunei, pentru că ei fac ca tinerimea să-și piardă timpul cu învățarea unor limbi, care așa ori așa, tot sunt destinate ca să moară și să dispară cât mai curând din Europa. Cehii se află în sânul Germaniei, în mijlocul Oceanului german: ce mai voesc ei cu limba lor cea însuflătoare de urgie, zic pangermaniștii. Maghiarii

și de altmintrelea își au toată cultura lor dela Germani, în capitala lor Budapesta se vorbește întreit mai mult nemțește (și slavonește) decât ungurește, mulțime de cetăți, orașe, încă și sate din Ungaria sunt germane sau germanizate; Jidovii cei număroși propagă neîncetat germanismul; ziarele germane din Ungaria au lectori neasemănat mai mulți decât cele maghiare; literatura germană nu mai lasă să se crească și să se consolide o literatură maghiară sănătoasă; pânăce iese un op, o carte maghiară, au ieșit zece germane; nici un Maghiar nu are ce căută afară din Ungaria, dacă nu va cunoaște bine limba germană, căci cu cea maghiară este peritor de foame și de sete, nime nu-l înțelege nicăiri pe lume. Deci încheie pangermaniștii, învățații Maghiarilor și peste tot poporul maghiar să nu mai umble perzându-și timpul cu învățarea limbei propriie, care este numai o secătură; să-și mai astâmpere fanaticismul, care-i poate duce la peire, să introducă cât mai curând limba germană în toate școalele și în toate afacerile publice, să înceapă a se amalgamiză încă de acuma cu națiunea germană, pentrucă orice vor face Maghiarii prin oarba lor alipire de limba lor cea străină în Europa și aproape inaplicabilă întru conducerea afacerilor publice, nu numai întârzie progresele culturii peste tot, dară ei dau și libertăților omenești lovituri foarte grele și brutale, căci adevărat pentrucă să-și împingă înainte limba lor, să țină cum am zice, sufletul într'însa, să o mai impună și altora, ei atacă libertatea bineînțeleasă a tuturor popoarelor conlocuitoare, din care cauză Maghiarii vor mai păți foarte rău. Așadar limba maghiară să nu mai fie, zic pangermaniștii.*)

*) Vezi între alții dr. Aug. Th. Stamm: „Die Erlösung der darbenenden Menschheit“, Zürich 1871 la pag. 258—271 — Arkolay (pseudonim, mai bine v. colonel Bartels der Bart-

Este adevărul nedisputabil, că pozițiunea limbei maghiare e cât se poate de critică; este însă tot așa de trist, că mulțime nenumărată de maghiari obișiți cu totul de trufia înăscută lor, încă nici până în ziua de astăzi nu văd adevărul acesta. Intr'aceea Maghiarii se simt în timpul de față tari și mari, vază ei cum își vor alege cu pangermanismul; noi daco-românii să ne vedem de capul nostru, pentrucă, vorba românească: Milă mi-e de toată lumea, iară de mine mi-se rupe inima.

Dacă pangermanii deneagă limbei slavo-cehe, celei maghiare și tuturor dialectelor slavice din imperiul Austriei, din al Germaniei (Posen etc.) și din cel Otoman orice drept la viață, chiar și în caz, când nu s'ar îndoii despre puterile lor vitale, apoi se înțelege de sine, că limbei noastre daco-românești încă nu-i vor recunoaște nici un drept de existență. Ei presupun că aceasta încă trebuie să apună și să dispară de pe suprafața Europei, alătura cu cele sus memorate. Cu toate acestea, pangermanii se ocupară până aci de limba noastră mai puțin ca de ale altor popoară de prin prejur. S'ar părea că pentru aceasta lor sau le va fi lipsit timpul, sau că prudența le dictează, ca să nu se apuce dintr'odată de spargerea mai multor muri. Se și mai poate că ei până acum aflaseră cu cale a o desprețui. Intr'aceea aparițiunea scrierilor profesorului Rösler, publicate despre Români și în contra Românilor, iar mai vărtos laudele și aplauzele cu care au fost întimpinate acelea de cătră pangermaniștii peste tot, probează cu totul altceva:

feld): Das Germanenthum und Oesterreich. Oesterreich und Ungarn Eine Fackel für den Völkerstreit. Zweite Ausgabe. Darmstadt und Leipzig, 1872. Autorul acestei cărți cunoaște prea bine Ungaria și Transilvania, este omul dotat cu multe cunoștințe frumoase, însă pangermanist fanatic iară limbajul lui este cel mai brutal din câte s'au văzut în timpul nostru adesea și obscen, limbă de casarmă.

că adecă încă nu aflaseră metoda, cu ajutorul căruia se prepare și să câștige opiniunea publică a popoarelor celor mari, pentruca să se învoiască la exterminarea limbei, prin urmare și a națiunii daco-românești.

Cei tari în credința despre vitalitatea elementului daco-românesc ne vor obiecta poate, că noi am vedea aci nu știu ce fantezii, și că numai cătră acelea am cugeta să tragem atențiunea lectorilor noștri. Dar imaginațiunea noastră este astâmpărată prin etate, proza vieții, experiența ne-a deprins ochii spiritului prea de ajuns, încât să știm distinge între aparență (Schein) și între realitate (Wirklichkeit). Am petrecut ani mulți cu pangermaniștii, le-am văzut tendințele de aproape, și am auzit desfășurându-și planurile la nenumărate ocazii, apoi ne stau înainte și scrierile lor. Cu toate acestea, să nu creadă nimeni, că acele planuri ne vor fi insuflat vre-o frică, ele au deșteptat numai simțul conservării proprie naționale în grad dacă se poate, și mai mare decât îl aveam înainte de aceea, și ne-au impus datorința de a reflecta și pe alții la starea lucrurilor, așa precum sunt ele în timpul nostru. Curat și respicat zic pangermaniștii în mii de variațiuni: Să stăm întru ajutor Germanilor din imperiul austriac, pentrucă ei în un period oarecare de ani să se substituie limba germană tuturor celorlalte, prin urmare și celei românești, în interesul culturii și chiar întru al libertății ome-nești, iară acest plan numai prin mijloace păciuite, precum sunt: introducerea produselor literaturii germane în toate grupele și la toți indivizii câți cunosc limba germană; atragerea tinerimei cătră școalele și cătră toate institutele noastre de educațiune, științifice, literare, artistice etc.; insuflarea oăreșicării dispreț cătră originea poporului și retragerea ei la îndoială; cuceriri colosale pe calea economiei na-

ționale, și anume acapararea căilor ferate; colonizare zi și noapte cu Germani și cu Evrei, pe încet, pe nesimțite și așa mai departe.

Față cu aceste încercări ale pangermanilor, limba daco-română are mai multe mijloace de apărare, precum credem noi, destul de eficace, îndată ce vor fi aplicate fără preget, cu aceeași energie și perseveranță, cu care lucrează și alții. Din toate limbile Pannoniei și ale Daciei nici una nu este așa homogenă și așa bineînțeleasă pentru nouă sau zece milioane de suflete, precum este cea românească. Din toate acele limbi nici una nu e așa ușoară de învățat, precum este limba noastră, ceea ce se cunoaște și din împrejurarea, că în Transilvania ea este aceea, prin care se pot înțelege Sașii și Maghiarii între sine, fără ca să fi fost limba statului; Sasul adecă nu poate învăța ungurește, iară Maghiarul necum să învețe săsește, dară se sparie și de greutatea celei nemțești și nu o învață. Așa în România Grecii și Bulgarii învață foarte ușor românește și încă cei mai mulți perfect. Limbei românești îi stau la dispozițiune terminologiile tuturor specialităților de științe, de arte, de industrie, de comerț, navigațiune, strategie etc., luând ca din ale sale din latina, de unde-și are Capul, Fruntea, Ochii, Urechile, Fața, Nasul, Bărbia și Barba, Gingia, Dinții și Măselele, Limba, Gâtul, Peptul și celelalte mai multe mii, tot așa luând și din limbile neo-latine ceea ce-i lipsește. De aici provine, că pe când d. ex. limba maghiară scoasă din vocabularul său terminologiile latinești și acum luptă înfricoșat spre a se renaște numai din sineși însași, pecând aceasta se izolează tot mai mult de cătră cealaltă Europă, pe atunci limba noastră reluându-și tesaurul propriu pierdut odinioară, ba în parte chiar furat, se apropie tot mai tare de popoa-

roale cele mai luminate și anume de națiunile neolatine. De aici minunatul progres ce a făcut limba daco-română în un period relative foarte scurt și în mâna celor mai mari obstacule peste care a dat și mai dă încă în unele țări locuite de Români, precum și în mânia slavomaniei unor Români de sânge amestecat. Regulele gramaticale ale limbei daco-române sunt cunoscute și trase în sistemă până în zilele noastre într'atâta, încât am ajuns în acest punct de națiunile cele mai înaintate. Cu regulele ortografice mai avem oareșicari dificultăți, mai sunt unele neînțelegeri între noi; însă până să scape d. ex.: Anglii, Francii, Germanii de ortografiile lor cele monstruoase, cât absurde și ridicule, cât și revoltătoare de spirit, până atunci noi am trecut peste dificultățile, câte mai întâmpinăm de colea până colea, unii din lipsa timpului fizic carele nu ne ajunge ca să ne învățăm regulele limbei, alții din fatalitate, că decând iau dat la școală, au ros tot numai la gramatică străine, ungurești, nemțești, grecești, sârbești și ce mai știu eu de care, iar pe cea românească nici cu ochii n'au văzut-o, în fine alții curat numai pentrucă nu-i lasă lenea românească, care este mare doamnă și mai mare tirană.

Sintactica noastră nu ne este încă trasă în regule; atâta însă știm, că sintactică mai ușoară decât a noastră nu are nici o limbă europeană; ordinea, legătura cuvintelor este atât de naturală, încât construcțiunea românească curge ca un râu lin; însă bine să fim înțeleși: construcțiunea românească curge lin, iar nu cea latinească, elinească, nemțască, ungurească, sârbească investită în cuvinte românești, de care ne batem joc în modul acesta și vătămăm auzul românesc până la scandal, nu numai când traducem, ci adesea și când scriem câte ceva original, ca și cum ar scrie românește un German, un Maghiar, un Sârb,

în a cărui căpătână ideile se află dispuse în ordine foarte mult diferitoare de ordinea în care se află acelea în creerii românești. Cel care voește să cunoască sintactica românească, să se ocupe bărbătește cu lectura acelor scriitori ai noștri, cari au respectat geniul limbei noastre atât în proză cât și în poezie, în traducțiune ca și în original, cu conștiință și pietate. Acele scripte să ne fie de model, iar nu scripte ca să zicem așa, 'bastarde', care și atunci când ar fi să fie originale, sună tot ca traducțiuni.

Fraseologia limbei noastre ni-o va da în abundență dicționarul cel mare ce se publică de către comisiunea lexiografică sub auspiciile societății academice; iar în pronunțarea limbei noastre vom face foarte bine, dacă ne vom acomoda cu toții după aceea ce se aude mai ales în capitala României, în cercurile literaților și în partea mai de frunte a societății românești, unde, excepțiune făcând de câteva erori gramaticale nesuferite și de câteva barbarisme grosolane turco-arabice, sau sârbo-rusești, pronunțiațiunea este în adevăr frumoasă, dulce, atrăgătoare, ca și muzica bună. Să exilăm din vorbirea și din scrierile noastre orice cuvânt barbar, a cărui necesitate nu se simte de loc. Este un adevărat scandal, că mai ales în unele ziare de-ale noastre încă tot mai dăm peste cuvinte barbare, tocmai și turcești.

Și ce trebuință mai avem noi de îngăduire (concedere, permitere, lăsare), vremelnic (provisor, interinal), stăruire (insistere), chibzuire (plănuire, proiectare), și de altele ca acestea.

Să introducem critica în literatura noastră, pentrucă i-a venit timpul. Înainte cu treizeci și vreo cinci de ani Ioan Eliade, zise tinerimei românești: Scrieți băieți românește oricum, numai scrieți. Eliade avea dreptate să zică tinerimei înainte cu 35 ani, că să scrie oricum, numai să scrie, pentrucă să învețe

a scrie, adecă a traduce și a compune câte ceva românește, în limba patriei și a națiunii, iar nu tot în limbi străine, pe alocurea chiar barbare. Astăzi însă, după ce am făcut școala de două generațiuni aproape, avem să formulăm provocarea lui Eliade cu totul altmintrelea: Scrieți băieți bine, sau nu scrieți deloc, dacă a-ți fost atât de nepăsători și leneși, ca să nu vă învățați limba perfect. — Critica va avea apoi să decidă și între școala numită a latiniștilor radicali, latiniști cu orice preț, și între a slaviștilor, școala cunoscută la tinerime și sub numele de batjocură Tonbatera, care sub pretext, că nu toți daco-românii își pot reduce originea lor în coloniile lui Traian, ceea ce concedem și noi, ar voi să ne impună un galimathias de limbă slavo-greco-turco-românească, de care astăzi fug încă și portăreii de pe la tribunale, conductorii poștelor, ba încă și băcanii. Așa este, criticei i-a venit timpul, nu știm încă dacă am ajuns ca să avem destui oameni demni de a purta peana de critici. Să învățăm și noi a distinge strâns între critici și criticaștii. Dela un om erudit, care simte în sine vocațiunea de critic, se cere foarte mult; din contră criticaștii batjocoriți de Martialis în persoana lui Zoiles, sunt oameni de aceia plini de vanitate, despre cari în latinii că i-a îngâmfat știința (scientia inflat); oameni cari după ce ascultară trei-patru colegiuri la vreo universitate și mai cetiră încă vre-o trei-patru cărți erudite, se spărie ei însuși de înălțimea erudițiunii propriie, capul li se clatină de greutatea științelor și căciula le stă pe urechi, pentru că nimeni nu este învățat ca dânsii, numai ei au sorbit știința cu lingura și au beut lumina cu litra cea de fluide. Critica mănuită de cătră asemenea oameni va degenera foarte curând, precum s'a întâmplat d. ex. la Greci și la Maghiari în timpul nostru, la Nemți și mai înainte, ca și astăzi, în insulte

personale, în confusiune babilonică, încât să nu mai alege adevărul din minciună. Criticul trebuie să fie nu numai om erudit, ci și de prea bună educațiune, de simțeminte nobile înăscute, de caracter moral, probat, nu cumva să fie ceea ce se zice pe românește, brânză bună în foale de câne. Vocațiunea criticilor este din natura sa neplăcută, ea seamănă mult cu a chirurgilor, cari au nu numai să facă diagnosa morbului și să scrie la rețete, ci să și curățe și să spele ulcori, puroaie, să facă comprese și să lege bubele, iar când nu merge cu mijloace mai blânde, să apuce și lanțietta, încă și piatra iadului. Ce a-ți zice însă D-Voastră despre un chirurg, carele întrându-vă în casă cu căciula pe ochi, cu călțăminte necurată, cu mâinile pline de sânge, s'ar lungi pe sofa și ți-ar strigă în tonul unui mânător de măgari: mă stai să-ți scot acea măsea afurisită cu acest ciocan; iar întorcându-se cătră soția ta, o ar înfruntă mojicește zicând: D-ta tot bolnavă, dar cine dracu te pune să mai faci la copii. Se înțelege, că la un hădăran de calibrul aceluia în loc să-i dai ascultare, i-ai arătă ușa și treptele.

Intr'aceea să nu intrăm mai departe în amănunte filologice, și nici în natura criticei; să le lăsăm pe acestea filologilor și bunilor critici.

În interesul limbei noastre să îndemnăm generațiunile tinere ca să învețe limba latină mai bine decât oricare altă tinerime și să o cultive în toată viața lor. Limba daco-română e destinată de Providența cerească ca să succeadă limbei latine în viața publică a națiunii românești dincoace, și să reocupe locul limbei eline dincolo de Carpați, precum acolo l'au și ocupat întru toată puterea cuvântului.

Numai limba română e în stare de a mijloci coînțelegerea durabilă între naționalitățile din Transilvania, din Bănat și din comitatele Ungariei locuite de

Români. Numai cu ajutorul limbei românești se poate mijloci transplantarea ideilor salutare și a tuturor cunoștințelor omenești, atât din classici antici, cât și dela popoarele apusene și meridionale. De aici urmează, că noi ne împlinim datorința de buni patrioți, când recomandăm altor popoare conlocuitoare ca să învețe bine românește. Din contră, numai prin limba maghiară ne-am isola cu totul de către Europa luminată, sau în cazul cel mai bun ne-am preface în un popor bastard germanizat. Spre a evita încă și acest pericol, nu avem să cruțăm nimic dela cultivarea limbei românești. Oricine s'ar mai opune acestui scop, ar comite crimă nu numai în contra națiunii românești, ci și în contra patriei. A voi să împedeci cultura și lățirea limbei românești, semnifică a te opune culturei europene, a compromite și împedeca progresul unui popor de mai multe milioane, a-i nega individualitatea națională și dreptul său de existență. A nu face limbei românești loc larg în afacerile publice, în legislațiune și administrațiune, semnifică a denega națiunii care vorbește și scrie această limbă; dreptul de a fi gubernată și administrată bine, semnifică mai în scurt, a o ține sub jugul tirăniei, ceea ce însă nu se mai poate în nici un mod și pe nici o cale. Este prea târziu, mulțumită lui Dumnezeu, prin urmare în această direcțiune orice fatigă e îndesert. Piedece, amânări, trăgănări vor mai fi, dar în fine, limba și cu ea națiunea tot va ajunge acolo, încătrău a pornit. Cincizeci de ani și chiar un secol întreg încă nu decid în mod definitiv asupra unei națiuni de 9—10 milioane. Pangermanismul își va încerca fortuna cu perseveranța demnă de o cauză mult mai bună, depinde însă numai dela energia, prudența și dela credințele Românilor, pentru ca să i se poată zice oarecând: Ai întârziat, cercați fortuna în altă parte. Maghiarismul! Păcat de timpul

cel prețios pe care-l perde cu planurile sale cele desperate. Căutați d. ex. la noua universitate din Cluj, sau și la cea veche din Pesta, cum junimea ei se izolează de către Europa, cum ajunge succesive, ca să nu mai înțeleagă pe nimeni și să nu o înțeleagă nimeni în afară, cum limba în care ascultă ea colegiile, devine curată anomalie pentru popoarele europene, pentru întreaga societate europeană. Vedeți însă din contră, cum tinerimea română care trece dela școalele mijlocii românești și dela facultățile din București și Iași la Italia, Francia, Ispania, chiar și în Anglia, în scurt timp s'a familiarizat cu acele limbi, cum ea se și simte ca acasă; terminologia o are ca și din o limbă universală; tinerii pricep pe profesori, și aceștia pot veni în atingere imediată cu ascultătorii lor de naționalitate daco-românească.

Așadar, ocupese filosofii de limba lor universală, lucre cosmopoliții în sensul lor pentru scopuri humanitare, provoace pangermanii pe toate celelalte popoare la luptă, peardă-și și Maghiarii timpul lor cu încercările cele mai desperate de a impune limba lor la toți compatrioții lor, toate acestea vor trece peste daco-români, precum au trecut Goții, Hunii, Avarii, Turcii și Tătarii, numai noi să fim și să rămânem tari și neclătiți în convicțiunile noastre, în puterile vitale, în facultățile spirituale și morale, numai noi să nu fim leneși întru desvoltarea acelor puteri și facultăți admirabile, care ne-au asigurat existența noastră națională între pericole extraordinare, a căror păreche abia o mai află în istorie, și prin care alte popoare au și dispărut dintre cele vii. Astăzi, ca totdeauna, încă ne amenință pericole; Astăzi avem să luptăm pentru existența noastră, însă între conjuncturi neasemănat mai favorabile decât le-au avut vreodată părinții noștri în tot decursul secolilor, de când Dacia și Panonia fuseseră desbinate de către

imperiul Romei antice. Stefan Széchenyi zisese despre națiunea maghiară, că aceea după tot trecutul său istoric nu a fost, adică nu existase ca națiune în sens mai înalt, ci că ea de aci înainte, în viitor, are să fie națiune. Cu mai mare drept pot zice astăzi Daco-Românii, că dacă ei până acum n'au fost națiune, au să fie de sigur în viitor, pentru că acum asigurarea existenței, dezvoltarea, consolidarea politică și oareșicum fortificarea morală și fizică depinde mai mult dela ei decât dela oricare altul. Așadar să avem în vedere oricâte curse ni-se prepară, însă prin nimic să nu ne descurcăm, și cu atât mai puțin prin mișelele unor renegați și prin acei oameni mici de suflet, cari fiindcă n'au avut în toată viața lor încredere în propria lor individualitate, le lipsește și încrederea în individualitatea națională și în puterea de viață a națiunii.

Biserica românească în luptă cu reformațiunea.

(Fragment istoric citit în ședința societății academice
române din 12/24 Septemvrie a. e.).

I. Considerațiuni generale.

Istoria politică și națională a celor mai multe popoară, antice și moderne, nu se poate scrie sau încai nu poate fi înțeleasă fără ajutorul istoriei eclesiastice. În cazuri nenumărate nici că este cineva în stare de ale separa; ele sun țesute într'una, precum este în pânză urzeala cu bătătura.

Lupta de o mie de ani a bisericii celei mari greco-răsăritene cu biserica cea mare latino-apuseană este mult-puțin, bine-rău, cunoscută acelor clase de oameni, cari au gustat câte ceva din istoria eclesiastică, iar cei cari nu vor fi auzit nici de numele aceleia, cunosc numai ura seculară dintre următorii acelor două biserici, pentru că o au și ei erezită dela părinții lor, transplantată prin lunga serie a generațiunilor și prin goanele reciproce la care s'au supus una pe alta în diverse țări și timpuri, dupăcare au încercat îndesert împăciuire sinceră și durabilă până chiar în anul acesta, când reprezentanții lor și ai sectelor catolice se adună de nou la Bononia spre a mai încerca încă odată conțelegere și reconciliare.

Tot așa lumii europene îi sunt cunoscute luptele gigantice de exterminare dintre biserica latino-catolică cu așa numita reformațiune, cu sectatorii doctrinelor lui Martin Luther, Ioan Calvin, Zwingli, Melancton și alții. Disensiunile lor dogmatice, hierarhice și ri-

tuali au avut de rezultat resbeluri de cele mai crunte, devastări de staturi și provincii, ruina prosperității lor, exterminarea carității cristiane din milioane de suflete, altmintrelea inocente, și înrădăcinarea de ură seculară nedurmită, adesea între fii și ficele aceleași națiuni. Resturile acelor goane religioase le mai vedem cu ochii noștri până în momentele de față, în Irlanda și în Germania modernă. Intr'aceea astăzi se zice, că lupta înverșunată ar decurge între stat și biserică; dacă însă vei cerceta mai de aproape natura luptei, vei afla că motivele sale principale sunt și astăzi, deși nu totdeauna curat religioase, în tot cazul însă ierarhice.

Reformațiunea lui Luther și Calvin cu soții lor se poate numi cu mai mult drept una din cele mai mari revoluțiuni ale omenimei europene. Reformații vor fi voit la începutul activității lor numai să reforme mai vârtos pe terenul corupt și putred până în sâmbure și măduvă, sau cum s'a zis în conciliurile apusene ținute în secol. al 15-lea, *reformatio in capite et membris*. Din momentul însă, în care dâșii au mișcat și delăturat o singură peatră din edificiul milenar al dogmelor și al ierarhiei catolice, celelalte trebuia să urmeze, mai curând sau mai târziu, toate una după alta, pânăce totul eră să se prefacă în ruine, din care apoi ar fi avut a se înălța un alt edificiu nou, numit al reformațiunei. De aici se poate judeca și natura cea furioasă a luptelor începute în secolul al 16-lea și continuate pe atâtea generațiuni înainte.

Ostilitățile între biserica latină și între sectele reformate cunoscute sub nume de luterană, calviniană, iar în Anglia sub nume de episcopale, presbiteriană și altele mai multe, începute în anul 1520, în secolul nostru numai cât luară forma mai humană, dar nici decum n'a încetat. Ne punem însă întrebarea,

dacă acele lupte religioase seculare din occidentele Europei vor fi atins și interesat cât de puțin biserica cea mare a Răsăritului? Această întrebare este cu atât mai vârtos la locul său, că cele mai multe dogme ale ambelor biserici mari sunt aceleași; fundamentele ierarhiei, adică diaconia, preoția și episcopia, identice; prin urmare când reformațiunea apuseană șterse cinci din cele șapte sacramente, când ea abrogă orice ierarhie, când aruncă din biserice și dete flacărilor altarele și icoanele, când declară de fabule și minciuni tot ce este crezut și venerat la Greci și Latini sub nume de tradițiuni sacre, în fine când ajunseră ca să nege și divinitatea persoanei a doua din s. Trinitate, iar pe a treia să o declare de un product al imaginațiunei, atunci și s'ar părea că a fost imposibil ca revoluțiuni religioase de natura acestora să nu străbată și până în acele regiuni ale lumii în care este adorată crucea bizantină. — În ce proporțiuni vor fi pătruns doctrinele reformațiunei luterane și calviniane la alte popoară de religiunea ortodoxă răsăriteană, nu poate fi subiectul cercetărilor mele de astăzi, ci acestea se vor mărgini numai la acea parte a poporului românesc, care locuiește de mai mulți secolii amestecat cu alte popoară de limbi și de instituțiuni diverse, pe un teritor ca de 2500 mil. —, în care luptele religioase avuseră influințe adesea fatale asupra vieții naționale, asupra culturii, a stărei politice și sociale a națiunei noastre. Doctrinele lui Martin Luther le-a adus și propagat în Dacia superioară, îndată la doi ani după prima lor publicare, acei comercianți și studenți de naționalitate săsească, cari în evul mediu ca și în zilele noastre, călătoriau pe fiecare an în diversele țări ale Germaniei, și așa întrețineă comunicațiunea națională și religioasă cu patria lor matre. Repeziciunea cu care doctrinele reformatoilor Germani și Helve-

țieni au străbătut la Sașii și puțin după aceea la Maghiarii din Transilvania, este cu atât mai memorabilă, cu cât rezistența clerului apusean și a regilor Ungariei în contra înoirilor religioase era mai înverșunată. Inoitorii erau persecutați și pedepsiți în modurile cele mai barbare, cu confiscări de avere, cu furci și cu ruguri de foc.*) Dar în Transilvania nu se află mai nimeni care să execute sentințele regilor. Primul exemplu al ruperei totale de cătră biserica r. catolică apuseană îl dă cetatea Sibiului, ai cărei locuitori Sași conduși de comitele lor Marcu Pemflinger în anul 1529 adoptară toate doctrinele reformațiunii, iar pe preoții și călugării catolici îi scoaseră din mijlocul lor. Până în 1542 toată săsimea se decise pentru doctrinele lutherane, pe care Ioan Honterus din Brașov, ca unul care stătuse în relațiuni amicabile cu Luther, le propagă cu zel și perseveranță admirabilă, prin fundare de tipografie, moară de hârtie, școale și predicatori decși a muri pentru nouele învățături.

Intre aceste progrese ale luteranismului au pătruns și doctrinele mai severe ale lui Ioan Calvin. Atunci Maghiarii le adoptară pe acestea, ca religiune a lor națională, de unde legea calvinească se zice astăzi în Transilvania lege ungurească, precum cea luterană se zice lege săsească. Căci adecă, acele două elemente naționale, Maghiari și Sași, diferitoare cu totul în limbă, în temperament, în datine și în cele mai multe instituțiuni ale lor, sub pretext de divergențe, în dogme, aflară cu cale a se separa unul de altul și pe teren religios, pentruca să se evite orice contact dintre ele, cu atât mai vârtos, că prin formațiune scoțându-se limba latină cu totul din oficiul

*) Art. de lege 54 al dietei dela Buda din a. 1523 decretase moarte și confiscare de averi asupra tuturor luteranilor.

divin, fiecare naționalitate își substituî limba sa maternă în rit și în toate afacerile bisericești. Despărțirea lor se întâmplă în anul 1564. Sașii rămaseră cu toții pe lângă așa numita confesiune augustană a luteranilor, iar partea cea mai mare a Maghiarilor adoptă confesiunea lui Calvin, cunoscută sub nume de Helvețiană. De biserica rom. catolică se mai țineau numai câteva familii aristocratice și o parte a Săcuilor locuitori în vecinătatea Moldovei.

Sectorii celor două confesiuni separate de cătră biserica latină fără dificultăți prea mari, sub dominația băiatului rege Ioan Sigismund Zapoia lăsând pozițiunea defensivă, trecură curând în ofensivă, și dieta ținută la Cluj în anul 1556 desființând vechea episcopie rom. catolică numită a Transilvaniei, cu reședința în Alba-Iulia, secularizară toate averile bisericești ale episcopiei, capitulelor și mănăstirilor, din care mai apoi cele mai multe se împărțiră între familiile aristocratice din țară. Aceasta fu desmintirea flagrantă a principiului cuprins în două cuvinte: Libertatea conștiinței, adoptat de protestanți, apărât în dietele dela Vormăția (1527), Spira (1529), August (1529) și scaldat în văi de sânge omenesc.

Dealtmintrelea cazul acesta de infidelitate cătră principiul propriu al reformațiilor nu a fost cel dintâi. Înainte de aceea cu câțiva ani calvinianii au luat la goană sălbatică pe așa numiții sociniani sau unitariani, cari pe lângă ce neagă divinitatea lui Isus Christos, ca și în anticitate sectorii lui Arie, apoi resping și tot restul doctrinelor cristiane pozitive, câte nu se pot explica de rațiunea omenească.*)

*) Ca fundatori ai religiunii unitariene raționalistice se numesc, eruditul bărbat Mihail Servet din Spania, care scăpat de inquisițiunea din patria sa, muri totuși ars pe rug în Italia. Doctrinile lui le propagară mai vârtos doi italieni, Leliu Socinu dela Siena și dr. de med. Georgiu Blandrata, cari scăpară de rug în țeri străine prin fugă.

Între acestea ierarhia r. catolică cu Papa Romei în frunte, ajutată de câțiva monarhi europeni, cum și de noul institut monastic, cunoscut sub nume de Societatea lui Isus, porni lupta pe viață și pe moarte în contra reformațiunii, și anume pe teritoriul Germaniei se încinseră rezbeluri religioase atât de crunte și sălbatice, precum nu se văzură nici chiar în Orient, în epoca sectei Donatiștilor. „Alegeți-vă între doctrinele noastre și între moarte“, era parola beligeranților.

Casa Habsburg, totdeauna catolică per eminentiam, străbătută în aceleași timpuri de repetite-ori cu armele sale în Transilvania, iar pe urma lor se întroduseră și iesuiții. Atunci cele două secte ale reformaților din Transilvania, care apucaseră a se acapara de toate afacerile țării, conduse de interesele lor bine înțeles, în dieta din anul 1571 ținută în Murășeni*) proclamară libertatea conștiinței pentru patru confesiuni religioase, adică calviniană (helvetica), luterană (augustana), r. catolică și pe cea sociniană, sub numire de Religiones receptae. Această lege însă s'a observat față cu catolicii, numai pe cât timp se simția presiunea armelor imperiale; din ziua în care acelea erau scoase afară de puterea evenimentelor și anume de armele turcești sau prin revoluțiuni, religiuinea catolică era luată iarăși la goană, ceea ce apoi catolicismul din Ungaria plăteă reformaților din acea țară scuturat și îndesat, și-i împingea tot mai mult sub protecțiunea regatului Transilvaniei. Scurt, lupta între catolici și protestanți eră neadormită, ea se află în permanență.

Dar oare în aceleași timpuri nu se mai află în Transilvania și în Ungaria încă și vre-o altă biserică cristiană, care să fi participat la mișcările religioase din secolul al 16-lea și al 17-lea și să merite ca istoria

*) Ungurește Marosvásárhely.

să se ocupe de ea? Se află într'adevăr, adică Biserica greco-răsăriteană a poporului românesc locuitor în Dacia superioară, ca parte integrantă a bisericii autocefale românești, după care arhiepiscopul din Muntenia are drept la titlul de mitropolit al Ungrovlahiei și de exarh al plaiurilor, era mitropolitul Sucevei totodată exarh al plaiurilor.

Care a fost starea bisericii românești peste tot dela reformațiune încoace, și care a celei din Dacia superioară? Înainte de a ne ocupa de propagandele protestanților, ar merita să cercetăm de aproape condițiunile întru care s'au aflat biserica ortodoxă a poporului românesc în secolul al 16-lea; dar la partea primă a întrebării acesteia vom lăsa ca să răspundă acei demni membri ai clerului, al căror studiu de profesiune este Istoria noastră ecleziastică. La partea a doua răspunseră și până acilea, că de 60 de ani încoace acei bărbați infatigabili, cari își petrecură viața întru adunare de documente nu numai pentru istoria națională și politică, ci și pentru cea bisericască, începând dela cunoscuții triumviri nemuritori până la cei din timpurile noastre, vii și răposați, precum Dr. Vasile Pop, A. Tr. Laurian, mitropolitul Andreiu Șaguna, canonicul Tim. Cipariu, profesorul Moldovan și alții, cari au adunat un număr considerabil de documente autentice pentru acest period al istoriei noastre, multe cu totul necunoscute până aci, altele iarăși devenite foarte rare. Dar din toate, cele mai prețioase publicațiuni relative la periodul acesta se află în colecțiunea „Acte și fragmente istorice bisericesti de Tim. Cipariu, 1855“, cum și în scrierea sa periodică „Arhiva pentru filologie și istorie“, începând dela 1 Ianurie 1867 până la Octomvrie 1870/1.

Când aceste publicațiuni istorice ar fi cunoscute în cercuri mai largi ale societății noastre românești, atunci eu m'aș fi putut dispensa prea ușor dela a-

ceasta încercare a mea ; așa însă am crezut, că nu va fi tocmai de prisos a disertă câteva influințe ale re-formațiunii religioase în biserica românească din Dacia superioară, cari apoi au decis chiar asupra destinelor națiuni în acea parte a patriei române pe 150 și respective pe 300 de ani înainte. Acele influințe au provocat lupte între ideile reformatorilor și între doctrinele primitive ale bisericii orientale, însă așa, că rezultatele lor a fost mai totdeauna fuste pentru aceasta și pentru națiunea noastră.

II. Propaganda protestanților între Români dela Ioan Zapolya până la Mihaiu 1540—1601.

Am premis mai sus, că sectatorii celor două confesiuni protestante văzându-se desbinați cu totul de către biserica cea mare apuseană, au trecut în ofensivă, și că fiecare din ele s'a cercat a-și asigura, pe lângă unitatea națională, totodată și dominațiunea bisericească. Religioniunea rom. catolică devenise oareșicum vasala lor. Dar, în rapidul progres ce făcuseră le mai stă în drum biserica gr. răsăriteană, la care ținea maioritatea preponderantă a populațiunii, adică Românii. Atunci reformații protestanți concepură unul din planurile cele mai cutezătoare, adică de a sparge prin toate instituțiunile bisericii răsăritene, și a face pe toți Românii ca să adoapte doctrinele calveniane. Precum Turcii și Arabii, așa și Maghiarii calviniani începură propaganda lor mai întâi în familiile românești aristocratice, și precum se va vedea din documentele ce se vor cită îndată, cam în 25 de ani dela consolidarea re-formațiunii în Transilvania, le-a și succes a calviniză nu numai pe cele mai multe familii nobile fruntașe ale Românilor, ci și pe o parte din popor.

Protestanții adoptaseră maxima care ținea, că domnul țării este domn și al religiunii, sau cum

se zicea latinește: Cuius est regio, illius est etiam religio. Petru Bod, eruditul paroh unguresc în comuna Ighiu din ținutul cetăței Alba-Iulia, scrisese în prima jumătate din secolul al 18-lea între altele multe și o scurtă istorie a Românilor locuitori în Transilvania.*) Venerabilul nostru coleg, dl Cîpariu, care posedă manuscriptele aceluia, în Arhivul său Nr. 33 din anul 1870 publică din acea istorie cap. I „Despre unirea Valahilor cu Reformații“. Aci P. Bod premitând sus atinsul principiu susține și el pernicioasa doctrină, după care domnul oricărei țări ar fi obligat să dispună nu numai de afacerile externe ale acesteia, ci și de credința religioasă a locuitorilor. Spre a probă că acea doctrină era în adevăr și aplicată la credința religioasă a Românilor, el citează cuvintele unui articol de lege al dietei transilvane, care se ținuse la Sibiu în 13 Decembrie 1566, în care cei adunați acolo, adică aristocrații calvini și patricianii Sași, decid în unanimitate, că religiunea veche este idololatria, inimica virtuților divine, care trebuie exterminată, mai vârtos dela Valahi, ai căror preoți orbi, duc pe orbi, și că atât pe sine, cât și pe miserul popor l'au aruncat în curse.***) Așadar, libertatea conștiinței proclamată la începutul re-formațiunii de către autorii ei din Germania și Helveția, fu călcată de nou de către aseclii săi în Transilvania, Bănat și Ungaria. Cu alte cuvinte: reformatorii au fost tot așa de intoleranți și fanatici, ca și catolicii, ceea ce se va cunoaște și mai lămurat din descrierea purtării lor ulterioare către biserica Românilor.

*) Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium Historia etc. Auctore Petro Bod de Felső Csernátón, verbi divini minister (Manuscript).

***) Cuvintele acelei legi: Idololatria virtutibus divinis inimica eradicetur: praecipue vero Valachos, quorum ductores coeci coecos ducunt, atque tam se, quam miseram plebem in foveam deduxerunt

Prin doi articoli de lege ai dietei dela Sibiu, din 30 Noemvrie 1566 se comite popilor reformați ca să-și întindă propaganda lor mai vârtos printre poporul românesc; iar acei Români cari s'ar opune la doctrinele calvinești, să stea la dispută religioasă cu episcopul George al calvinilor, și dacă tot nu ar voi să lapede doctrinele bisericii răsăritene și să adoapte calvinia, să fie exilați din țară, episcopi, preoți, călugări, oricâți vor fi. (Articolul 36 et 37).

Dieta ținută la Turda în anul 1568 decretase, că principele să pedepsească pe toți Români câți nu se supun episcopului celui calvinesc dat lor. *)

Din zilele principelui Christofor Bathori avem un alt articol de lege al dietei din 16 Aprilie 1577, al cărui cuprins este după a mea opinie, demn de toată atențiunea istoriografilor noștri. În acea lege se spune limpede, că până în acea epocă trecuseră foarte mulți (plurimi) Români dela religiunea grecească la cea calviniană reformată, din cauză că cuvântul lui Dumnezeu li se predică în limba lor, încât acum acea parte a poporului românesc avea episcop (superintendens) propriu calvinesc; și fiindcă episcopul de atunci al Românilor calviniți murise, dieta decretă ca să li se dea voie a-și alege un alt episcop calvinesc, din sinul lor, sub a cărui conducere și predicățiuni doctrinele calviniane se poată face progrese și mai mari la poporul românesc.**)

*) Vezi I. M. Moldovan în Archiv Nr. 11. p. 234.

***) Textul acestei legi se află pela scriituri ungurești și latinește; aici îl reproducem în limba latină, precum îl dete d-l Cipariu după P. Bod așa: „Quoniam de plebe valachica sunt plurimi. quos Dominus Deus radiis veritatis illuminavit, a professione graeca recesserunt et verbum Dei propria ipsorum lingua praedicatum audiunt, quorum superintendens jam defunctus est. Decrevimus igitur, ut ex se ipsis elegant Superintendem, ne vivi Dei inter illos verbi praedicatio cesset, imo vero progressum habeat“.

Pe cât timp reformații fuseseră strâmtorați de puterea împăratului Românilor, cutezarea și fanatismul lor a trebuit să se mai astâmpere; după aceea însă proselitismul calvinesc nu a mai cunoscut nici un cumpăt, nici margine. Acei oameni însă au și știut să-și ușureze acțiunea lor față cu biserica răsăriteană a Românilor. Aristocrația de ambele naționalități, maghiară și română, din Transilvania și părțile ad-nexe, prin adoptarea dogmelor calvinești și a ritului elevetian se contopî într'un corp mai solidar decât fusese el înainte de aceea, pe cât timp familiile aristocratice erau legate între sineși numai cu privilegiul feudalismului și prin un număr oarecare de căsătorii. Potestatea legislativă cu toată administrațiunea și cu afacerile politice ale țării era de mult pusă exclusiv în mâinile privilegiaților, ca în cele mai multe state ale Europei. Protecțiunea turcească, sub care sta și Transilvania, nu-i genă întru nimic pe terenul religios. Ideea ce le-a venit de a căută indivizi cât se putea mai mulți cunoscători de limba română, și totodată inițiați în doctrinele calvinești, a produs rezultate cu atât mai strălucite pentru calvini și ruinătoare pentru biserica românească, cu cât asupra poporului românesc peste tot căzuse blăstămul milenar, ca să nu poată află mai nimic despre lucrurile divine în limba sa maternă. Reformații se știură folosî minunat de eroarea piramidală a bisericii celei mari anatolice, care nu a îngrijit ca de exemplu pe un popor așa de numeros precum au fost și Daco-Românii, să-l îndemne și să-l ajute a introduce în biserică limba națională. Eclesia anatolică a ținut numai la limba elină din primii seculi ai cris-

Sub cuvântul lui D-zeu ei înțelegeau numai doctrinele calvinești; în legi și în alte acte publice numai confesiunea calvinilor se titulă Ortodoxă, toate altele în ochii lor treceau de eterodoxe.

tianismului, cum a ținut și eclesia occidentală la cea latină. Introducerea limbei antice slave în oficiul divin la câteva popoare de naționalitate slavă a fost excepție de la regulă. Reformațiunea venind a zis popoarelor cristiane: Voiesc ca fiecare popor să asculte și să învețe lucrurile divine, dogmatice și morale, în limba sa maternă. Plecând de acilea, calvinianii din Transilvania știură să zică Românilor: Clericii greci și slavi vă vorbesc vouă în limba lor, pentru ca să nu-i înțelegeți; ei se tem să vă spună vouă adevărurile evanghelice în limba voastră. Veniți în bisericile noastre, ca să-l auziți de la noi. Aduceți-vă pe fiii voștrii în școlăle noastre, ca să-i învățăm carte latinească și ungurească, după care să fie în stare de a vă face și ei cărți în limba voastră vlahă.

Acele învitări trimise de către reformați la adresa Românilor, au fost auzite de aceștia și în parte satisfăcute cu atât mai vârtos, că prin volburoasele agitațiuni religioase ale acelor timpuri se deșteptase și în piepturile Românilor interesul și curiozitatea, ca să afle și ei despre cece se agită în lume și chiar în patria lor. Clerul secular și monastic al Românilor se încearcă cu adevărat în mai multe moduri, ca să împedecă orice comuniune cu heterodoxii, precum se încercase înainte de aceea seculi întregi de a împedecă cu catolicii apuseni. De o parte însă mijloacele cu care lucră clerul românesc, erau mai mult numai spirituale, sau mai bine rituale, externe, mai tot negative, adesea rău alese, uneori cu totul naive, pentru că le lipsia puterea dătătoare de viață, adică știința în limba națională; iar de alta potestatea legislativă a țării compusă numai din heterodoxi, după ce și înainte de aceea confiscase destule averi mănăstirești, în dieta generală ținută la cetatea Mediaș în Decembrie 1588 pe lângă ce decretă măsuri aspre în contra catolicilor apuseni și exilă pe iesuiți

din țară, se întoarse și asupra bisericii ortodoxe românești cu articolul 13 de lege, prin care confirmă de nou toate legile tiranice aduse în contra ei, și mai adaogă, că de aci înainte „episcopii de rital grecesc să nu cuteze a face vizitațiuni canonice prin țară fără știrea și permisiunea patronilor, adecă a domnilor feudali“. Din aceea zi mitropolitul și episcopii românești fuseră puși în imposibilitate de a se mai apropiă de fiii lor lor spirituali și a'i apăra de doctrinele calviniane.

În altă dietă generală ținută la Alba-Iulia în Noemvrie 1591 se decise în câțiva articoli de lege aproape exterminarea bisericii cat. apusene, din cauze mai vârtos, că casa Habsburg încercase totul, că tocmai prin aceea biserică să-și asigure dominațiunea sa în Transilvania, fără a cărei posesiune nu se ținea sigură de Turci nici chiar în Viena. În data după doi ani, adecă în dieta generală din Noemvrie 1593 ținută tot la Alba-Iulia, se luară de nou măsuri restrictive în contra vizitațiunilor canonice, pe care le făceau nu numai episcopii românești, ci și preoții sârbești în părțile Banatice, pe unde Români și Sârbi locuiau amestecați. (Pe atunci Bănatul Timișoarei și câteva comitate (districte) ale Ungariei erau încorporate la Transilvania.)

Pe când consilierii împăratului Rudolf negociau cu nebunaticul principe Sigismund Bathori pentru abdicarea acestuia și trecerea drepturilor sale asupra împăratului, dietele Transilvaniei începuseră de frică a se purta mai blând către catolicii apuseni, cece se cunoaște din actele dietelor dela 1595, 1598 și 1599, cu care nu este locul aici a încărcă memoria lectorilor. Tot așa, pe timpul scurtei domnii a lui Mihai-vodă în Transilvania, dieta din Iulie 1600 ținută în Alba-Iulia aduce abia un articol favorit și clerului românesc, adecă articolul 29, adaogă însă

curat, că „La pofta Măriei Sale (a lui Mihai-vodă)“ popii românești, încât atinge persoana lor (nu și a membrilor familiei lor), să fie scutiți pe tot locul de șerbitatea la care este supus poporul; cu alte cuvinte, ca de aci încolo preoții românești să nu fie iobăgiți, să nu fie obligați a lucra în brazda boierului calvin câte patru zile în săptămână, 208 zile pe an, să nu fie bătuți cu biciul provisorilor boierești, nici să fie aruncați în prinsoare alături cu Țigani, și să nu mai țină în iernatec câinii boierești de vânat prin casele lor.

Acea lege însă a durat de Joi până mai apoi. Abia a eșit Mihaiu din Transilvania, pe când iarăși se adună dieta generală în Octomvrie al aceluiași an la comuna săcuiască Lațieni (Létzfalva), unde 19 magnați și mulțime de alți nobili adunați în număr mare, declară în articolul 19 că, stricăciunea și pericolul lor de atunci a venit din cele două țări românești; de aceea ei decid, ca de aci încolo să nu poată trece nimeni în acele două țări spre a ocupa vre-un serviciu; iar de ar merge, să-și peardă capul și averile. Nici un popă românesc să nu poată intra vre-odată din țările românești în Transilvania. Călugării românești să fie proscriși pentru totdeauna; iar dacă totuși ar intra vre-unul în contra decisiunilor dietei, pe acela să-l poată prinde și spoliă oricine și oriunde.

În Ianuarie al anului următor 1601 ținându-se o altă dietă generală la Cluj, aceea prin articolul 12 decretă, ca popii românești, cari au participat la acțiunile rezbelice din acele timpuri, să nu mai fie suferiți în țară; totodată se comite prefectilor și judecătorilor (comites et iudices regii) ca să-i prindă și să-i pedepsească conform legilor, adecă: în cele mai multe cazuri cu moarte. Aci se vede curat actul răzbunării pentru cele întâmplate sub domnia lui Mihai. Nobilimea Transilvaniei adecă nici-odată nu a

putut să ierte acelu Domn, că el iritat foarte de perfidia și rara inconstanță a boierimei transilvane voise a decretă exterminarea lor; boierii însă ar fi trebuit să ia în considerațiune, că chiar episcopul lor cel calvinesc Naprágy iritase mai mult pe Mihai în contra magnaților și-l îndemnase ca să-i taie pe cei mai mulți, iar de altă parte, că Dimitrie mitropolitul românesc din Alba-Iulia fusese acela, care rugă pe Domn ca să-și închidă urechile la un consiliu așa barbar: „Să nu faci una ca aceasta Măria Ta.“*)

După asasinarea lui Mihai, generalul Basta se aruncă cu furie de tigru asupra calvinilor, și în scurtul period al domniei sale în numele împăratului Rudolf, merse cu crudelitățile așa departe, încât pe unii popi reformați 'i spânzură de grindă și-i afumă cu cărțile lor, pe alții 'i ardeă, și iarăși altora le trăgea pielea. După eșirea lui Basta din țară actele fanatismului său le plătiră rom. catolicii tot așa de amar, ca și Românii ortodoxi. De aci încolo este cunoscut din Lupul Bethlen, unul din cei mai buni cronicari ai Transilvaniei, că după bătălia lui Radu Șerban, ținută cu Moise Székely în 17 Iulie 1602, dieta Transilvaniei ajunsă până la gradul de alienațiune, încât decretă exterminarea totală a poporului românesc locuitor în Transilvania. Se înțelege, că asemenea lege nu s'ar fi putut execută niciodată, destul însă că ea există și pune în evidență caracterul acelor timpuri.

III. Până la ce intensitate vor fi ajuns persecuțiunile continuate asupra bisericii românești din Transilvania și Ungaria, se poate cunoaște mai bine din

*) Vezi cronica lui Gheorghe Șincai la an. 1599 după Enyedi Pál apud Anonymum Carolinensem. Istoricul Lupul Bethlen spune libro 13, că și Basta urase din suflet boierimea transilvană, și că o ținea sub cea mai strânsă priveghiare, iar pe câțiva i-au și ucis, cum arată și Alex. Szilágyi în Erdélyország története tom. II, pag. 73.

decretele unor principii ai Transilvaniei, cari deși ei înșiși calvini zeloși pentru restabilirea unității în credința lor, prin urmare făuritori ai propagandei calviniane, totuși în unele momente lucide care-i vin uneori și fanatismul religios, sau în zile de pericole mari, când aveă lipsă de braciale armate și de pungile Românilor ori de confederațiune cu principatele românești, se înduplecară a o luă sub protecțiunea lor, chiar și cu vătămarea unor legi tiranice aduse de cătră dietele țării. Intre acei principii aflăm la Petru Bod și în Cronica lui G. Șincai la anul 1609 pe Gabriel Bathori, de altmintrelea om tinăr, spulberat și setos de sânge, căruia totuși i-se făcuse milă de clerul românesc căzut în servitutea cea mai aspră din câte se pot cugetă. Deci acest Bathori emisese o diplomă cu data de Alba-Iulia 9 Iunie 1609 subscrisă de el și de cancelarul (marele logofăt) Stefan Căndea, strănepot al unei familii românești de cele renegate. In acea diplomă principele află, că preoții românești din toată Transilvania și Ungaria gem sub tractare neuzit de rea (malum inconditum), apoi decide, ca preoților românești să le fie permis a se mută, chiar și fără voia patronilor (boierilor proprietari) dela o comună la alta, precum și că să fie scutiți de toate serviciile țărănești și civile, să deă numai patronilor onorarile uzitate din vechime.*)

S'ar părea la prima vedere, că asemenea diplomă va fi ușurat mult starea clerului românesc; dar cercetând lucrul mai deaproape, toată protecțiunea lui G. Bathori devine ilusorie. Las că trufașii magnați ai îndată la emanarea lor de inconstituționale și ilegale, îndată la emanarea lor de inconstituționali și ilegali, dar apoi anume aceasta eră paralizată cu totul prin

*) Vezi această diplomă publicată întreagă în limba latină de d-l Cipariu în Archiv Nr. 28 după cum se află la Fiedler, iară la Șincai tom. II, pag. 319 et sequ. românește.

altă diplomă eșită numai cu câteva luni înainte dela principele Sigismund Rákoczi, cu data Beiuș (Belényes) 1608, în favoarea acelor preoți și episcopi de naționalitate românească, cari apucaseră a trece la calvinie cu poporeni lor, și cari erau să mai treacă după aceea; căci adecă Sig. Rákoczi asigură popilor românești trecuți la calvinie toată autoritatea, onoarea, grația, privilegiuri, favoruri, libertăți și prerogative, de câte se bucură clerurile confesiunilor recunoscute prin legi, și anume popimea maghiarilor reformați calviniani, iar dreptul de a-și alege episcopi și protopopi li se confirmă de nou și încă cu adaos, că aceia să fie trași cu totul de sub jurisdicțiunea episcopilor și protopopilor valahi și sârbești, ceea ce se notifică și mitropolitului gr. răsăritean Sava I., ca să nu cuteze a-și subordina sieși pe popii și protopopii calviniți.*)

Acel privilegiu mare, dat acelu episcop și acelor popi românești cari se calviniseră, s'a înorit și confirmat de cătră principele Gabriel Bethlen de Ictan prin diploma sa din 25 Iunie al anului 1614. Tot acel domnitor, de altmintrelea luminat și curajos, care a apărat protestantismul și cu armele, după ce înființase și școale superioare în capitala de atunci a Transilvaniei, luă totodată măsuri ca să ducă la acelea mulțime de tineri români din cei mai deștepți, spre a'i instrui în doctrinele religiunii calvinești. Cu acea măsură Bethlen imitase pe primii sultani ai turcilor, cari răpiau sau luau cu titlu de tribut mulțime de copii de ai cristianilor, pe cari 'i dă în școalele Ulemalilor ca să-i institue în religiunea mohamedană, după aceea 'i înrolă în faimosul corp al Ienicerilor. Intocmai așa s'au înrolat mii din junii de naționalitate română. Tot Bethlen a pus să se traducă și Biblia în limba

*) Vezi și această diplomă întreagă în Archiv Nr. 91 din 1870 pag. 609—610.

noastră, care însă nu s'a putut tipări sub domnia lui, ci mai târziu.

Aceiaș privilegiu al Românilor calviniți mai fu confirmat și de către principele George Rákoczi I, prin diploma sa din 9 Aprilie 1638. De altmintrelea privilegiul dat Românilor calviniți era întru toate în spiritul legilor dietale sancționate în secolul al 16-lea și anume articolul 13 din 1568 și articolul 5 din 1577 citați mai în sus. Acest domnitor însă a mers și mai departe întru exterminarea dogmelor, a ritului și a tuturor instituțiilor antice ale bisericii orientale. Domnul Munteniei Mateiu Basarab recomandase lui Rákoczi de mitropolit în Transilvania pe un ieromonah din Muntenia anume Ilie Iorest, precum se spune, eșit din familie de frunte. Mitropolitul Iorest după ce se văzù confirmat în scaunul mitropoliei, începuse a se opune măsurilor destructoare și a-și apăra biserica sa de calvini. Această purtare a lui fu considerată de crimă; se aflară însă alte pretexte spre a surpă pe Iorest. Il încurcară în niște istorii femeiești, după aceea convocând sinod, exoperară degradarea și transmiterea lui în mâinile autorităților civile, unde din mandatul principelui fu bătut cu nuiiele, apoi exilat, iar averile lui se confiscară. După aceasta se comandă sinodul gr. răs. ortodox, ca să-și aleagă alt mitropolit, însă așa, că de nu va alege vre-un individ plăcut episcopului maghiar calvinesc, să știe din capul locului, că principele nu-l va confirma. Sinodul sau mai bine zis, simulacru și umbra de sinod, alese pe popa St. Simion, iar superit. calv. Gelei îl recomandă și principele îl confirmă, prin diploma din 10 Octomvrie 1643, însă sub cincisprezece condițiuni, dintre care cele mai memorabile sunt acestea: Toate părțile ritului bisericesc să se execute în limba românească. Catehismul calvinesc, care se impusese mai dinainte clerului, îl va introduce peste

tot și tinerimea va avea să-l învețe pe acela. Sacramentul baptilismului să se administreze numai cu apă curată, adecă să nu se pună și untdelemn. Sfânta cuminicătură să se dea numai la cei adulți, nu și la copii. Sfintei cruci și icoanelor să nu se dea nici un cult religios, ci să fie considerate numai ca decorațiuni ale bisericilor. Dela îngropăciuni să se omită ceremoniile superstițioase. La cununie să ceară dela mire și mireasă jurământ de credință, iar în cazuri de divorț să judece după canoanele bisericii reformate calviniane. Mitropolitul să nu cuteze (non attentabit) a se opune acelor Români cari vor trece la legea calvinească, nici să întreprindă ceva în contra lor, ci și după apostasia lor să-i considere și tracteze ca pe frații săi. Mitropolitul să fie obligat a ținea în toți anii sinod general; însă atât el cât și protopopii săi, nu va cutezà să aducă la îndeplinire canoanele sinodali, fără ratificarea episcopului calvinesc, din al cărui cuvânt n'au să iasă. Mitropolitul românesc ortodox să nu cuteze a pedepsi, a destitui, denumi vre-un protopop, fără a cere mai întâiu învoirea episcopului calvinesc. Toate cauzele mai mari de judecată atât dela protopopi, cât și dela mitropolit să se traspmită spre reviziune la episcopul calvinesc al Ungurilor. Prin aceeași diplomă G. Rákoczi scoate de sub jurisdicțiunea mitropolitului românesc câteva parohii din cele mai de frunte, și districtul Făgărașului întreg cu trei protopopiate, care toate rămân supuse jurisdicțiunei episcopului calvinesc.

Popa Stefan Simion acceptă condițiunile cuprinse în aceasta diplomă și puse jurământ pe ea. Din acea zi biserica ortodoxă a Românilor din Dacia superioară mai există încă numai cu numele; mitropolitul și clerul se calviniseră.

Mai departe este știut, că sub acest Rákoczi se înființase și tipografie românească, din care au și eșit

câteva cărți românești, cunoscute literaților noștri.

George Rákoczi II încă a confirmat privilegiul popilor românești trecuți la calvinie prin diploma sa din 29 Ianuarie 1650, iar prin diploma din 28 Decembrie 1656 confirmă în scaunul mitropoliei românești ortodoxe pe arhiepiscopul și mitropolitul Sava Brancoviciu et Corenici, de națiune Sârb, din renumita familie a domnitorilor sârbești, acum însă scăpătată. Pe acesta îl recomandase principelui, episcopul calvinesc anume George Isulai. Din această diplomă merită să însemnăm, că într'însa sunt arătate marginile, până unde se întindea jurisdicțiunea eclesiastică a mitropoliei de Alba-Iulia, adică nu numai peste toată Transilvania, propriu zisă, ci și până jos la Dunăre în Bănatul Severinului și de acolo în sus până în districtele Beiuș, Biharia și Maramurăș; dar cele 15 puncte cuprinse în diploma dată lui Ștefan Simion de G. Rákoczi I, aici lipsesc cu totul. Se vede că în situațiunea ce și preparase Rákoczi cu nebuniile sale, nu-i dete mâna deocamdată să se ocupe și de propaganda religioasă, precum făcuse tatăl-său. În aceeași diplomă se comite și acestui mitropolit, ca să îngrijească de tipărirea cărților în limba românească.

George Rákoczi II, aruncase țara în cele mai mari calamități prin ambițiunea sa de a ocupa tronul Poloniei. Bătut foarte rău în Polonia, provocă ingerința Poartei otomane, de aci destituirea sa și numirea de alt principe. Turci și Tătari, haiduci din Ungaria și Nemți împărătești devastară iar câțiva ani, până ce o aduseră la marginea perirei. În scurt timp se schimbară trei domnii, a lui Francisc Rhédei, a Românului Acațiu Barcsay (Borcea), a unui alt Român renegat Ioan Kemény (Coman), până când în fine pașii turcești impuseră țării pe un boier de săcuiu, anume Mihail Apaffy, un om bun, însă bețiv; dar Turcilor le plăcù statura lui cea mare.

În acele zile de ruină și decadință generală ce se întindea peste toate trei principatele din Dacia, mitropolitul Sava II, mai mijlocește o diplomă în favoarea clerului său, dela principele A. Borcea, cu data din 15 Martie 1659. Principele Mihail Apaffy rugat tot de mitropolitul Sava II, confirmă și el diploma dată de Borcea în favoarea clerului românesc prin alta din 9 Septembrie 1663. După cinci ani însă confirmă în 20 Februarie 1669 și pe a lui George Rákoczi dată mitropolitului Ștefan Simion. În aceeași diplomă pe lângă ce se provoacă la actele respective ale antecesorilor săi la tron, mai cuprinde și violența sa în patru puncte zicând: Să se facă școale românești în mănăstirea din Alba-Iulia, adică la mitropolie, și în trei districte, Hunedoara, Maramureș, Cetatea de peatră. Să se restaureze tipografia românească din Alba-Iulia. Să se destitue toți preoții cari știu numai carte sârbească, și în locul lor să se pună alții cari cunosc și literatura românească (qui et literaturam valachicam callent). În fine, ca mitropolitul românesc în toate cazurile în cari va avea să hirotonească preoți, să pună protopopi, cum și în cazuri de pedepsire, de vizitațiuni eclesiastice, de reviziunea cauzelor grele, în convocarea sinodului general, să depindă dela dispozițiunile pe care le va lua episcopul calvinesc, care în toate actele poartă titlu de ortodox; iar după ce se vor termina lucrările sinodului general românesc, mitropolitul cu membrii ceilalți să fie obligat a se prezenta în sinodul unguresc, oricând îi va comanda episcopul calvinesc, pentru ca așa sinodul unguresc să ia la reviziune lucrările sinodului românesc, și membrii acestuia să aibă ocaziune de a învăța canoanele calvinești.*) Aceste puncte se impun clerului românesc sub amenințare de pedepse. În modul acesta Apaffy cu consilierii

*) Vezi T. Cipariu Archiv Nr. 31 pag. 11.

și cu popii săi calvinești diregând eroarea comisă de Rákóczi II, cu ocaziunea confirmării lui Sava, în 1656, când acestuia nu i-se puseră cele 15 condițiuni, se desființară și cele din urmă resturi ale autonomiei noastre bisericești.

Cu toate acestea, păharul încă nu era plin, scandalele și tirănia încă nu ajunseseră la culme. În aceleași timpuri dietele țării oricând era vorba de Români și de biserica lor, le arunca insultele cele mai barbare în față. Prin articoli de lege fundamentale națiunea română (oláh natio) se declara numai de suferită (toleratâ) în Transilvania și Ungaria, până când vor cere interesele țării ca să mai fie suferită. Tot asemenea fîu proscrisă și excomunicată întreaga biserică ortodoxă românească cu tot clerul și poporul său; peste acestea locuitorii de religii eterodoxe confederați între sineși prin așa numita uniune transilvană, depunea jurăminte solemne, că vor observa strâns aceste legi de proscripțiune. Acel jurământ se înoia la toate succesiunile în domnie, până în anul 1837. De aci încolo națiunea și religia românilor era lăsată cu totul în discrețiunea domnitorului.

Prin articolul de lege din 16 Februarie 1643 mitropolitul și episcopii românești sunt oprîți sub pedeapsa destituirii a hirotoni preoți din fii țaranilor.

Prin alte legi, cum este cea din 1 Maiu 1639, se decide, ca fii preoților să fie supuși la iobăgie, prin urmare părinții lor nu puteau să-i dea nici la școală fără permisiunea patronului calvinesc, iar dacă îl da, boierul îl aducea dela școală și'l supunea la pedeapsa grele. (Aprobat. Const. I. 8 art. 4).

Prin articolul 13 din 12 Februarie, 1651 se dic-tase pedeapsa morții asupra protopopilor români, cari ar cuteză să despartă căsătorii așa cum știau ei, după canoanele și praxa bisericii răsăritene, iar nu după cele calvinești.

Prin articolul 2 din 1 Octomvrie 1678 se inter-zice nobilitarea preoților români, precum și câștigarea de averi imobiliare (moșii, pământuri).

Am mai putea cita o serie lungă de legi, din care să se cunoască natura tirăniei sub care gemuse biserica românească în Transilvania și Ungaria, dar celor cari voiesc a le cunoaște, le stau deschise colecțiunile de legi, dintre cari multe se află și tipărite; peste aceasta cred că scopul ce ne-am propus, este ajuns și cu enumerarea făcută până acilea.

Mitropolitul Sava II Brancovici nu era omul, care să fi putut suferi acumulara ulterioară a ne mai auzitelor infamii peste clerul și biserica sa și cu atât mai puțin surparea progresivă a ei; de aceea el se decise a lua pozițiune defensivă cât s'ar putea mai tare. Dupăce văzû că superintendentii calvinești Petru Kovászny și succesorii acestuia în scaun a-nume Mich. Thofeus și Tiszabécsi se încoardă din toate puterile, ca după lupta continuă de o sută și mai bine de ani, în fine să dea bisericii românești ortodoxe gr.-răs. lovitura de grație, se puse și el din răspuțeri pe lângă Apaffy, ca să asigure încai ușurări materiale clerului său, și așa mai stoarse dela el, în anul 1673 o altă diplomă, în care principele recunoaște, că preoțimea românească era într'adevăr sărăcită și asuprită peste toată măsura, de aceea o scutește din nou, mai ales de darea zecimelor din cereale, din must, legume, oi, porci și stupi; iar fiindcă decimatorii nu se supuneau la mandatul domnitorului, în 14 Iunie 1676 emite un decret amenințător asupra lor. De altă parte însă mitropolitul Sava II în loc de a salva măcar niște ruine din autonomia bisericească, tocmai din contră, ajunge cu inima sfărmată de dureri ca să mai vadă și un alt edict alui Apaffy dat la cererea lui Tiszabécsi în 14 Iulie 1674, cătră mitropolit, protopopi și preoți, prin care le demandă

de nou, sub grea pedeapsă, ca să recunoască supremația episcopului calvinesc, căruia i-s'a dat dreptul de superinspecțiune peste toate bisericile românești, pentru că să îndrepte erorile lor și după împrejurări să le guberne, să facă prin ele vizitațiuni canonice, cu care ocaziune să fie obligați a se prezentă la el toți câți îi va cită înaintea sa, și nici unul să nu cuteze a rezistă.*)

Ce mai putea face mitropolitul Sava II, față cu această nebună poruncă a tiranului păgân? Aristocrația românească trecuse în partea ei cea mai mare de mult la calvinie; chiar și familii românești și grecești emigrate în urma revoluționarilor din Muntenia în Transilvania se calviniseră; câțiva protopopi și un mare număr de preoți erau calviți, iar alții se clătinau tare. În situațiuni de acestea popoarele atacate chiar la altarele lor, au recurs la ultima rațiune, adică la arme. Această eventualitate însă era prevăzută prin câțiva articoli de lege, și anume din anii 1620, 1622, 1632 și 1650, prin care se interzice, anume Românilor, purtarea de orice arme, cum pușcă, lance, tolba cu săgeți, sabie, paloș, cu mănunchiu lung, dardă și orice altă armă, iar prin articolul 9 din 23 Aprilie 1638 li se interzice și călăritul.**)

Peste acestea, mitropolitul putea să știe, că la cea d'întâiu încercare de a-și apăra religiuina cu armele, guvernul era să cheme îndată ajutorul Turcilor staționați în Bănat. Din principatele românești, ajunse și ele între anii 1660—1680 la stare foarte problematică, nu putea să aștepte altceva, decât cel mult unele subvențiuni materiale de-

*) Vezi toate aceste documente latinește și cel din urmă ungurește în Archiv Nr. 29 pag. 572—5.

***) Vezi aprobatae Constitutiones Edict SLIV. si Comes Josephus Kemény: Index articulorum diabolicalium etc. în Muzeul dela Cluj și în colecțiune decopiate de Stef. Moldovan.

stul de modeste, și acelea încă numai dacă nu era pericol de a se compromite țara. Atâta se spune în vieața lui Sava, că de câteori se reîntorcea el sau frate-său Gheorghe din legațiuni în care-i trimitea domnul Transilvaniei la domniile țărilor vecine, todeauna aducea dela aceștia recomandațiuni pentru biserica ortodoxă orientală din Transilvania.

Până pe la anul 1668 Turcii și Tătarii arseseră de douăori mănăstirea, biserica și reședința arhiepiscopoească din Alba-Iulia. Poporul nu era în stare de a le restaura, căci se afla stors până la măduvă și totodată sălbătăcit. Savu ceru în acel an permisiune dela Apaffy, ca să plece împreună cu frate-său la cerșite în țările ortodoxe, cu scop de a reedifica Sionul românesc din Transilvania. Ei se deciseră a străbate până în interiorul Rusiei. Trecând pe la Smolensk ajunseră la Moscva, unde țarul Alexiu Mihailovici tatăl lui Petru I. cel mare îi cuprinse foarte bine, și dându-le întru ajutor pe boierul Artemon Sergievici, le deschise cale largă, pentruca să poată face colecte de bani, iar pe Gheorghe l'a pus să șadă între boierii imperiului, precum scrie însuși el în biografia frate-său, a mitropolitului.

Pe cât timp mitropolitul Sava II petrecuse în Rusia, superintendentele calvinesc Mihail Thofeus se folosî de toate mijloacele și toată influința sa ce avea la curte și la consilierii principelui, că primă persoană bisericească a calvinilor, pentruca de o parte să mai tragă pe câțiva protopopi la calvinie, iar de alta să scoată dela Mih. Apaffy un edict, prin care mitropolitului să-i fie interzis a mai hirotoni preoți fără permisiunea calvinului, să i-se taie și o parte considerabilă a veniturilor bisericesti. La întoarcerea sa mitropolitul se plânse la Apaffy în contra noilor măsuri tiranice; dar nu putu scoate dela el mai mult, decât sus memoratul edict din 1673, și acesta încă abia după cinci ani. Numai dupăce superintendentele

calvinesc se apucă să răstoarne chiar și cultul divin al bisericii noastre și anume să oprească serviciul sântei liturgii, cu toate celelalte părți ale cultului și alte datine bisericești, adecă abia după șapte ani dela reîntoarcerea mitropolitului din Rusia, Apaffy prin edictul său de dato Alba-Iulia 30 Decembrie 1675 subscris de el și de secretarul său Francisc Lugasi, unul dintre renegații dela Bănat, mai înfrână cevași fanatism popilor calvinești prin cuvintele: „Noi nu am dat până acuma nimărui voie ca să împedec (pe clerul românesc) în usul libertăților câștigate dela antecesorii noștrii de glorioasa memorie“; apoi mai la vale demândă strâns, ca „bisericele românești orientale, preoții și protopopii să nu se smulgă dela scaunul bisericii orientale, de acum și în viitor“, iar veniturile lui cele usitate, adecă câte un biet florin dela fiecare preot, să nu i-se mai micșoreze, și să fie lăsat în pace, ca să-și poată restabili biserica și mănăstirea, și în fine, cele răpite din veniturile mitropolitului să i-se restituie etc.

Acest rescript domnesc a trebuit să înțepe rău pe superintendentele calvinesc, de aceia se pare că și-a pus piciorul în prag ca să peardă pe Sava. Numai așa ne putem explica eșirea diplomei din 24 Octombrie 1679, prin care Apaffy confirma de nou pe Sava II, văzându-și scaunul subminat, a făcut tot ce a știut, pentruca să-și câștigue confirmațiune nouă.

Acea luptă desperată dintre mitropolit și calvini, care durase aproape 24 de ani, trebuia să se termine odată într'un mod oarecare. Ea se și termină, însă în modul cel mai tragic pentru mitropolit, biserică cler și națiune. Văzând calvinii că pe calea dreaptă nu mai pot răsturna pe Sava II, care acum era cunoscut și în afară la curțile dela Viena, Moscva, Craiovia, București și Iași, se pun pe intrige. Doi renegați, anume Vlad Secuiu, consăngean deaproape

al mitropolitului și Stefan Nalatiu, oameni rapaci, cari însetau după averea mitropolitului, conspiră cu superintendentele calvinesc, și câștigă pe un blăstămat de popă românesc din Vințul-de-jos, ca să mărturisească contra lui Sava, că ar fi avut a face cu o muiere, îl denunță la principe și jură în capul lui. Indată după aceea Thofeus mijlocește mandat de arest în contra lui Sava și a fratelui său. Mitropolitul era bătrân și suferea greu de podagră în pat. Cu toate acestea, inimizii săi îl pun pe un car și-l duc dela Alba-Iulia la Ernot (cam cale de 1 zi), unde petrecea principele Apaffy cu toată curtea și cu consilierii săi. Pe Gheorghe îl dimit, însă sub condițiune, ca să descopere averile sale și ale fratelui său. Gheorghe se folosî de libertatea sa ca să alerge pe la magnații țării, că doară ar putea să scape dela martiriu pe frate-său. Din combinarea unor documente ese, că Gheorghe câștigase pe mai mulți magnați din opozițiune în partea fratelui său, nu însă pe majoritatea consilierilor. Intrigele și cercetările împreunate cu tortura au durat mult. De o parte tiranii cereau dela Gheorghe sume mari de rescumpărare pentru capul mitropolitului, iar de alta pe acesta 'l forță ca să-și abjure credința sa religioasă; dar Sava, care era bun teolog, se apăra cu sentințe din S. Scriptură. În fine dupăce Gheorghe scăpă cu ochii scâlțați în lacrimi prin pasul Vulcan în România mică și de-acolo drept la Poarta otomană, calvinii luară pe mitropolitul Sava și-l bătură înfricoșat. Mih. Cserei, unul dintre cei mai buni croniciari ai acelei epoce, deși boier calvin și el, totuși descrie acel caz cu peana iritată și cam cu aceste cuvinte: Principele ca om simplu ce era, crezû toate. Pe Gheorghe îl trimiseră ca să mai adune din România trei mii de taleri, bani de rescumpărare, iar văzând că nu mai vine, scoaseră pe bietul arhieru

neputincios și inocent numai în cămașă și ismene, apoi atâta îl bătură cu biciul, până când se rupseră pe el cămașa și ismenele și-i căzù carnea de pe șezut, din care cauză nu-și mai puteă țineă nici necesitățile firești, ci le făcea sub el, până ce în fine trebui să moară de acele bătăi, iar averile lui le împărțiră între ei Vlad Székely și Stefan Nalatiu. „Neauzita crudelitate fioroasă și păgânească“, adoașe Cserei, apoi încheie spunând, că Șerban vodă din România fusese decis a nu lăsa lucrul acela nerăz-bunat, și că el anunțase principelui Apaffy, că de l'ar costa până la o sută de mii de taleri, va mijloci la Sultanul detronarea lui; dar curând după aceea Șerban murì. In convențiunea încheiată în 21 August 1681 la Constantinopole între Const. Brancoveanu, pe atunci agent diplomatic (Kapu-Kiehaia) alui Șerban-Cantacuzin și între doi magnați ardeleni refugiați, anume Vlad Csáki*) și Christofor Pascu, aceștia se obligă, că dacă își vor ajunge scopul (adeacă de a răsturna pe Apaffy), vor lucra pentru restaurarea drepturilor bisericeii românești și reșezarea mitropolitului Sava II, în scaunul și onoarea sa. In alt document acelaș Vlad Csáki pune jurământ pe numele Sântei Treimi cătră G. Brancovici, pe care-l numește nepot, că va lucra pentru acelaș scop cu el, nedespărțit, pe vieață, pe moarte. Aici este de însemnat, că Gheorghe scăpase pe acesta și pe mai mulți boieri transilvani cu mari sacrificii din captivitatea turcească.

Inercările de a răzbuună martirul lui Sava II au rămas pentru atunci deșerte, iar inimiciei au mers înainte. La mandatul superintendentelui unguresc al calvinilor se convoacă sinod mare din protopopi și preoți, ca să judece pe mitropolitul lor și să aleagă pe altul. S'a întâmplat și acum întocmai ca cu mi-

*) Străbun al familiei comiților Csáki din zilele noastre.

ropolitul Ilie Iorest. Sinodul adunat la comandă, degradă pe mitropolitul Sava, iar în locul lui alese pe Iosif Budeanu, pe care-l și confirmă Apaffy tot sub condițiunile specificate mai în sus, formulate în 19 puncte, și-i luă jurământul pe acelea. Acea diplomă de confirmațiune poartă data din 28 Decembrie 1680.*)

Din o diplomă a împăratului Leopold I din 7 Iunie 1683 aflăm, că mitropolitul Sava II până în acel an se mai află în viață, pentru că împăratul îl înălță pe el și pe frate-său Gheorghe la rang de baron; dar din altă diplomă împărătească dela 20 Septembrie 1688 se pare că într'aceea murise. Moșii noștrii septuagenari ne spuneau din celece știau și ei dela moșii lor, că mitropolitul Sava II, fusese bătut odată cu vâna de bou în curtea reședinței din Blaj, care pe atunci era proprietate a doamnei Ana Bornemisa soția principelui M. Apaffy, unde acesta petrecea bucuros din cauza aerului și a vinului bun. Atunci martirul Sava sculându-se dela pământ a zis cuvintele acestea: Dumnezeuule al părinților noștrii, fă ca pământul acesta pe care se varsă sângele meu, să ajungă în proprietatea Românilor! După 58 de ani reședința dela Blaj și dominiul ce-i aparțineă, era al statului, dela care trecù prin diploma de donațiune împărătească, în posesiunea unei mitropolii românești cu mănăstire, la care succesive se adaosera diverse institutute naționale și religioase, precum seminar de clerici, școală primară, gimnaziu, liceu, școală pedagogică, școală de fetețe ș. a. Pioasa posteritate

*) A se vedea această diplomă în Acte și Fragmente p. 60 et seqq., însoțită de notele d-lui Cipariu. Aceeași diplomă se retipări și în Arhiva Nr. 32 din 5 Febr. 1870. Lectorul va face foarte bine, dacă o va căuta și pe aceasta la locurile citate, unde va vedea și prețioasele note ale d-lui Cipariu.

venerează acele cuvinte ale lui Sava ca profeție împlinită.

În scurt period dela 1680 până la 1692, în care an casa de Habsburg luase Transilvania în posesiune, au mai fost patru mitropoliți în Alba-Iulia. Acum însă situațiunea se schimbase cu totul. Împăratul Leopold ajutat de regele Poloniei și de alți domnitori cristiani, cu comandanți buni, precum au fost un Carol de Lotharingia, Ludovic de Bavaria, un Stahremberg, Veterani, mai apoi Eugeniu de Sabaudia, după mai multe bătălii din cele mai crunte, scoase pe Turci din Buda și din partea cea mai mare a Ungariei până în Bănat; în fine puse mâna și pe Transilvania; dar ca să o poată ține, a crezut că este indispensabil de a restabili catolicismul și a înfrânge cornul reformatilor. Se proclamă și sancționă, cu adevărat, egalitatea de drepturi a celor patru confesiuni, se rezervă însă și dreptul fiecăreia de a face prozeliți câți s'ar putea mai mulți. Atunci cardinalul Leopold Collonich arhiepiscopul primate al Ungariei, luând în ajutor pe ieseții, se apucă de lucru cu mâneci resfrante până în cot. În acelaș timp el invită și clerul românesc ca să adoapte cele patru puncte ale uniunii stabilite odinioară în sinodul din Florența. Acuma se porni una din luptele cele mai înverșunate între catolici și calvini; dar puterea luptei curgea mai vârtos împrejurul bisericii românești. Catolicii promiteau clerului românesc cer și pământ, egalitate perfectă de drepturi, înfrânarea tiraniei calvinești, protecțiune valoroasă din partea împăratului, donațiuni de moșii, institute de cultură. Catolicii și propuseră, ca înainte de toate să tragă la sine pe Românii cei calviniți definitiv, adică pe nobile, și să desființeze episcopia calvinească, care se află în districtul Făgărașului, apoi să înceapă și cu poporul. Calvinii necum să cedeze în punctul a-

cesta, dar își apără cu ambele brațe jurisdicțiunea nu numai peste popii și Românii cei calviniți, ci și cea usurpată în mod tiranic peste mitropolit și clerul cât mai rămasese în credința veche. Despre acea rezistență oerbicoasă a calvinilor ne rămaseră două documente foarte interesante. Mitropolitul Theofil denuște în 9 Aprilie 1697 pe popa Ioan de protopop în Hunedoara; dar noul protopop nu poate intra în oficiul său fără confirmare dela superintendentele calvinesc. Acesta îl confirmă, însă cu condițiune, ca să meargă să-i depună lui jurământ; cu acea ocaziune apoi avu impertinența de a se subscrie și el, precum se subscriau și antecesorii săi, adică: (L. S.) Veszprémi István, erdélyi reformatus magyar és oláh Püspök m. p.; românește (L. S.) Stefan Veszprémi, episcop reformat maghiar și român din Transilvania m. p.*)

În fine mitropolitul Theofil văzând, că nu mai este alt mod de a-și salva biserica de calvinie, și nemai putând suferi, ca protopopii românești să aducă pe episcopul calvinesc în sinod cu lectica, purtându-l pe umerii lor, se decisă a primi unirea cu Roma pe temeiul cunoscutelor patru puncte, ceea ce însă el prevenit prin moarte, nu a mai dus la îndeplinire. Dar prin actul acesta biserica și națiunea

*) Documentul acesta tot la Cipariu Acte și Fragmente pag. 253. Ne lipsește spațiul spre a-l reproduce aici întreg; dară spre a-i cunoaște caracterul, fie de ajuns numai aceste expresiuni adresate preoților și poporului românesc: »Kegyelmeteket azon kérem s egyszersmind parancsolom, hogy engedelmeskedgyek s megis emlitet Popa Juonnak mindenekbe, mert valaki nem engedelmeskedik, a censurát el nem mulattya. Akkor osztán fel juven, megis esketyük a Generalis elütt, etc.» Adecă episcopul calvinesc al Ungurilor impunea clerului răsăritean protopopi de care-i plăcea lui, îi confirma el, iară nu mitropolitul românesc, apoi îi cită înaintea sinodului general calvinesc, și în fața aceluia le luă jurământul, ca se rămână credincioși bisericii calvinești.

română din Dacia superioară intră în un stadiu nou și epocal al vieții sale religioase și politice.

Din luptele religioase câte au decurs în Transilvania, Bănat și Ungaria până la anul 1700 între biserica ortodoxă și cea calvinească, s'ar putea deduce mai multe corolarii instructive; dar din această mulțime de premise poate trage oricine concluziuni, fără ca să aibă lipsă de reflexiunile mele ulterioare. S'a pus de ex. adesea întrebarea, că pentru Românii din Dacia superioară sunt așa lipsiți de familii aristocratice și patriciane? Tot această întrebare se poate pune poporului Bulgariei, al Bosniei și al Herțegovinei etc. Răspunsul se poate da la moment. Din vre-o șase sute de mii locuitori ai Transilvaniei, câți adevărat trec de Maghiari, cel mai puțin două sute cincizeci de mii au fost înainte cu două și mult trei sute de ani Români curați; aceia însă după adoptarea dogmelor calvinești și a ritului străin s'au maghiarizat cu totul. Încât pentru nobili, era o lege, în puterea căreia cei cari treceau dela calvinie anume la legea gr. răsăriteană, și perdeau nobilitatea și averea. Iacă soții beilor sârbi turciți din Bosnia. Mai avem până în ziua de astăzi unele comunități rurale calvinite, ai căror locuitori vorbesc numai românește; dar în zilele noastre s'au luat cele mai energioase măsuri spre a-i face să învețe limba maghiară.

Ceeace bate mai mult la ochi în acele lupte seculare este, că Românii din Dacia superioară le purtară pe acele de regulă mai tot singuri singurei, neajutați de nimeni în lume, și cu atât mai puțin de biserica cea mare a Răsăritului. Constatăm această împrejurare, fără a inculpa pe nimeni; rămâne însă adevăr, că luptele religioase au fost mult ignorate, la căderea totală a bisericii lor sub calvinie. Pe când catolicii au început propaganda lor printre Ro-

mâni, iau aflat mai mult calvini decât ortodoxi, sau vorbind mai exact, nu catolici în sensul simbolului Niceo-Constantinopolitan.

Dupăce cunoscurăm starea deplorabilă și tragică a bisericii românești din Dacia superioară cu mai multe peripecții și episoade ale ei, s'ar părea că ar fi fost imposibil, ca ierarhia Răsăritului, episcopi, arhimandriți, ieromonahi și toți bărbații câți se vor fi ocupând cu studii teologice, să nu între și ei în luptă spre a combate doctrinele reformațiunii și a se apăra de ele. Cu toate aceste, lucrul s'a întâmplat tocmai din contră. Răsăritul nu a participat mai întru nimic la luptele religioase din apus, pentru că puținele scrieri, care s'au văzut ici-colea eșite în limba grecească asupra reformaților cau așa numiților eretici, pe aceștia nu i-au durut nici decum capul. Unii vor să explice acea nepăsare a ierarhiei grecești din ura seculară a ei cătră ierarhia latină, care o făcea să se bucure de cumplita strâmtoare în care venise aceasta. Alții atribue toată acea ținută a Grecilor față cu revoluțiunile religioase din secolul al 16-lea numai indolenței răsăritene și acelei moleșiri de Fanar, care așteaptă până când arde muclel luminării la degete. Au putut să fie ambele aceste cauze; dar să fim drepti și să nu perdem din vedere nici împrejurarea, că biserica Anatoliei se află pe acele timpuri în luptă de viață și de moarte cu Islamul, cu fanatismul și tirănia mohamedanilor Turci și Arabi, cari acum erau domni în Constantinopole. Sute de mii de Greci curați din Azia mică și milioane de alte popoară înainte cristiane ortodoxe, adoptaseră religiunea mohamedană. Tocmai pe când luteranii și calvinianii lucrau cu mai mare foc spre a dărâma toate instituțiunile vechi ale ambelor biserici mari, armele lui Suleiman ocupaseră Buda și ajunseră sub mureii Vienei. Tot atunci boierii bulgari și

sârbi se turceau neîncetat. Intre acele împrejurări clerul grecesc a putut scutura orice lene și a lucra pentru apărarea bisericii sale din toate puterile; era însă prea târziu. Consecințele ostilităților milenare dintre cele două biserici mari, apuseană și răsăriteană, nu se mai puteau corege. Ca holocaust (jertfa) al ostilității a trebuit să cadă biserica românească și cu ea națiunea din Dacia superioară. Bărbați sfinți, inspirați, erudiți și determinați la orice sacrificiu, ca Vasile cel mare, ca ambii Grigorii, ca Ioan Gură-de-aur, sub despotismul bizantin dispărușeră din biserică. Lipsa de solidaritate, de știință multă și energie apostolică la clerul Anatoliei a simțit-o partea națiunii românești locuitoare în Dacia superioară mai mult decât oricare alt popor. Până la reformațiune, cel din urmă stadiu și termin în care Roma veche apuseană și Roma orientală și da în capete pe terenul religios, adesea și pe cel politic, au fost Carpații Daciei. Pe acest teritor călugării apuseni se luau de pept cu cei răsăriteni. Aici regii Ungariei Bela, Carol Robert, Ludovic I, Sigismund, chiar și Matei Corvinu provocați de patriarhul Romei vechi, se încercară se extermină prin legi și prin arme toate urmele jurisdicțiunii patriarhului Romei nouă (toată ierarhia greco-răsăriteană). În văile și câmpiile de sub acei munți s'au adus succesive coloniști de religiune r. catolică din diverse părți ale Germaniei și din Holanda, în favoarea cărora s'au înălțat în cea parte a Daciei ce se zice Transilvania, biserici monumentale, cu colecte făcute în țările europene și cu diverse ajutoare date lor dela statul Ungariei. Acele colonii germane apărate și îngădite cu privilegii extraordinare, mai există până în ziua de astăzi sub numele de Sași, cunoscuți în evul mediu sub nume de Oaspeți (Hospites). Din acele lupte seculare biserica orientală reprezentată aici

prin elementul românesc, a eșit pentru totdeauna învingătoare în Dacia inferioară sau România de astăzi; din contră, în Dacia superioară a rămas învinsă și subjugată. Puterea ambilor patriarhi dela Roma veche și Roma nouă s'a înfrânt în acești munți, prin care se desparte Dacia în două țărișoare vaste. Doctrinile reformațiunii religioase aflare pe ambele biserici mari fatigue și debilitate în grad suprem. Calvinii din Dacia superioară, ajutați de luterani și de antitrinari, se prepară ca să le dea lovitură de grație.

Despre resbelul civil transilvan din anii 1437—1438.

Revoluțiunea cea mare și rezbelul civil de care fusese ea însoțită în anul 1437/8, a durat aproape un an și a fost decizătoare asupra pozițiunii politice a acestui mare principat, a soartei locuitorilor ei, iar mai ales asupra națiunii românești. Istoricii moderni ai Transilvaniei s'au adoperat a scoate la lumină documente cât mai multe, după care se poate descrie cum se cuvine acea revoluțiune și acel rezbel civil pentru totdeauna memorabil. Pe lângă documentele cunoscute bătrânilor au mai eșit și altele la lumină, care însă tot nu sunt de ajuns, pentru că din acelea să se poată limpezi pe deplin istoria anilor 1437 și 1438, cari de altmintrelea corespund așa de bine, în unele respecte, la anii 1848 și 1849, adecă după patru sute de ani aproape. Documentele din 1437—38 decopiate după colecțiunea comitelui Iosif Kemény, încă nu sunt de ajuns, pentru că din ele să ne informăm deplin despre decursul evenimentelor din descitații ani de memorie nefastă. Pe cât însă acelea cuprind date de cele mai interesante și mai instructive, pentru mai buna lor înțelegere se simte necesitatea de a le aduce în legătură cu altele care au preces, cum și pe cele contemporane între sine.

Care și câte au fost cauzele revoluțiunii celei mari transilvane din anul 1437—38? Vom enumera cât se poate mai pe scurt, numai cauzele principale, iară acelea au fost:

1. Vechia persecuțiune religioasă a Românilor, sau adecă lupta religioasă dintre biserica răsăriteană și apuseană, dintre capii acelor biserice și călugării lor, cari pe la finea vieței regelui Sigismund și cătră finea miserabilului imperiu grecesc bizantin, tocmai aici în Carpați își da în capete ca și niște tauri, cu mânia cea mai înverșunată, și spre cea mai înfricoșată stricăciune a națiunii românești, care se află între două focuri.

2. Persecuțiunea politică a nobilimei românești (primații, cnezii), care mergea alături cu cea religioasă, și tindea a-i micșora autoritatea și a-i substitui aristocrația venetică, adusă de airea.

3. Tirania și rapacitatea oligarhiei, care călcase toate drepturile populațiunii rurale recunoscute și confirmate în favoarea ei de cătră mai mulți regi, începând dela regele Ștefan I, și chiar până la Sigismund, și încă cu dreptul prea bine respicat de mișgrațiune liberă, pe care aristocrația se încordă din toate puterile ca să o desființeze, iar în locul ei să introducă servitutea sau sclăvia în sensul antic, păgânesc, cu delăturarea totală a doctrinei evanghelice.

4. Calamitatea zecimelor eclesiastice (Decimae), care apucase a învenina tot corpul social al Transilvaniei cu atât mai vârtos, cu cât clerul căzuse și pe aici în corupțiune spurcată până la atâta, încât de ex. Săcuii, cari și așa n'au prea fost religioși, nici că mai sufereau popi în comunele lor, prin urmare nici administrarea sacramentelor nu o mai primea dela nimeni. În această epocă episcopul catolic latin al Transilvaniei era Gheorghe Lépes, venit aici din Ungaria și frate al vicevoivodului Lorand Lépes, adus tot din Ungaria. Acel episcop era mai mult numai cu numele diecezan în Transilvania, pentru că el petrecea în calitate de cancelar mai tot la curtea regiească afară din țara noastră; cu toate acestea el tră-

1) Istoria Transilvaniei (1437-1438) de Gheorghe Lépes

2) Istoria Transilvaniei (1437-1438) de Gheorghe Lépes

gea din Transilvania venituri cât se putea mai mari. Unul din veniturile cele mai grase ale episcopului latin erau decimele (Decimae), pe cari le lua dela toți locuitorii țării, fără distincțiune de naționalități, clase și confesiuni, așa dară și dela Români. Acel Lépes însă a făcut un pas și mai departe. S'a întâmplat adevărat ceea ce vedem că se întâmplă adese și în secolul nostru, că în unele staturi se fac feluri de specule cu valoarea monetei. Episcopul Lépes știind cu mult mai înainte că se va schimba moneda, vre-o doi ani nu a scos zecimele cari se rescumpărau în bani, iar după aceea le-a pretins în monedă bună. Nici una din diversele clase ale poporului n'a voit să-i plătească în monedă bună. Atunci episcopul infuriat a dispus închiderea tuturor bisericilor din țară (Interdictum) și a oprit orice serviciu dumnezeesc. La o parte mare a poporului nu i-a păsat de această brutalitate a episcopului. — S'a mai observat și airea, că în aceeași epocă doctrinele lui Ioan Huss străbătuseră peste Ungaria la Moldova și de acolo la Transilvania, din care cauză Lépes chemase pe călugărul Iacob, ca să extermină doctrinele lui Huss chiar cu vărsare de sânge. Așa țin unii istorici, alții însă adaogă, că propaganda în contra eresului hussit a fost numai pretext, căci în adevăr scopul lui Lépes a fost supunerea prin arme a Românilor la jurisdicțiunea sa. Noi sperăm că cu timpul se vor afla documente istorice de ajuns pentru ambele opinii. Se pare că doctrinele lui Huss străbătuseră tare la Săcui, pentru că altmintrelea abia s'ar putea explica, cum Săcuii au luat la fugă mai pe toți popii lor.

Ceeace mai bate tare la ochi în toate documentele istorice câte s'au descoperit până acilea despre această revoluțiune și de acest război civil este, că nu se află nici cea mai subțire urmă despre participarea clerului românesc transilvan la acea luptă pentru exi-

stență; nicăiri nu se numesc nici arhieriei, nici călugări și nici măcar un popă ca Stanciu sau ca Voicu; pare că pe atunci clerul românesc ar fi dispărut, ceea ce nu stă; însă ce a făcut el? Nu se știe.

Văzând episcopul Lépes, că nu o scoate la cale nici cu anateme și interdicte, a cerut dela regele Sigismund un decret, prin care se constrângă și să supună pe toți locuitorii la voința lui. Sigismund care pe atunci era cu un picior în groapă, și că toți desfrânații, pe la finea vieții se făcuse foarte bigot și supus la toate voințele arhierilor, în 1436 demandă aspru și sub pedeapsă, ca locuitorii să dea decimele întregi în monedă bună.

Despre acel decret se poate zice oareșicum, că prin acela s'a spart fundul vasului.

Din istoria revoluțiunei dela 1437—38 a publicat mai întâiu Carol Eder câte ceva fragmentar din unele documente care ajunseseră la cunoștința lui până la anul 1803.*) După Eder au mai scris și alți Sași și Unguri, însă tot numai pe cât au aflat la el. Abia în anul 1846 comitele Iosif Kemény publică o disertațiune istorică cevași mai amplă, proptită încă și pe alte documente descoperite de el însuși.***) După Keményi venira alți scriitori, că Ladislau Kövári și Aless. Szilágyi, iar dintre Romnâi A. Tr. Laurianu și I. V. Rusu, cari în istoriile lor se ocupară înadins cu descrierea acelor evenimente îngrecate de consecințele fatale. Insa afară de Kemény alții n'au publicat și documentele respective, după care au scris. Aceasta împrejurare în alte mai multe cazuri și părți ale istoriei nu ar merita ca să fie relevată; aci însă

*) Jos. C. Eder observationes criticae et pragmaticae etc. Cibinii 1803.

**) Magazin für Geschichte Literatur etc. von Anton Kurz. II Band III. Heft Kronstadt 1846. Vezi dela pag. 357 până la 375.

și mai anume la această epocă, noi Românii avem necesitate neapărată, ca să ținem acele documente dinaintea ochilor noștrii, dorind ferbinte, ca din acea epocă să se mai descopere și altele multe. S'a întâmplat adecă și până acilea, că la mulți scriitori neromâni, fără a falsifica întru nimic nici un document, le-a succes totuși a le explică în câte un sens, încât nu știi ce să mai alegi din logica lor. Alții iarăși, cari ar jucă bucuroși rolul de democrați, fiindu-le însă și până astăzi frică de oligarhie, încurcă ade-vărul de colea până colea, încât nu mai știi ce să alegi din deducțiunile lor.

Revoluțiunea din anii 1437 și 1438 s'a manifestat într'un rezel civil iscat între democrație și aristocrație, fără distincțiune de naționalitate, însă cu caracter religios. În castrele aristocratice se afla oligarhia din comitate, patricianii sașilor și primații săcuilor, episcopul latin cu clerul său și cu toți aceia trăiau din grația lor. În castrele contrare se află poporul țaran de ambe naționalități, adecă Români și Maghiari, cum și o parte din clasa nobililor, care sau că va fi fost asuprită și maltratată de cătră oligarhi, sau și de cătră episcop și călugări pentru convicțiunile sale religioase. Acestea erau cele două castre, cari își stau față în față începând îndată din primăvara anului 1437. Spiritele fuseseră preparate mai de mult, conflictul și catastrofa era inevitabilă. Incât pentru Români, am văzut că cei din districtul Hațegului își cercaseră fortuna armelor încă în anul 1427, iar cei din districtul Făgărașului în anul 1434. Starea lucrurilor nu mai era de suferit pentru Români, însă nici pentru poporul unguresc; așa, interesele comune înduplecară pe Români și pe Unguri, ca în lupta lor pentru existență să facă cauză comună și se inpuie armele în contra tiranilor, atât a celor eclesiastici, cât și a celor laici (mireni). Dar

sunt unele urme, că pe atunci chiar și câteva comune săsești se sculareră asupra nobililor.

Prima vărsare de sânge și predațiune s'a început în săsime, în primăvara din anul 1437. În fruntea celor răsculați asupra patriciilor săsești se puseseră un Ungur anume Ioan Kardos (Cel cu sabia), care a început a spolia pe Sași. Aceștia se plâng la vicevaivodul Lorand Lépes, care le și promite ajutor prin epistola sa din Aprilie 1437. Nu aflăm care parte din săsime suferea dela insurecțiunii lui Kardos, aflăm însă, că Sașii din comunele Dumitra (Metersdorf) și Terpisiu (Treppen) încă au fost început a ocupa și devastă teritorul unor nobili.*) Adecă, își făcea drept fiecare cum putea și cum știa, pentruca dreptul pumnului apucase de mult a predomină.

Partida democratică, adecă reprezentanții poporului, formulându-și punctele lor de gravamine, cerură peste tot ușurare și vindecare, provocându-se încă și la vechile sale drepturi, pe care le știa asigurate încă din zilele regelui Stefan I, precum arată și renumitul istoric Pray. Oligarhia și episcopul resping cu dispreț propozițiunile poporului. Atunci poporul află cu cale a se aduna la comuna Olpret sau Paretu (ung. Alparét) lângă opidul Dej în comitatul Solnoc, iar când văzù că partida aristocratică se prepară a-l lovi cu arme, poporul încă nu perdù timp, ci armându-se bărbătește, se așeză cevași mai sus în castre (în tabără) pe un deal la comuna Bobalna, care astăzi nu mai există sub acest nume.**)

La locul acela poporul armat își asigură pozițiunea sa prin săpături de valuri sau șanțuri, despre care Lad. Kövári ține că s'ar mai vedeà până în zilele noastre.

*) Vezi la C. Eder Observationes criticae pag. 99.

**) Este în Transilvania o comună cu numele Bobalna, care însă e situată în comitatul Hunedoarei la Murăș.

*) Comitatul Hunedoara în anul 1437
Lad. Kövári

Cine să nu-și aducă aminte aici de retragerea plebei romane și a ostașilor în Muntele sacru, distanță de trei millari dela Roma, întâmplată tot din cauza tirăniei și a perfidiei familiilor patriciane (496 înainte de Christos). Inșă cine să nu vadă și nemărginita diferență între modul de tractare al patricianilor cu poporul în Roma veche și în Transilvania. In Roma patricianii văzând că poporul nu le face nici un rău, ci că s'a retras numai dinaintea brutalei tractări și că voiește a-și funda cetate separată, aflară pe Menenius Agrippa, pe care-l trimiseră la plebe cu scop de a o îndupleca la reîntoarcere. Menenius care inventă parabola despre stomah și despre ceilalți membrii ai corpului, luându-se cu blândețe pe lângă popor, îl înduplecă în adevăr ca să se reîntoarcă la Roma. Cu totul din contră s'a întâmplat în Transilvania. Ladislau Ciacu vaivodul, Lorand Lépes vicevaivodul, Ioan Tămaș jun. și Mihail Iaksi, spani (prefecți) și comandantii ai oastei săcuieste, pe care aristocrații o și chiamaseră în ajutor, pleacă în contra poporului, pe care-l provoacă ca să se răspândească și să se ducă pe la casele sale. Poporul însă află cu cale a trimite la Ciacu vodă deputați, cărora le comitea să între cu el și cu ceilalți oligarhi în negociațiuni, comunicându-le postulatele poporului și cerând asigurarea drepturilor lui. Ciacu vodă și oligarhii află în oarba lor trufie că demnitatea lor ar suferi mult, dacă s'ar dimitte în negociațiuni cu poporul; așa Ciacu vodă uitându-și de toate legile umanității și de toată doctrina cea blândă a cristianismului, călcând peste dreptul ginților mai rău decât făceau chiar și Turcii din acea epocă, puneă de omoră pe deputații poporului. Acea faptă barbară a lui Ciacu vodă fu totodată semnal dat pentru începerea vărsării de sânge. Oastea democratică era comandată de către mai mulți, din cari documentele

numesc la locul întâi pe Antonie Lungul (Antonius magnus) dela Buda românească din comitatul Clujului și Paul Lungul dela Vaidahaza din comitatul Dobâca.^{*)} Se și întâmplă o bătălie cruntă între oastea aristocratică și între cea democratică. Istoricii cari se iau după Thuroczi, voiesc a ști, că rezultatul acelei bătălii ar fi rămas nedecis; adevărul însă este, că oastea aristocratică a rămas bătută de către oastea democratică, ceea ce se vede curat din împrejurarea, că îndată după acea bătălie cruntă Ciacu vodă și toți aristocrații nu mai ținură nasurile așa sus, ci se înduplecară îndată ca să asculte toate postulatele poporului, reputeră deputați de ai lui și se dimiseră în negociațiune cu ei, precum să vede din documentele pe care le publicăm și noi după Kemény, ca să le avem și noi Românii dinaintea noastră.

Ziua bătăliei dela Bobâlna nu se știe, este însă bine cunoscută ziua tractatului de pace încheiat între aristocrația și între democrația țării, ca două părți egale. Acea zi de împăciuirea poporului cu aristocrații și cu clerul latin a fost 6 Iulie 1437. Actul sau documentul ce cuprinde condițiunile de pace, în colecțiunea comitelui Ios. Kemény se află numai în fragment, ca și la Eder; din contră eruditul comite Ios. Teleki, fost guvernator al Transilvaniei până la anul 1848 îl avuse întreg.*)

Condițiunile de pace din 6 Iulie au fost acestea:
1. Episcopul declară că e îndestulit, dacă i-se vor plăti decimele în monetă curentă veche. 2. Aristocrații feudali renunță la pretensiunea lor de a mai storce dela popor încă și a noua parte (Nonam) din toate produsele, precum s'a fost introdus și în Ungaria. 3. Libera migrațiune a locuitorilor țărani dela

*) Hunyadiak kora, de unde l-au citat și Kővári, Szilágyi etc.

un loc la altul, din o comună în alta, fû recunoscută de cătră aristocrați ca drept străvechiu al poporului. 4. Aristocrația se obligă a nu mai împedeca pe locuitori în facerea de testamente, iar în cazuri de moarte fără eronomi, a nu mai răpi dela văduve și dela consângeni colaterali averile rămase, ci a se îndestulă cu câte o vită de trei ani din toată averea răposatului. 5. Se recunoaște poporului dreptul de recurs la lege, iar în caz când acela ar întârziă cu confirmarea drepturilor și scutițelor, pe care le avuse și poporul țaran încă din zilele lui Ștefan, atunci locuitorii țarani (iobagii) să fie obligați a plăti boierului câte zece bani, a-i lucră câte o zi în săptămână, a-i direge moara și a-i da niște prezente la zile anumite. 6. Poporul își rezervă dreptul de a se adună în fiecare an acolo pe dealul dela Bobâlna, spre a se consulta în cauzele sale și a mijloci delăturarea și vindecarea năpăstuirilor. Aceste condițiuni moderne afară din cale, puse de cătră popor, fuseră acceptate de cătră aristocrație și cler numai de frica impusă prin forța împrejurărilor. Aristocrații ca și episcopul, vedeau în acele condițiuni una din cele mai profunde umiliri, din câte li s'ar fi putut întâmpla în viață. Comisarii plenipotenți la acea încheiere de pace au fost din partea aristocrației: Ladislau al lui Benedic dela Siarcadea, Ladislau al lui Grigoriu (Gereu) din comuna Someșeni (de lângă Cluj), Benedic dela Jucu și Dionisie dela Sfărașiu (Farnas), iar din partea democrației, adică a poporului, au fost Ladislau Biro, judele Vicente, Ladislau (Vlad) Bana dela Olpret, și un iobag, anume Antonie.

Complotul aristocrației cu clerul și cu Sașii.

Din ziua în care s'a ratificat această pace, aristocrații au și început a plănui cum să o înfrângă, deocamdată însă n'au cutezat, a eși pe față cu planurile lor, pen-

trucă după bătaia ce luaseră erau convinși, că numai cu puterile lor din Transilvania nu vor mai fi în stare să mai subjuge de nou pe popor. Ceeace durea mai amar pe aristocrați, era condițiunea, că pe viitor poporul să se poată aduna în fiecare an spre a-și vedeă de interesele și de drepturile sale. De când lumea, toți tiranii și toți asupritorii mari s'au temut de adunări și de consultări publice, și fiindcă le-au și împedecat oricând a stat în puterea lor, așa urmă, că în locul adunărilor publice veniră conspirațiunile. Intre aceste împrejurări ce mai era să facă aristocrații și clericii? Se puseră ei înșii pe conspirațiuni, pe comploturi, și începură să-și caute ajutor în toate părțile, cu care să poată subjuga țara de nou. Intr'aceea poporul, care nu mai avea nici umbră de încredere cătră inimicii săi, încă n'a depus armele, ci din contră, a fost cu destulă priveghiere asupra tuturor planurilor câte inverteau aristocrații și popii. Poporul românesc și unguresc avuse mari cuvinte de a nu dà nici un crezământ subjugatorilor săi. În Septembrie al aceluiași an iată că nobilii feudali din comitate, primații săcuilor, patricianii sașilor și episcopul G. Lépes improvizară un congres la Căpâlna în comitatul Solnoc, unde după ce consultară între sine, cum să sugrume drepturile poporului și cum să confiște în partea lor țara și toate avuțiile ei, apoi în 14 Septembrie al aceluiași an compuseră și subscriseră un document, o convențiune de înfrățire și uniune, despre care chiar și unii scriitori aristocratici mărturisesc, că ea a fost îndreptată în linia primă în contra poporului. Mai înainte de a încheia această uniune, conspirații s'au împăcat cu episcopul Lépes în cauza decimelor, se înțelege însă, că pe pielea poporului; după aceea făcându-și cruce, depuseră un jurământ tare, că vor observă toate condițiunile câte s'au adoptat de co-

mun, iar acele condițiuni au fost: 1. Să depună jurământ credinței către regele Sigismund. 2. Să jure fiecare parte conspiratoare, că își vor da ajutor reciproc în toate cazurile grele și cu atât mai vârtos între împrejurările de atunci. 3. În caz când una din părțile unite și confederate ar cădea în disgrație la regele, ceilalți doi confederați să-i mijlocească iertare. 4. Fiecare parte confederată se obligă a da trupelor celeilalte victualii în prețurile usitate, vara loc de castre în câmp, iarna cortel. 5. Fiecare comandante va menține disciplina militară în conțelegere cu primarul comunei, și fiecare este responsabil pentru escesele ostașilor săi. 6. S'au luat și oareșicari măsuri asupra desertorilor. 7. Oricând vre una din părțile confederate ar cere ajutorul armat al celorlalte două, aceste îndată la două zile după receperea scrisoarei provocatoare trebuie să și plece și să meargă pe fiecare zi distanță de câte trei miliarii, pentruca să dea ajutor iute, iar în caz de a nu se împlini această condițiune, prefectul cutărui district care ar fi de vină la acea întârziere, să fie pedepsit cu moarte. 8. Nobilii, Săcuii și Sașii, se împacă de nou cu episcopul Gheorghe Lépes și cu capitlul, și jură fiecare parte că va depune și va uita de orice ură și ostilitate care dominase până aci în contra clerului, cum și că se va feri fiecare a mai reînoi acea ură și urgie, iar dacă vre una din părțile contractante s'ar abate dela această învoire și împăciuire, să fie cunoscută ca călcătoarea de jurământ, și celelalte două părți confederate să nu cuteze a-i merge în ajutor. 9. În caz când o parte ar avea vre-o cauză de judecată cu cealaltă, să se judece la tribunalul părții adverse, iar judecătorii acesteia să-i facă dreptate.

Președenția la acea adunare și la compunerea actului de confederațiune, cunoscut sub titlu de *Unio*

trium nationum, a purtat-o vicevoivodul Lorand Lépes, fratele episcopului.

A doua bătălie. Se vede că conducătorii și comandantii poporului românesc și ai celui unguresc au și aflat îndată despre acea uniune sau confederațiunea încheiată la Căpâlna între oligarhii sau boierii cei mari din comitate cu primații săcuilor și cu patricianii sașilor. Pe cât de mult fusese poporul înverșunat până atunci, anume poporul din comitate, adevă din partea cea mai mare a Transilvaniei în contra oligarhiei, pe atât a trebuit acum să se cătrănească mai amar asupra primaților săcuiești și asupra particianilor săsești, cu cari poporul din comitate nu avuse nici în clin nici în mână, prin urmare nu putea pricepe, de ce aceștia să aducă pe Săcui și pe Sași în contra locuitorilor din comitate. Se pare însă că poporul din comitate știă prea puțin de maltratările și spoliierile, la care erau supuși încă și locuitorii din săcuime și din fundul regesc^{*)} din partea oligarhiei lor, prin urmare că aceasta încă avea cauză de a se asigura de ajutorul reciproc al aristocrației feudale din comitate. Destul atâta, că poporul românesc și cel unguresc din Transilvania văzând noul pericol la ușă, sau adunat îndată iarăși sub arme. Supremul comandante al oastei confederate a fost iarăși Lorand Lépes, iar comandantele oastei democratice fu Antonie Lungu (*Antonius magnus*), carele apucase a câștiga mare autoritate la popor. Într'aceea nobilii își propuseseră a mai țineă o dietă sau congregațiune nobilitară la Turda, însă n'au avut timp, pentrucă poporul îi strâmtoră, ca să iasă din nou pe câmpul sângelui. Se încinse iarăși bătălie mare și una din cele mai crunte, în care oastea oligarhică confederată fu iarăși învinsă de cătră oastea democratică. Ziua bătăliei a doua încă nu se află din documentele câte le avem, dară din

*) *Teu...*

un decret al vicevaivodului L. Lépes emanat în 30 Septembrie 1437 se vede clar, că a doua bătălie se făcuse numai atunci de curând, adică pe la finea lunii Septembrie, și că el, Lépes, în 30 Septembrie se mai află cu oastea sa încă tot în castrele puse aproape de râul Someș, adică la vr'un punct undeva, între Gherla și Cluj. Din alte documente contimporane mai aflăm, că oastea democratică cuprinsese chiar și cetatea Cluj și Aiud. Mai departe se știe, rezbélul civil carele erupsese în Transilvania încă din Iunie, până spre toamnă se întinsese și peste comitatele învecinate Maramurăș, Sătmar și Biharia, în care ținuturi anume unul Martin ca conducător al poporului se bucură de mare autoritate și făcea multe rele aristocraților, răzbunându-și pentru ne-nunțările lor crime și tirăni, de care este plină istoria mai pe toate paginile sale.

Al doilea tratat de pace între oligarhie și democrație.

Văzând cele trei fracțiuni confederate, adică nobilii feudali, primații săcuiești și patricianii sașilor, că rebeliunea lor în contra țării și a drepturilor poporului iarăși nu le folosise nimic și că remaseră de nou învinse; cunoscând de altă parte, că trupele regești care petreceau afară din Transilvania, cel puțin pentru atunci nu vor alerga întru ajutorul lor, și că aristocrației din Ungaria încă nu-i da mâna ca să le trimită sucurs, — a înbiat pe popor iarăși cu condițiuni de pace, însă iarăși cu așa numita reserwațiune mentală, sau cu cuget rezervat, ca adică acele condițiuni să fie ținute în mod provizor, până ce va decide regele Sigismund în acea cauză de viață și de moarte. Acest al doilea tratat provizor de pace s'a încheiat între oligarhie și popor la comuna Aput (Aputhi) în comitatul Dobâcei, în luna Octombrie 1437, iară documentul ce conține condițiunile de

pace, s'a ratificat la capitolul¹⁾ dela mănăstirea Clujului în 6 Octombrie.

Conferența dela Aput a fost compusă din mai mulți reprezentanți ai ambelor părți beligerante. Din partea oligarhiei confederate au fost: vicevaivodul L. Lépes, comiții sau căpitanii săcuilor Mihail Jaks de Kusal și Enric Thamási, oareșicum ca reprezentanți ai autorității publice, apoi dintre ceilalți aristocrați Ioan din comuna Jucu, Ladislau Ceh dela Red, Stefan dela Buda românească (în comit. Clujului), Iacob din Dragu, Nicolae dela Iclod, Benedic dela Vălcău, Petru din Bodoc, Ioan Lupul din Serma, ... un fiu al lui Ioan dela Codoru, Dionisie din Sfărașiu (Farnas în comit. Clujului), Petru din Turu (comitatul Turdei), Ladislau fiu al lui Turda dela Ceanu, Petru din Bogata, Nicolae din St. Pauru, unul ... din Dârlos (Darlatz, comit. Cetăței de Baltă), Nicolae alui Apa (Apati) dela Mălencrug (Almakerék, comit. Alba-sup.), Mihai alui Solomon dela Biserica-Albă (com. Albei), Mihai dela Geoagiu (com. Hunedoarei), Iacob dela Cisteiu, Nicolae dela Uroi (com. Hunedoarei), și un alt Nicolae (locul e șters, ros în document), iară din partea poporului au participat în numele căpitanilor comandanți și în al poporului întreg Antonie Lungul dela Buda, Toma Lungul dela Seco (opid mic), Mihail și Gall, vlahi dela Giracu (Virágosberek, comit. Solnoc inter.), și magistrul Ioan din cetatea Cluj, aceștia toți căpitani (comandanți); pe lângă aceștia Benedec Gazda din comuna Diod (comit. Alba-inf., cercul Zlatnei), Paul Lungul dela Vaidahaza (Voivodeni com. Dobâcei), Valentin Faur din Satul-nou,*) Gregorie Cegu, Blașiu Grebu din comuna Buza (co-

*) Amune pe nume, Satu-nou sau simplu Nou, ung. Ujfalu, sunt 25 în Transilvania, așezate în diverse ținuturi ale țării, începând din distr. Brașovului cruciși curmeziși până sus în comit. de cătră Ungaria și până spre Bistrița.

mitatul Dobâca), Elie Lungul dela Almaşiu, *) Stefan Henţiu din Şombor,**) Ladislau (Vlad) Banu dela Alpret, Nicolae Vălcăianul dela Huiedin.

Aşa dar reprezentanţii ambelor părţi beligerante, autorizate a negocia şi încheia de nou pace între cele trei fracţiuni de popor, aristocraţi feudali, primaţi săcui, patricii saşi, şi între popor, au fost trimişi la conferenţă din diverse ţinuturi ale ţării, numai din săsime se pare că nu a fost nici unul. Mai este de însemnat, ca reprezentanţa colectivă a poporului se numeşte în documentele respective cu termenul oficial şi diplomatic usitat şi mai înainte, şi pe atunci, şi mai târziu în această ţară, adică Universitas, prin urmare „universitas Hungarorum et Valachorum, universitas populorum et rusticorum, ca şi universitas nobilium, siculorum et saxonum.” Se înţelege însă, că poporul îşi putu storce numai cu armele în mână, acea titulatură onorifică, ce da testimoniu pentru viaţa politică şi naţională.

Condiţiunile de pace stabilite în conferenţa dela Aput, scrise şi coroborate cu sigilele vicevaivodului Lépes şi ale celor doi comiţi săcuieşti, au fost transmise prin o deputaţiune la conventul mănăstirei Cluj, pentruca călugării de acolo să le dea afară în forma autentică, să le conserve totodată într'un original în arhivele mănăstirei, dupăcum eră usul vechiu de a se conserva actele publice sau în arhivele capitulari dela Alba, sau în cele mănăstireşti dela Cluj. În acel arhiv a şi aflat c. Ios. Kemény acest document memorabil din 6 Oct. 1437, pe care'l vom publica şi noi în ordinea celorlalte.

Acele condiţiuni de pace din 6 Octomvrie, se pot contrage în următoarele puncte: 1. Fiecare om de condiţiune iobăgească sau ţărănească are să dea bo-

*) Comune cu nume Almaşiu (Almás) sunt 11.

***) Comune Sombor sunt 5.

ierului (în document domnului, domino) sau, taxa anuală câte un florin (galbin) de aur, dacă ară cu câte opt boi, jumătate după patru boi, 25 denari după câte doi boi sau doi cai, iar dacă ţăranul nu ar avea vite trăgătoare, ci numai alte vite, cum oi, capre, vaci, apoi vii, care toate ar ajunge valoarea unui arătru, adecă pe cât ar putea ara cu câte opt boi, să dea tot câte un florin taxă pe an, iar cine are vite mai puţine, să dea în proporţiune tot mai puţin, iar ţăranul ce nu are vite de loc, ci este ziler, proletar, să dea câte doisprezece denari pe an. 2. Fiecare ţăran să dea boierului usitatele trei daruri la zilele anumite.*) 3. Fiecare ţăran să lucre boierului câte o zi în săptămână, adecă 52 de zile în an.**)

4. Fiecare nobil are în moşia sa jurisdicţiune, adecă potestate de judecător peste iobagii săi, dar iobagul care se crede asuprit, să aibă drept de apelaţiune sau de recurs la vre-un alt boier din altă comună, dela a cărui sentinţă să nu mai fie loc de apel.***)

5. Dacă vre-un iobag s'ar strămută de pe locul boieresc, fără ştire şi fără a fi împlinit cu ceea ce eră dator, boierul să aibă dreptul de a-l readuce şi a-l deţine până ce va împlini cu ce eră dator. 6. În oricare alt caz ţăranii voinđ a se strămută dela un loc la altul, să nu poată fi împedecaţi de nimeni, nici readuşi, îndată ce au împlinit tot cu ce erau datori boierului în sensul condiţiunilor specificate mai în sus.****)

7. Iobagii să fie obligaţi a ţine morile boiereşti în stare bună. 8. Ță-

*) Acele sunt numite în documentul din 6 Iuliu, adecă două gălete de ovăs, pogaci (tortas, turte) şi pui de găină.

***) Din care se făcuseră 104. încă şi 208 zile pe an!

****) Forum dominale, sau cum se zicea pe la nemţi, patrimoniale.

*****) Libera migratio, pe care totuşi oligarhii mai târziu o cassaseră iarăşi cu totul.

1) Comunitatea iobăgească în comună, comunitatea iobăgească în comună, comunitatea iobăgească în comună...

rării să nu facă la oamenii boierului nici un rău. 9. Inșă nobilii să se abțină dela orice batjocură și maltratare, și nici pentru cele întâmplare în decursul acestui resbel civil să nu impute și să nu încrimineze nimic, nici pe căpitanii poporului, nici pe popor, ci să-i lase în bună pace; întocmai căpitanii și țărani să nu-și bată joc de nobili și să nu le facă nici un rău. Iar dacă vre-un nobil ar călca condițiunea aceea, atunci să fie tras în judecată, sau la vodă, sau la vicevodă, și să dea satisfacțiune. Iar dacă aceeași condițiune ar fi călcată de cătră vre-un căpitan sau de vre-un țaran, atunci nobilul vătămat să aibă drept asupra capului și averii celuia, tractându-l ca pe un călcător de jurământ. 10. Oricând, sau vodă, sau vicevodă ar provoca pe poporul țaran ca să se scoale cu arme pentru apărarea patriei în contra inamicilor ei, atunci poporul să fie obligat a se scula îndată, a se armă ostășește și a merge ori încătrău va fi comandat de cătră vaivod. 11. Toate aceste clauzule câte s'au enumerat până aci, sunt obligate ambele părți a le observă cu toată rigoarea, până când se va reîntoarce deputațiunea lor dela împăratul Sigismund; iar acela sau aceia, cari se vor opune, să fie tractați ca perjuri și călcători ai credinței catolice, și dacă va fi nobil, să fie tras în judecată criminală ca sprejur, sau la vodă, sau la vicevodă; iar de va fi țaran, domnul sau (boierul) să-l pace sunt numai provizorii, având valoare numai fișcă toată averea. 12. Fiindcă aceste condițiuni de pace sunt numai provizorii, având valoare numai până la reîntorcerea deputațiunei dela împăratul, așa se obligă ambele părți, adevă și aristocrații, și țărani, ca până la 1 Noemvrie să trimită nesmintit și neapărat la împăratul, iar partea ce nu ar trimite deputați (Nuntios), să treacă de sprejură, călcătoare de jurământ.

Acest tractat de pace provisorie s'a transmis la conventul dela Cluj prin deputați anumiți și adevă din partea aristocrațiilor prin Ladislau din Someșeni și prin Benedic Părvul dela Vălcău, iar din partea poporului prin căpitanul Mihail Vlahul dela Girac, Benedic dela Diod și un alt Mihail dela Cehu (Csehi, în comit. Crasna).¹⁾ Călugării dela Cluj perlegând acest document aflare, că unii articli ai aceluiași nu ar avea înțeles chiar, precum și este așa în adevăr; cu toate acestea ei îl deteră părților beligerante, în forma autentică, pentruca să-l aibă la mână, iar un original îl păstrară în arhivele lor, unde se mai află până în ziua de astăzi.

Ștudiind și acest document mai de aproape, moderațiunea poporului țaran te pune și cu aceasta ocaziune la mirare. El învingător, se supuse și astădată la niște condițiuni încă și mai periculoase, și mai umilitoare decât au fost cele din 6 Iulie. Și că poporul a fost învingător, se vede curat din împrejurarea, că între alte puncte strategice mai tari, Clujul și Aiudul încă apucaseră în posesiunea oastei democratice. Ințr'aceea, acest moment al revoluțiunei din 1437 merită un studiu inadins și aprofundat, carele astădată ne-ar duce prea departe.

De s'au trimis sau nu, deputați la împăratul Sigismund, nu se mai poate afla din documente, precum nu se știe nici răspunsul și respective decisiunea împăratului și regelui, în caz când deputațiunile vor fi mers în adevăr la Praga, unde petrecea pe atunci Sigismund. Așa nu se mai știe nimic ce s'a mai întâmplat în lunile Octomvrie și Noemvrie. Se pare însă ca tractatul de pace din 6 Octomvrie în curând va fi ajuns la condițiunea unei coale albe, fără ca Sigismund să fie apucat a decide ceva în acea cauză, pentrucă ințr'aceea el muri în 9 Decemvrie 1437. Așa era lucru firesc, ca anarhia să se întindă și mai

tare, aristocrații să recâștige curagiul pe care-l perduseră, pentru că ei acuma puteau face orice le plăcea, de capul lor, încă și mai multe decât făcuseră în zilele lui Sigismund, carele a lăsat de le-a fost crescut cornul mare ca niciodată mai înainte. Se știe din vre-o două documente, că aristocrații neputând lua Aiudul dela democrați în alt mod, îi deteră foc și-l prădară în 15 Decembrie al aceluiași an. Se mai știe, iarăși, că într'aceea partidă aristocratică îi veniră ajutoare considerabile dela aristocrații din Ungaria, după care oastea boierească unită și mult mai numeroasă, să răpeză asupra oastei democratice, care într'aceea se văzuse necesită a se retrage în Cluj și a se apăra în acea cetate. După unele bătălii crunte, Clujul fu atăcat și încunjurat pe la 15 Ian. 1438, și așa oastea democratică se văzù strâmtorată tare în acea cetate. Mai aflăm și atâta, că în aceleași luni de iarnă revoluțiunea democratică condusă de căpitanul Martin în vecinatele comitate ale Ungariei, fusese călcată și înfrântă de către aristocrația de acolo, care după aceasta se și văzù în plăcuta pozițiune de a trimite ajutor aristocrației transilvane în contra poporului.

Celelalte faze din acest al treilea period al rezbelului civil din 1437 et 38 nu ne mai sunt cunoscute, afară de singura împrejurare, că în fine oastea aristocratică învinse pe cea democratică, după care pe comandantele primar Antonie Lungul puseră mâna la mănăstirea Clujului și îl tăiară în bucăți, iar pe dealul din fața Turdei traseră în țapă pe alți nouă căpitani de ai poporului, iar la mulțime, alții le scoaseră ochii, le tăiară nasurile, buzele, mâinile etc.; peste tot nu mai voiră să știe de nici o cruțare în lume. Foarte bine observa A. Szilágyi în istoria sa, că între aristocrați și democrați nici decum nu putea să fie vorba de învoieli serioase și de pace, ci putea

să fie numai de victoria și subjugarea totală a uneia sau alteia din cele două părți beligerante. Așa ni-căiri nu se poate aplică mai bine ca la locul acesta vechia sentință: Vae victis! Vai de cei învinși. Într'adevăr, că din acea epocă înainte a fost vai de popor, vai de națiunea românească, zău-însă, vai și de poporul unguresc, carele încă a căzut tot mai tare sub jugul iobăgiei; a fost însă vai și de o parte considerabilă a Săcuilor orbiti de D-zeu, cari au ajutat a călcă drepturile poporului din comitate, pentru că după aceea succesive să se vadă și ei iobăgiți și robiți de primații lor. Rebelară de câtevoari ei de capul lor, însă nici Românii și nici chiar frații lor Unguri din comitate nu le săriră într'ajutor, ci-i lăsară în prada tiranilor, precum se știe din istoria următorului secol al 16-lea. Încă și o parte a Sașilor ajunse la stare de iobăgie, în care au gemut și aceea până inclusive la anul 1848. Însă mai pe sus de toate a fost vai de țara întreagă, pentru că prin acel rezbel civil și prin cumplita tiranie a oligarhiei, o parte foarte considerabilă a puterei poporului fu palizată și înfrântă; poporul adecă lipsit de drepturi în patria sa, oricând se apropiau Turcii asupra țării, întrebă pe oligarhi, că pentruce are să lupte, pentruca să schimbe pe un tiran cu altul?

Dealtmintrelea sămăna foarte, ca poporul nici dupăce oastea sa fu învinsă la Cluj și Aiud, încă nu desperase de tot că nu-și va recâștiga drepturile pe care le avea garantate de câțiva secolii încoace și a nume dela St. Ștefan înainte. Deci temându-se aristocrația de reînnoirea revoluțiunei democratice, conchiamă la Turda congregațiune generală unde în 2 Februarie 1438 reînnoește uniunea sau confederațiunea care se încheiase mai întâiu în Septembrie anul trecut la Căpâlna între nobili, primați și patriciani sub numele fals de unio trium nationum. În acest act

de confederațiune se vorbește curat despre „sfărma-rea și estermnarea totală a țăranilor rebeli și blăstămați“. Aceiași uniune însă în decursul timpului își întoarse vârful cel mai ascuțit anume asupra popoului, asupra națiunei românești și a drepturilor ei. Intr'aceea Unio trium nationum merită iarăși altă apreciațiune și studiu cu conștiință, nu mai mult din punct de vedere oligarhic, feudalistic, separatist, egoist, ci cu totul din alte considerațiuni, care să facă onoare la orice istoric și om de stat, iar nu ca până aci, se aducă infamia peste susținătorii ei.

După acestea vom pricepe mai ușor documentele rămase din anii 1437 et 1438.

Istoria noastră modernă.

Acea istorie ni-se mai prezintă încă tot numai în perspectivă depărtată. Despre necesitatea imperioasă de a se scrie istoria noastră, pentru noi, din timpul nostru, s'a vorbit mai de multe ori, s'au ținut și unele disertațiuni în această materie, s'a luat la oareșicare discuțiune încă și în adunarea generală din anul trecut. Însă numai cu atâta, scopul nu va fi ajuns niciodată.

Mulți se plâng la diverse ocaziuni, că națiunea daco-romană din imperiu și-ar fi pierdut, sau că ar fi în pericol învederat de a-și pierde firul sau mai rău, a se pierde cu totul, a veni în confuziune deplorabilă pe terenul vieții publice, politice, naționale. Lucru prea firesc acesta. Vai de acel om, carele când se scoală dimineața, nu mai știe de loc ce a făcut eri și alaltăieri, ce i-s'a întâmplat înainte cu o săptămână sau cu o lună. Oameni de aceștia uituci, sunt supuși pe toată viața lor la confuziunile cele mai neplăcute, până ce mai pe urmă ajung de râsul și de compătimirea celorlalți.

Pentruce conducătorii și fruntașii celorlalte popoare conlocuitoare, sau locuitoare împrejur de noi, se reculeg, se orientează mai iute și mai bine decât așanumita inteligență românească, pentruce aceasta rămâne păcălită în atâtea cazuri și ocaziuni? Pentrucă alții își exercitează și memoria și judecata prin istorie, și rămân cu trecutul în nex, în contact neprecurmat, iară noi ducem viața publică efemeră, de Joi până mai apoi, trăim din mână în gură; nu vom să învățăm din trecut, nici a ne prefițe un

scop chiar, o țântă limpede, un plan anumit și bine precugetat. Și mai crede cineva, că aceasta se poate întâmpla fără ajutorul unei istorii critice? Căutați la generațiunile noastre june, care ies în lume mai ales dela 1860 încoace, cum oarbecă pe întunec în cestțiuni naționale și în afacerile țării, cum perd nu numai firul evenimentelor din anii 1848 et 1849, dar n'au cunoștință de nimic din ce s'a întâmplat cu noi în cei zece ani ai absolutismului, ba nu mai cunosc nici chiar evenimentele dintre anii 1861—1865, adecă epoca ce se zice a sistemii lui Schmerling, sau epoca semi-constituțională. Din aceasta neștiință groasă a lucrurilor trecute de curând, adecă numai de câte zece sau douăzeci de ani, se poate explica un mare număr din aparițiunile cele mai neplăcute, grețoase, compromițătoare și chiar rușinatoare din câte s'au arătat între noi în anii aceștia mai din urmă.

Mulți Germani și Maghiari din câți au scris și publicat istoria modernă a țării, a națiunii lor, sau a vre-unei partide la care țin ei, s'au ocupat, se mai ocupă mereu și de Români, însă cum? Falsificând faptele și chiar acte publice oficiale, iar pe mai multe trecându-le de tot cu vederă, precum am observat și altădată la ocaziuni diverse. Așa ceva pentru Români nu e istorie, ci este curat insultă, batjocură, infamie, blăstămăție. Pentru voința rea și ostilitatea altora nu poate fi responsabil nici un Român; este însă cu atât mai mare culpa și chiar crima noastră, pentrucă nu ne apărăm. Lipsa de apărare poteroasă în cazuri și timpuri, în care te poți apăra și tot nu o faci, poate să porceadă numai din lipsa de ambițiune nobilă, din debilitatea simțului național, din indolență, nepăsare, lene călugărească, di fatalism oriental, din servilism înăscut și inscortșat.

Nu așa fac oamenii cari știu să-și prepare viitorul, cari au prudența și prevederea de a da fap-

telor și evenimentelor timbrul lor național; ei cunosc ce înseamnă a da generațiunilor ce-și succed, nutriment istoric sănătos. Alții nu se vaieră, nici nu se iau de cap pentru câteva sutișoare ce se dau ca subvențiune la publicarea de arhive istorice, de colecțiuni, de disertățiuni istorice, ci din contră, scot cu miile și cu zecile de mii spre asemenea scop măreț, au misiuni de bărbați eminenți în țări străine, pe la biblioteci și arhive, pun premiu cu sutele de galbini, dau onorarii respectabile, și pe toate le consideră ca câștig real pentru consolidarea vieței lor naționale, pentru deșteptarea spiritului, înălțare în fața opiniunii publice a lumii științifice și luminate; ei asemenea spese nu le trec în deficit. Căutați mai de aproape la lucrările academiei împărătești de știință din Viena, la ale academiei ungurești din Pesta, la Societatea Kisfaludi, la Societatea muzeului din Cluj, Societatea patriotică a Sașilor în Sibiiu, care lucră și tipărește arhivul său mai bine de treizeci de ani, tot cu spese considerabile, și le vinde în câte 10—15 ani. S'au văzut oameni, cari au dat pentru câte un singur document istoric câte una și mai multe mii de fiorini, după care-i auzi zicând: „Am câștigat ceva lucru neprețios“, iar nu că au păgubit.

Încât pentru istoria modernă a țărilor noastre, ai putea forma o bibliotecă respectabilă din publicațiunile câte s'au făcut în limbile germane și maghiare, cum și în unele dialecte slavice de 24 ani încoace. Las că pe timpul rezelului civil în Monitor (Közlöny) s'au adunat toate actele publice ungurești iar în Sieb. Bote din Sibiiu cele nemțești; las că 1850 s'a început publicarea de acte secrete în amândouă limbile,*^o) dar apoi îndată în anii următori că-

*^o) Geheim-Archiv der ungarischen Revolution. Actenstücke zur Geschichte der Ereignisse in Ungarn und Siebenbürgen im Jahre 1848/9. Pest 1850. Bei Landerer und Heckenast.

țiva bărbați căzuți din funcțiuni înalte și parte emigrați și exilați, au și început a-și publica memorabilele și cu acelea suferințele lor; alții mai mulți le-au urmat lor, după ce au scăpat din captivitatea austriacă în care căzuseră.

Activitatea generalului Bem în Transilvania s'a scris și publicat nemțește încă sub absolutism. În același timp a eșit la Pesta: „Die ungarische Revolution im J. 1848 und 1849. Schilderung der damaligen Zeitereignisse in Ungarn und Siebenbürgen nebst Scenen und Bildern aus dem ung. Revolutionskriege. (În trei edițiuni una după alta. 8° pag. 291, iar suplimentele pag. 304).

Alex. Szilágyi, unul din membrii cei mai renumiți ai academiei științifice maghiare, ajutat de ai săi a publicat:

A magyar forradalom férfiai 1848—1849-ban. (Bărbații revoluțiunii maghiare. 8° mare, pag. 344. Două edițiuni.)

A forradalom története 1848 és 49-ban. (Istoria revoluțiunii, 8°/mare, pag. 424.)

A magyar forradalom napjai 1849. Julius elsője után. (Zilele revoluțiunii maghiare, format 12°/pag. 192. Trei edițiuni.)

Ludovic Asboth, fost oficial de stat major a publicat memorialele sale „Asboth Lajos emlékiratai az 1848 és 1849-iki magyarországi hadjáratból. Două tomuri, 8° pag. 670.

Același Asboth a publicat o critică aspră asupra generalului Görgei, în contra fostului colonel Assermann, care-l apărase, 8° pag. 32.

Andrei Vargyas. A magyar szabadság-harcz története 1848—49-ben, în 4° cu ilustrațiuni.

Lud. Kővári, dela Turda, istoric și publicist prea bine cunoscut, între altele multe a publicat în anul 1860 un Archiv cu documente din anii 1848—49.

Okmánytár az 1848—49-iki eseményekhez. Kölozsvár 1860. Același a dat și un fel de cronică prin anii 1849 până la 1860. Apoi

Erdély története 1848—49-ben. (Istoria Transilvaniei.) Pesta 1861, 8° mare, pag. 279.

— Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Von einem österreichischen Veteranen. Leipzig, 1861. De la același anonim eșise mai înainte de aceea: Skizzen und kritische Bemerkungen der Ereignisse in Siebenbürgen.

Dela cunoscutul Coloman Csutak, fost mai în urmă colonel revoluționar, au eșit memorialele sale scrise pe timpul cât a șezut în captivitate la Arad. „Aradi fogságom alatt irt Adatok az 1848/9 évi szabadságharc, különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról. Pest, 1868.

Acest Csutak avu a face foarte mult cu Români, iar tirăniile sale 'i fuseseră imputate tocmai și de cătră cămărași de ai săi; el însă cearcă a se spăla de toate.

Dela Bartolomei Szemere, fost ministru de interne în revoluțiune, s'au publicat memorialele sau ziarul său, precum îl intitulase el însuși.*) Acel ziar l'a dus nefericitul Szemere în anii exiliului său, s'a publicat însă numai în anul 1869 la Pesta, pe când Szemere începuse a-și perde mintea. Cine vrăa să cunoască durerile unui exilat, să cetească ziarul lui Szemere.

Dela fostul generar revoluționar Ioan Czetz a- nume într'un tomuleț 8° Campania transilvană alui Bem în 1848—49 scrisă nemțește și tradusă în ungurește de Komáromi. Pesta, 1868. Acest Czecz fusese până în anul 1848 locotenent primar la un re-

*) Naplom, adică Ziarul meu.

giment împărătesc, care în parte să aflase în garnizoană la Braşov, iar de naţionalitate era Romnă re-negat, mi-se pare din o familie de grăniţeri. Om foarte deştept, dar fanatic. În anul 1848 a trecut la revoluţionari.

Din scriptele rămase dela maiorul Bauer, fost adiutant general alui Bem, a publicat L. Makray, fost vicecolonel, un tomuleţ, în care încă se vorbeşte şi despre Români, dar se înţelege uşor, în ce ton şi în ce termini.

Nicolae Pap dela Cristur (armean de viţă), cunoscut bun publicist unguresc şi redactor al ziarului democratic „Magyar Polgár“ din Cluj, publică până şi în Călimarele sale diverse acte autentice din anii 1848—49.

Ce să zicem de memoriile generalului polon Dembinski,*) pe care le-a scris el pentru timpul pe cât îşi pusese sabia sa în serviciul Ungurilor în contra casei de Habsburg-Lotaringia. Acele memoriale au eşit şi în carte separată, să publică şi în „Wehrzeitung“ din Viena ca foileton, şi sunt foarte interesante. Se alătură lângă scriptele lui Dembinski încă şi ale lui Klapka şi Görgei.

Au mai publicat şi alţii colecţiuni numeroase, pe care noi nu mai suntem în stare de a le arăta la locul acesta una câte una; celuice are plăcere a le cunoaşte, îi stau la dispoziţiune cataloage, librării, biblioteci şi — punga proprie, dacă o are, pentruca să şi-le cumpere.

După acestea ne-ar fi îndemână să punem aici întrebarea, că din partea noastră a daco-românilor cu ce s'a înavuţit istoria cea mai nouă, anume dela anul 1848 până la 1865. Afară de documentele publicate în „Foaia pentru minte, inimă şi literatură“;

*) Memoiren des Generals Dembinski.

afară de „Romänen der österreichischen Monarchie“ în trei fascicole, de Magazinul Daciei fasc. VII, publicat de d-nul Laurian în Viena, din partea III a istoriei d-lui A. I. Papiu, de discursul răposatului Sim. Bărnuţiu ţinut la Blaj în contra Ungurilor, că ce mai putem noi produce în limba noastră pe acel period de 17 ani, dacă nu vom adauge cumva încă şi Buletinul legilor tradus de translatorii pe cari iam avut aplicaţi din partea regimului, apoi actele conferenţelor naţionale şi ale dietei transilvane dela Sibiiu 1863—5 pentru noi în etern memorabile. În anul 1848/9 au funcţionat atâţi prefecţi şi tribuni, cari au pătit multe în acele zile critice; n'am văzut însă pe nici unul să-şi fi publicat memoriile lor, precum au făcut mulţime de ofiţeri de ai insurgenţilor. Nici chiar dintre foştii membrii ai comitetului naţional n'au scris până acilea nici unul din partea sa nimic despre acele timpuri, afară numai de dl Laurian, pe cât se vede în istoria sa. Am avut şi ofiţeri în armata imperială, cari au trecut prin multe şi mari suferinţe. Ştim că domniile ofiţeri sunt supuşi la oareşicare formalităţi, permisiuni, concesiuni, când voiesc a publică câte ceva; cu toate aceste cetim, anume în foile publice militare, articilii foarte interesanţi, scrişi cu multă cunoştinţă de lucru şi în limbă viguroasă, energioasă, tot numai de cătră ofiţeri împărăteşti; mulţi alţii îşi publică operile lor în formă de cărţi. Pentruce să nu să afle şi dintre ofiţerii români, cari să-şi conscriă şi publice măcar memoriile lor?

Numai din atâta material cât avem publicat până acum în limba noastră, în cauza şi interesul naţiunei noastre, nu se poate scrie istoria noastră cea mai nouă așa, ca să fie deamnă de acest nume, ci se mai cere ca să adunăm la material cât se poate mai mult şi mai bun. Istoria noastră trebuie să ne spună adevărul întreg, întru toată golătatea, şi dacă voiţi,

splendoarea sa, fără ca istoricul să întrebe, dacă acel adevăr place cuiva sau nu, dacă-l luminează sau îl și arde. Apărarea noastră în contra minciunilor și calumniilor străine, zău însă și critica dreaptă nepărtinitoare a faptelor noastre, are să meargă alături de descrierea evenimentelor.

Rugăm pe toți acei contemporani ai noștrii, cari poartă peana cu cevași desteritate, ca să nu-și pregete, să nu mai aștepte unii dela alții, să nu lase a trece zilele și anii, ci să scrie ceea ce știe și ce au pățit, să-și facă reviziune încă și la corespondențele private pe care le vor fi conservat din timpuri de pericol și câte se vor fi ocupat cu afaceri publice, să le dea de material pentru istoria cea mai nouă. Căutați la popoarele conlocuitoare, cum oamenii lor culeg și publică toate petecutele de scrisori, cari cred că vor revărsa lumină peste trecutul lor și al țării. Noi Români încă putem să facem mult, în diverse direcțiuni, numai convicțiunea și violența să nu ne lipsească.

Anarhia și corupțiunea presei nemțești. Presa maghiară. Presă*) daco-română.

Aceia cari cunosc rigoarea legii ungurene de presă din anul 1848, înarmată cu cauțiuni mari în bani și cu pedepse înfricoșate, î-și vor explica greu anarhia, desfrâul, împudența (nerușinarea), lipsa de orice bunăcuviință, corupțiunea și demoralizațiunea ce domină cel puțin în jumătate dintre ziarele câte se publică mai ales dela 1867 încoace în Ungaria. Maniera de a scrie în limbajul sclavilor din zilele lui Sulla, în al suburbiilor infectate din Pesta, în tonul populațiunii semibarbare de pe câmpiile Ungariei cunoscute sub nume de pustă, stepă, deșert, au început a seduce și pe unii Români, ca să imite și ei acea manieră desfrânată și brutală. Dară sentința marelui Buffon va rămânea adevăr etern: Stilul este omul. Adesea din lectura unei cărți, sau din o serie de articoli originali (nu plagiat) poți pătrunde la modul cugetării și la motivele secrete, pentru care a scris cutare om așa și nu altmintrelea. De multe

*) Cuvântul Pressă, deriv. dela verbul latin, premo, pressi, pressum, rom. apăsa, strâng, tescuesc, storc, premú, i, eme, este adoptat în mai multe limbi europene. În unele din acelea pressa semnifică în sens mai larg orice teasc sau storcătoriu, torculariu (lat. Torcular, is), în sens mai strâns, teasc de tipărit; de aici în sens aplicat Pressa semnifică orice scriere se tipărește în tipografie; iară dela un timp încoace, Pressa este sinonim cu ziaristica, cu publicitatea, adecă cu acea parte a literaturii periodice, care se propagă repede, în cercuri întinse, și în mai multe clase ale societății omenești. La locul acesta vorbim numai de presa luată în sensul din urmă.

ori se reflectă partea strâns morală a individului în câteva pagini, pasage, aliniate, încât ți-se pare că-vezi dinaintea ta.

+ Dacă despre individ se poate zice, că stilul este omul, apoi de aceea presa periodică ce-și are publicul său stabil și se susține în curs de mai mulți ani, se poate afirma cu același drept: Presa este publicul. Intre nutremântul spiritual și cel fizic sunt mari analogii. Fiecare om liber în acțiunile sale, mănâncă și bea aceea ce-i place lui, bucate care corespund naturii sale, precum și bucate de beuturi, cu care l-a dat cineva de mic. Dar în cazul din urmă se întâmplă de multeori, că cineva se dedă și cu bucate și beuturi foarte stricătioase, cum și cu tăbac, cu afion (opium), cu hasis (beătură bețivă, făcută din cânepă verde), cu arsenic. Așa este și cu lectura. Invențiunea artei tipografice nu se poate prețui cu tot aurul și cu toate pietrele nestimate din lume; dar ce este mai necesar decât aerul, apa, focul, și cu toate acestea, ele încă fac între unele împrejurări oamenilor și animalelor rele mari. Așa face și tiparul, mai vârtos când apucă pe mâinile unor oameni de spirit și de cultură științifică, însă moralicește corupți, sau ceea ce este tot una, când tiparul devine instrument, sau al despotismului, sau al anarhiei.

Dela invențiunea tiparului și până în secolul nostru, pentru înfrânarea scrierilor imorale și corumpătoare, cum și a celor revoluționare, s'au introdus cenzura cea mai severă și pedepse aspre până la pierderea capului și la confiscarea averilor. Mai târziu s'a delăturat cenzura preventivă, dar i s'au substituit legi draconice de presă, avertisamente despotice, care adesea erau date mai mult din mâncărime de a tortură pe scriitori, din trufia și brutalitatea politică, din ură de partidă, ură națională, sau ură religioasă. Cu legile de presă erau împreunate con-

fișcări de cărți și ziare, procesele de presă, și iarăși pedepse în bani și în libertate, iar din partea arhierilor circulare afurisitoare, anateme, când mai mici, când mai mari, adesea porunci date pe cale strict secretă, că cutare carte, cutare scriere să nu cuteze a o cumpăra și ceti nici un credincios. S'au văzut tipografii privilegiate, cu drept exclusiv de a se tipări, anume cărți religioase și cărți scolastice numai în acelea; iar între arhierii au fost și de aceia, cari au mers mai departe, pretinzând, că orice tipăresc cei de aceeași confesiune cu dâșii, fie lucru religios, fie profan, fie filosofie, ori niște colecțiuni de anecdote, să iasă numai în tipografiile autorizate și binecuvântate de ei. S'a îngrijit totodată, ca să învețe carte oameni cât se poate mai puțin, iar pentru cei cari învățară, s'au tipărit cărți ascetice, pline de nu știu ce învățături transcendente, de poezii monastice, neînțelese de nimeni pe lume. Acest obscurantism apoi întunecă, tâmpeă, hăbăuceă spiritul omenesc, omorând în el elasticitatea lăsată lui dela Dumnezeu și dela natură. Dară lucrul cu totul străin! In acel întunerec egiptean adevărata moralitate, nu numai că nu câștigă nimic, ci din contră, oamenii se făceau și mai blăstămați, delictele și crimele se înmulțiau în proporțiuni spăimântătoare, ceea ce s'a comprobă de ajuns în mai multe țări, la popoară mari și mici, în mii de cazuri. Cu cât rigoaarea ți se pareă că este mai mare, cu atât se comiteau crime și delictes mai înfricoșate și mai multe. Vezi datele statistice comparative din Italia, Hispania, Austria, Ungaria; vezi și Grecia, cu insulele grecești, partea Turciei locuită de popoară slavice, cu vendetta de moarte pentru moarte; asemenea Polonia și parte mare a Rusiei. In toate aceste țări moralitatea publică și privată a fost și mai este compromisă mai greu decât în altele, și în acea proporțiune, în care

presa e frecată cu lanțuri mai groase. Moralitatea suferă mai mult sau mai puțin, și în celelalte țări ne-numite aici; însă din studiile comparative făcute în timpurile noastre este luminat, că de ex. în Anglia, în Belgia, în Holanda, în Helveția, în Saxonia, în care țări domină libertatea presei, relative mai de mult, și anume în Anglia din secolul trecut, moralitatea s'a cores și se corege în proporțiunea în care câștigă libertatea presei. Este adevărat, că la acea coregere au mai concurs și alte împrejurări, alți factori, precum au fost și sunt nobilitarea educațiunii în familie, în casă, înmulțirea școalelor, nutrirea simțimentelor religioase pure și sublime, neadulterate prin bigotenie și fanatism, legislațiune luminată; cu toate acestea, nu avem în cătrău, caută se recunoaștem, că chiar acele mijloace corective ale omului pe acest pământ se ajută și își pot ajunge scopul numai prin cuvântul liber, prin presa, care face, ca oamenii fără a se mișcă din loc, ci șezând, cum am zice la masă, să se înțeleagă între sine din punctele cele mai depărtate ale pământului.

In fine popoarale au văzut din experiență îndelungă, că dacă censura preventivă era un tutorat tiranic și umilitor, apoi legile de presă cu măsurile lor represive și cu pedepsele cele brutale, demne de corporalii și sergenții din vechime, sunt și mai periculoase pentru desvoltarea facultăților omului, pentru libertate și moralitate; au recunoscut însă și acel adevăr, că excese, delictes și în oareșicare cazuri chiar crime se pot comite și prin presă. Acest rău trebuie cores, însă cum? Pe două căi, adecă: delictesle și crimele comise prin presă să fie tractate după §§-ii codicelui penal, ca oricare alte, comise în alt mod; mai departe, plagele înfipte, adecă scoțând cui prin cui; cu alte cuvinte, aserțiuni false, date publicității de unul, să le refrunte celălalt prin argumente tari și clare; minciunile să se demaște și să fie date

de rușine, calumniatorii să fie înfierăți prin publicarea de probe juridice convingătoare, iară nu numai prin frase sunătoare ca oala goală de aramă; conspirațiunile în contra libertăților publice să fie trase la lumina zilei, însă iarăși tot numai cu probe convingătoare, iar nu prin ficțiuni și denunțațiuni infame; în fine onoarea individului inocent să fie răsturnată în strânsul înțeles al cuvântului, iar pe lovitoriul în onoare presa să-l ridice pe scena de prostituțiune, cu tabela infamei de gât.

Libertatea presei înțeleasă și realizată în modul aci aieptat, a produs și produce în adevăr fructe salutare în toate țările, în care ea se prezintă la public cu aceste calități. Numai sub aceste condițiuni poate ea să merite prea onorificul nume de a șasea putere europeană și în genere de putere mare (grande puissance, Grossmacht), iar altmintrelea nu.

Acestea criterii ale adevăratei libertăți de presă ne împing la întrebarea, că până la ce grad presa din Ungaria, Transilvania, România coresponde în zilele noastre sublimului său scop.

Ungaria proprie, ca țară cu teritor relative mult mai întins, cu capitală destul de mare și cu mai multe cetăți de a doua mână, este reprezentată prin publicitate mai mare decât celelalte două țări aci numite; de aceea se și începem cu examinarea presei unghurene, și încă astădată mai mult numai din punct de vedere moral, carele între orice împrejurări trebuie să ocupe locul întâiu. Aci însă ne-a dispensat de studiu fatigător, între alții, unul din bărbații contemporani, dintre cei mai renumiți ai Ungariei, de naționalitate maghiară, din clasa aristocrației înalte. Acel bărbat este comitele Melhior Lonyai, om trecut de anii cincizeci, fost mai mulți ani publicist, fost ministru primar, carele adecă avuse fondul de dispozițiune în mânil sale, prin urmare știe foarte bine,

la cine și cum l'a împărțit. Aceste împrejurări ne fac să recunoaștem pe c. Lonyai de autoritate în tot respectul competente în materia de față. Lonyai însă, întemeiat pe experiențele și pe toate informațiunile sale, acuză, judecă și condamnă presa din Ungaria și Austria în expresiuni atât de aspre și necruțătoare, precum înainte de acesta abia le vedeai în ziarele și scrierile străine, inimice declarate ale Ungariei. Confesiune foarte dureroasă, din nefericire însă foarte adevărată.

„Presa venală, care adică și vinde pe bani convicțiunile sale, vinde interesele publice, este cea mai mare coruptoare a moralității publice, și lucră spre a pierde țara. Când cetățenii liberi ai Atenei n'au mai ascultau orațiunile curagioase ale lui Demosthene, ci s'au uitat în gurile intriganților înșelători (Sycophontae), plătiți cu aurul regelui Filip, atunci s'a finit cu era cea glorioasă a Greciei și cu libertatea Grecilor“.

„Oriunde poți să corumpi presa cu bani, opiniunea publică încă o poți seduce ușor.*) Iar opiniunea publică sedusă, în țările libere, unde guvernul, legislațiunea și autoritățile publice sunt emanațiuni ale opiniunii publice, poate împinge ușor politica țării pe calea peirei. Pentruca să probăm aceasta, nu e de lipsă a cită exemple din anticitatea clasică, ci să ne mărginim la cel mai de aproape trecut, să luăm în considerațiune experiența fioroasă ce s'a făcut în vecina Viena asupra influen-

*) Mai ales dacă pe lângă bani gata dați și luați în sume mari, mai impune publicului, poporului și plebei ignorante încă și autoritatea vre-unei persoane de rang înalt, cum principe, guvernator, comandante suprem, ministru, mitropolit, sau alt arhieru de autoritate orbitoare. În asemenea cazuri merg toate în Abdera cea fabuloasă a elinilor, până când se sparge cetate și stat, și locuitorii iau lumea în cap.

ței ce avu presa ei cea coruptibilă. Talerii prusiaci au străbătut cu sutele de mii în redacțiunile dela Viena și au gonit de acolo napoleonii francezi. Urmarea fù, că toate ziarele din Viena în mijlocul crizei celei mari europene, în care poate că se aruncară sorti și asupra viitorului nostru, nu au căutat, cari sunt interesele monarhiei austro-ungare, ci aceea ce este în interesul Germaniei. Sub presiunea acelei „opiniuni publice“ (produse de milioanele prusiacilor) a stat și regimul, pentrucă senatul imperial și o parte a poporului a fost influințată de presă. Intrarea, imigrațiunea redactorilor prusiaci și a talerilor din Prusia în Austria și Ungaria este unul din acele instrumente, de care se folosește diplomația prusiacă în monarhia noastră, ca și pe airea, spre a a trage țări străine în interesul său, sau spre a le paralisa puterile. Tot așa de teribile au fost efectele presei din Viena, corupte cu sume mari, în epoca cutremurului, a catastrofei finanțiale. Oricâte consorții și societăți s'au înființat, toate au umplut pungile ziarelor din Viena, care apoi laudă întreprinderile; ziarele au fost lipitorile (sangvisugae, hirudines, Blutegel) sugătoare de sângele societăților de acționari; orice articol, anunț, reclamă se plăteă foc de scump; iar pe consorțurile sau pe întreprinzătorii cari nu plăteau cât le cereau ziaristii, i tăvăleă prin toate noroaele, și nu se astâmpără, până ce nu le trântea la pământ; din contră, pe altele, întreprinse de cei mai mari șarlatani, fără caracter și fără nici un capital, le laudă în modul cel mai nerușinat. Lucrul ajunsese până la atâta, încât și proprietarii ziarelor celor mai mizerabile din Viena se îngânfau și laudau, că ei încă au câștigat zeci de miș. Consecințele acestei corupțiuni a presei a fost bancrotul (falimentul) general, care veni peste Viena, și care nu a cruțat nici pe Ungaria. Corupțiunea presei s'a întins asupra

societății și mai vârtos asupra cercurilor politice. Speculații din senatul imperial făceau politică pe bani. Istoria căii ferate galițiane se poate compara prea bine cu istoria căii ferate orientale din Ungaria.*)

Coruptibilitatea presei este o specie de calbedia, de care e foarte greu să aperi ziaristica din Ungaria. Exemplele din Viena sunt foarte aproape. Băncile dela Viena nici că 'și mai pot face idee despre vre-o ziaristică onestă, necoruptibilă. Dar și băncile, și direcțiunile căilor ferate din Buda-Pesta își șterg sudoarea de pe frunte, când stau să-ți arate miile plătite la ziare. Nu este aici vorba despre simplele anunțuri, de publicațiuni, care costă cel mult câteva sute de fiorini, și pe care ziaristii sunt în drept de a le lua, ci este vorba de acele mii și zeci de mii, li-se numără, sau pe care le cer ziaristii, pentru a să-ți laude întreprinderea etc.“

Toate revelațiunile rușinatoare, însă prea adevărate, făcute până acilea, se înțelege numai despre ziarele scrise în limba nemțască, în Cislaitania și în Ungaria, mai ales în cele două capitale. Acuma trecem la presa maghiară. Despre aceasta se zice între altele:

Ziaristii maghiari până acilea n'au prea exercitat aceasta profesiune a tăietorilor de pungi. Intre ziaristii maghiari sunt mulți oameni de omenie. Peste aceasta, speculanții și bursarii nu prea au plăcere a mitui ziare maghiare, pentru că Maghiarii nu frecventă

*) Pe când ne aflam în senatul imperial în a. 1864 decurse în auzul nostru târgul între consorțiul Klein și între „Presse“. Proprietarii acesteia cereau douăzeci de mii florini, v. austr., pentru ca se laude nu întreprinderea în sine ci numai pe consorțiul Klein, și să-l recomande ca să câștige el construcțiunea căii fer. galițiane, iară consorțiul îi îmbiase cu 15 mii; ceia însă insistară la 20 mii, pe care le au și câștigat. De acestea sunt sute de exemple.

bursele. Băncile 'și aduc aminte de ziarele maghiare atunci, când au să influențeze asupra onorabilei camere a deputaților în interesul vre-unei întreprinderi de speculă. Aceasta se întâmplă pe fiecare an de câteva ori; pentru cazurile acestea însă nu avem până acuma criteriu general despre purtarea presei maghiare. *) Atâta însă rămâne adevăr, că apărarea ziaristicii maghiare de corupțiune, conservarea numelui și a onoarei aceleia este un interes vital al Maghiarilor, dela care depinde moralitatea națiunii. De va apuca ziaristica maghiară pe acest repeziș (declin, pe munte de vale), nu se va oprî până la abis. Omul pe care-l poți corupe odată cu bani, pe acela 'l vei putea cumpăra și a doua oară. Celce primește banul sub un pretext sau altul, totdeauna va afla pretexte, ca să-și umple punga de nou. Cel care și-a vândut până la unul sau la altul, din una sau altă cauză, tot așa va intra la tocmeală cu alții în alte cauze. Când ar ajunge presa maghiară ca să fie coruptibilă, sau prin bursă, sau prin minister, atunci o va putea cumpăra și altul, pentru alte interese străine, precum sunt ale băncii naționale din Viena și ale altor speculanți, prin care se spoliază patria noastră; atunci apoi am putea să ajungem timpul, în care domniile redactori și editori ar afla, că aurul lui Filip este de valoare mai mare, decât talentele de fer ale spartanilor, adecă talerii prusiaci sau rublele rusești sună mai bine decât notele de papir.

D-zeu să apere de asemenea urmări, și Maghiarii să mulțumească ziaristilor săi, că nu sunt coruptibili. Aceasta nu e vre-o mare virtute în sineși, pentru că

*) Adecă sunt cunoscute numai unele din ele, care au luat bani cu mii și zecile de mii, mai vârtos în cazuri, când s'au proiectat alte și alte linii de căi ferate. Pentru ca să afli adevărul, ai avea să cercetezi cu deamăruntul cărțile de gestiune (Geschäftsbücher) ale acelor consorțiuri.

avem drept să pretindem dela oricine, ca să fie și să rămână om de omenie. Ei, dară nu e lucru bun a fi ziarist maghiar. Ziaristii maghiari sunt oameni săraci, lipsa și seducțiunea este mare, pentrucă să alunece și ei pe calea ziaristilor nemțești (și jidovești care le publică nemțește în Viena și Pesta).

Numărul abonaților la foile câte es în limba maghiară în capitala Ungariei, este numai de 16 mii, iar acest număr se împarte pe 11 ziare. Anunțurile, publicațiunile încă aduc ziarelor maghiare venit relativ foarte puțin. De aici urmează, că cele mai multe ziare maghiare se află în imposibilitate de a-și acoperi spesele din veniturile sale. Acest rău vine de acolo, că la Maghiari fiecare partid deschide câte un ziar, ca organ al său; iar partidele se înmulțesc pe fiecare zi, nu însă și numărul abonaților. Așa dară se întâmplă mai des, ca ziarele, mai vârtos la începutul activității lor, adecă în anii dintâi, trebuie să fie subvenționate de către partidele respective. Aceasta însă este tot așa în lumea toată. Daily News din London a tras cinci ani de zile subvențiune dela partidul liberal, pânăce a apucat pe aripile sale. A trage însă subvențiune, nu este în sineși nici un fel de infamie; rușine și infamie este numai în acel caz, când cineva (redactor, colaborator, corespondent) își pune peana sa în serviciul cuiva (guvern, partid, persoană particulară) cu totul în contra convicțiunilor sale, și așa pentru simbria mizerabilă scrie numai aceea, ce-i comandă și dictează alții în peană. Ziaristica maghiară nu are multe pene de acestea servile și venale; ea însă are cu atât mai mulți ziaristi sărăcuți. Ziarele lor n'au vre-un venit, partida lor nu are de unde, sau nu voește să sacrifice mult; de aceea colaboratorii ziarului sunt rău plătiți. Cel mai mare ziar scris în limba maghiară are numai a patra parte din venitul, pe care-l trage redacțiunea ziarului nem-

țesc Pester Lloyd. Scriitorii nemțești trag, atât în Viena, cât și în Budapesta, salarii și onorarii nease-mănat mai mari decât cei ungurești. Din această cauză mulți magnați își călcară pe conștiința lor națională și se făcură ziaristi nemțești. Ziaristii maghiari sunt în partea cea mai mare a lor oameni tineri, înpinși de îndemnul nobil, însă și din neprevedere, ca să-și aleagă acea vocațiune de scriitor; de aci încolo ei nu s'au mai putut reîntoarce din calea pe care au apucat, și acum lucră pentru câte un salar mai mic decât este simbria unui sodal dela boltă, care stă în dosul tarabei și vinde mărfa; așa, ziaristii aceia lucră fără perspectivă în vre-un viitor mai bun, fără speranță de a funda și ei familie; trag în jug ziua-noaptea, cu știință mai multă sau mai puțină, cu gust mai bun sau mai rău, în tot cazul însă fără a fi numiți și recunoscuți, fără glorie și fără remunerațiune. Ii vezi toată ziua șezând la masa lor de scris; ei sunt adevărații proletari ai națiunei. Onoare acestor laboratorii zileri; onoare activității, zelului, simțului de datorie, onestității și sărăciei lor. Sărăcia este cea mai periculoasă tentațiune. Deci dacă totuși acei oameni săraci, cu toată sărăcia lor, resping corupțiunea, aceasta este virtute a spiritului de corp și a patriotismului lor.

Credem că această icoană pe care o aflarăm în Nr. 31 al Reformei comitelui Lonyai, este ilustrată de ajuns, pentrucă să vezi într'insa toată mărimea corupțiunei, a putreziciunei și a puturilor morale, care te umplu de greață și urgie, oricând apuci în mână ziare mituite, cumpărate, corupte cu bani, vândute și revândute, mai ales la bancari, bursari, întreprinzători de căi ferate și de alte ramuri ale industriei, la speculanți de categorii diverse, la câte un guvern corupt, fie acela politic, fie ecleciastic, carele să poate susține numai cu ajutorul corupțiunei, în fine

la înimiciei patriei și ai națiunii. Tot asemenea e scoasă la lumină și condițiunea ziaristului sărac, însă onest. Din cauzele atinse mai în sus, nimeni nu era mai competente de a prezenta publicului aceste icoane, decât este același c. Lonyai. Acum însă după ce cunoșturăm starea ziaristiceii nemțești și maghiare, nu va fi de prisos ca să aruncăm ochii și peste ziaristica daco-românească, din aceleași puncte de vedere.

Poate fi vorba la daco-români despre corupțiunea presei lor prin vre-unul din factorii finanțari sau guvernamentali sus enumerați? Acela care ar susține și afirmă o infamie ca aceasta, ar și lua obligațiunea asupra-și, de a produce pentru fiecare ziar încriminat probe juridice convingătoare, iar cel ce nu produce probe, și totuși flecărește, acela este un calumniator dominat de diabolica pasiune de a înegri renumele bun al altuia și a-l nulifica în opiniunea publică, ce suferă a fi sedusă și adesea păcălită prin calumniatori și spioni. Dar cine să simtă necesitatea de a se adresa în timpurile noastre la vre-un ziar românesc, fie acela oricare, chiar și din capitala București, pentruca să-i recomande pe consorțiul de acționari, cutare împrumut de stat, cutare comerț transmarin, cale ferată și altele ca acestea, când toată lumea știe, că Daco-Românii încă n'au de loc bursă, că ei nu joacă la nici una din bursele europene, și în fine, că nici un financiar, bursar, speculant din țările europene, nu cetește nici un ziar românesc, ba nici nu știe dacă există sau nu, la Daco-Românii ziare. Dar chiar guvernele și diplomații străini, au pus și mai pun până în ziua de astăzi așa de puțin pond pe ziaristica daco-românilor, încât mituirea ei cu bani o ar ține de adevărată risipă, de aruncarea banilor pe fereastră, fără nici un scop. Fiecare ministru de externe sau de interne și fiecare diplomat poate se afla dela direcțiunile respective al poștlor,

la orice timp, numărul abonaților fiecărui ziar politic românesc, cum și după adrese, clasele de oameni cari le ceteșc. Vor afla un singur ziar românesc politic cu 1500 până la 2000 de abonați, de aci încolo toate celelalte au dela câte 400 până cel mult 1200. Apoi ministrii și diplomații disprețuesc asemenea sărăcii de ziare, pe cari cei potenți ai lumii și plutocrații nu le ceteșc, precum nu cetește nici pe cele maghiare, polonești, grecești, croatice, boeme, ba nici pe cele rusești și turcești. Așa dar chiar când s'ar afla vre-un Daco-Român, carele să voiască a-și vinde peana sa la vre-un financiar, sau la vre-un diplomat, ori ministru străin, nu-î dă nimeni nimic pe ea, că nu 'i poate fi de nici un folos. La noi încă încă nu există acea specie de opiniune publică, dezvoltată, luminată, întinsă peste sute de mii și milioane de locuitori, cari după informațiunile ce li s'ar da din presă, să fie în stare de a-și formula ei înșiși vre-o programă, și de a-și manifesta voia lor determinată. Chiar publicul maghiar, care 'și ține nasul așa sus, în asemenea cazuri devine jucărie în mâinile prefectilor, viceprefectilor (viceșpani), a subprefectilor, sau cum le zic ei, cu termin foarte caracteristic, szolgabiro, adică jude al șerbilor.

Așa dar, oricine ar vorbi despre corupțiunea presei românești cu mii și zeci de mii, în sunsul indigitat de c. Lonyai, sau că i-ar plăcea să se facă de răs înaintea oamenilor pricepători, sau că ar fi un calomniator miserabil.

Dacă însă corupțiunea imorală și trădătoare nu încap, cu atât mai mult nu este permis a vorbi despre subvențiunile ziarelor noastre, și credem că este necesar a sta puțin la expresiunea aceasta, pentru ca să ne înțelegem în termini și în definițiunea lor.

Zece patrioți, sau și o sută de membri ai cu-

tărui partid, se adună la un loc și se întreabă unii pe alții :

Suntem noi toți de aceeași opinii în materia, în cestiunea cutare ?

Răspuns unanim : Suntem.

Dar cum să le manifestăm la lume și să ne câștigăm aderenți ?

Răspuns : Prin publicitate ; să fundăm un ziar, care să iasă de (atâtea) ori pe săptămână.

— Cât va costa ?

— Atâtea mii, sau zeci de mii pe an.

— Nu vom avea atâți abonați, pentruca să acopere toate spesele, vom rămâne în deficit.

— Acela deficit îl vom acoperi prin subvențiune, pe care o vom scoate din pungile noastre în cutare proporțiune.

— Foarte bine ; dară ne lipsesc redactorii și colaboratorii.

— Vom căuta tot din partea noastră, oameni cu instrucțiune de ajuns ; ageri de peană și determinați a suferi alături cu noi pentru cauza noastră ; îi vom remunera bine, ca să nu le lipsească nimic, să se poată devota numai aceste cauze. —

Sau, se adună una altă ceată de patrioți și își zic : „Poporul care vorbește limba noastră, este persecutat, împilat și calumniat din ură națională, din egoism, de frică, ca nu cumva să se desvoalte, cultivate și să ajungă la libertate. Dați să adunăm un fond mare de bani, din al cărui venit o parte să o dedicăm pentru un ziar național în senzul cel mai nobil al cuvântului. Ii vom da subvențiune pe atâta, pe cât nu se va ajunge cu venitul dela abonați, al căror număr va crește foarte încet, pentrucă acest popor a fost și mai este încă ținut întru neștiință, din care cauză el încă nu simte necesitatea lecturii ; întunecat și tâmpit prin lanțurile șervitutei, el nu a

învățat a medita despre soarta sa cea mizerabilă la care a ajuns. Așa dar, până să spargem prin acest întunec ecipitean, până să încălzești atâtea milioane de inimi, al căror puls bate așa de încet și este atât de rece, vom sacrifica, dând subvențiune, însă numai la părere din pungile noastre, pentrucă dacă ne vom întreba mai de aproape în conștiință, apoi la cei mai mulți dintre noi, ceea ce avem în bunuri materiale, ne vine în pungi din sudoarea poporului, deși nu totdeauna imediat, ci prin canale diverse.“

Alții iarăși s'au convorbit și au fundat ziare politice de culoare confesională, tot cu subvențiune, ce li-se dă dela arhieriei și dela alți membrii ai clerului.

Ceea ce fac partidele politice, naționale, confesionale, imită și guvernele, mai ales cele constituționale și parlamentare, adecă de a fundă ziare subvenționate, care să susțină și să apere, nu atât pe guvern, cât mai vârtos doctrinele și opiniunile politice ale majorității parlamentare, din care a emanat guvernul. Toți politiciii cei mai luminați au recunoscut ministerilor dreptul acesta, carele nu este decât un drept de reciprocitate între diversele partide ale unui stat. Ceea ce au disputat politiciii, a fost numai dreptul, pe care și-l arogă majoritățile de a-și vota pentru sine pe fiecare an așa numite fonduri de dispozițiune din tesaurul public al statului, de unde apoi se dau subvențiuni ziarelor guvernamentale. Aci s'a zis majorităților : Spre scopul acesta nimic din veniturile statului ; ci dacă vă place să aveți organe proprii de publicitate, așa numite oficioase, dați-le subvențiuni dela voi, precum dau și alte partide din averea lor.*) Dar această dispută

*) Aceasta însă nu se poate aplica sub nici un cuvânt la așa numitul Monitor oficial. Acesta este și rămâne organ mai mult al statului decât al guvernului ; in el se continuă oareșicum Analele țării. Monitorul oficial trebuie să se pu-

încă tot mai decurge în toată Europa, noi însă trecem peste ea la locul acesta. Pentru noi să fie de ajuns a constata, că subvențiunile de bani care se dau mai multor ziare prin ceice voiesc a le susține în interesul lor, nu cuprind în sineși nimic imoral, ba din contră, obvin adesea cazuri, în care subvențiunea se dă cu scop de a salvă chiar doctrine morale, unde ea semnifică tot atâta, ca și cum ai înființa din banii tăi școală, biserică, azil de naștere, spitale, orfanotrofie etc., poate și înmiit mai mult, în cazuri când se lucră pentru salvarea unui popor aservit, pentru scăparea țării de subjugare străină, pentru evitarea de rezbeleri civile, așezarea libertăților publice pe temelii solide și durabile.

În acest sens mai multe ziare românești politice au tras și unele mai trag până în ziua de astăzi subvențiuni, pe care numai răutatea sau stupiditatea le va judecă de imorale. Precum la Maghiari, așa și la Români, sunt puține acele ziare politice și în genere foile periodice, care să fie în stare de a se susține numai din veniturile câte le întră dela abonați. Nu subvențiunile, ci cu totul altele sunt pedecile, cu care luptă ziaristica română, și morburile, de care suferă ea.

Pentruca un ziar se poată fi susținut numai cu spesele care întră din banii de prenumerațiune, se cer câteva condițiuni, pe care nu este prea ușor a le împlini. Așa între altele se presupune, că întreprinzătorii, redactorii, editori cunosc perfect, atât facultățile materiale, cât și pe cele spirituale, sau adecă adecă gradul culturai publicului, cătră care voiesc a se adresa. Cătră un public ce abia acum învață a ceti, este cineva cât se poate de cruțător, nu aleargă

blice în toate înprejvrările pe spesele statului, și încă șub redacțiune care să știe susține demnitatea statului, a poporului, a regimului (capul statului) și a guvernului (ministeriului.)

câte un miliar de loc înaintea lui, dacă nu vrea ca publicul să-l peardă din vedere. Redacțiunea caută ca să afle totdeauna lipsele cele mai neamânabile ale lectorilor săi. Cestiuni politice mari nu le tractează ca cunoscute, ci din contră, ea presupune, că partea cea mai mare a lectorilor să-i aude acum întâia oară despre asemenea lucruri. Cu ziare sau inimice, sau trădătoare, sau și numai torturate de mândărimea de a se certa, nu-și prea face de lucru, dar vătămarea de onoare personală și cu atât mai mult națională, nu o suferă cu nici un preț din lume, în asemenea cazuri dă publicului său exemplu de modul cum se câștigă satisfacțiune.

Limba în care se scrie ziarul său, este totdeauna aleasă, deamnă, și totuși curgătoare ușor, construcțiuni netede, perioade mai mult simple, nu încurcate cu incise dese; mai în scurt, din ziar dispăre acea limbă scrisă ca de clacă, ca în batjocură, ca și cum ar traduce școlarii terțiani ori quartani din vre-un clasic latin, pe care-l înțeleg abia pe jumătate, cece se întâmplă mai ales în cazuri, când redactorii și colaboratorii sunt distrași în alte moduri, prin funcțiuni și diverse vocațiuni ale vieței. Așa o parte considerabilă a laboarei rămâne pe sufletul unor junișori. Aceasta nu merge. Minerva este severă în disciplina sa, ea nu suferă diversiuni de acestea, ci le pedepsește aspru, într'un mod sau în altul. Un ziar carele vrea să fie bun în adevăr, de va ieși numai de 2 ori pe săptămână și numai cu text cât au d. ex. ziarele românești din Pesta, sau Românul din București, cere dela redactor sacrificiu de cea mai mare parte a timpului său. Redacțiunea perde timp și mai mult în cazuri, când mai are a face cu articlii și corespondențe scrise în limbă și stil atât de mizerabil, încât sau este necesitat a-și perde oarele scumpe cetindu-le numai pentruca să le arunce apoi în coșul

cu maculature, sau dacă află în ele simbure, să le dea un alt vestmânt, adică să le scrie dânsul de nou.

* Una din condițiile cardinale pentru existența și înflorirea unui ziar liber, independent, este pretutindeni, încă și sub absolutism, independența personală a redactorului sau redactorilor. Este imposibil, ca de ex. un funcționar care și trage salariul său delat, cătră care este legat și cu jurământ, să redacteze într-o toată libertatea un ziar independent. Tot așa nu se poate, ca de ex. un profesor dela institutele de învățământ ale statului să se miște în calitatea sa de redactor al unui ziar liber, dupăcum ar voi el, sau mai bine, precum ar cere interesele vitale al publicului pentru care scrie. Nici chiar profesorii dela școalele confesionale nu pot corespunde vocațiunii unui redactor independent; cel puțin, aici în Transilvania și în Ungaria foarte anevoiă. Să punem că acel profesor pentru persoana sa nu e nici decum bigot, ci din contră, om care stă la înălțimea unde stau alți bărbați de erudițiune europeană; lui însă în pozițiunea sa nu-i este permis, necum să facă opozițiune, dar nici măcar să fie tolerant. Avem sume de exemple în materia aceasta. Există porunci arhieresti, prin care profesorilor și docenților se interzice strâns chiar corespondența cu vre-un ziarist, și cu atât mai vârtos cu ziare ce nu plac preasfinției sale. În Noemvrie 1852 s'a interzis repauzatului Gavril Muntean colaborarea la Gazeta Transilvaniei ca din chiar senin, și bietul, carele încă fusese spoliat în anul 1849 de avere (peste 3 mii florini m. c.) în Sibiiu, a trebuit să renunțe totodată la modestul onorar ce trăgea ca colaborator. În August 1873 profesorilor și directorilor dela școalele româno-catolice din Transilvania li s'a pus alternativa categorică, că aceia cari lucră la ziare, sau să încete la moment, sau să-și dea dimisiunea din profesură. Unul dintre

profesorii dela gimnaziul rom. catolic din Brașov, care luase asupra-și redacțiunea ziarului „Nemere“, a fost dimis din funcțiunea sa. Unde poate fi între asemenea conjucturi vorba de independență! Chiar și protestanții sunt în acest punct destul de intoleranți.

Ce e drept, inspectorii supremi ai școalelor confesionale au aci un cuvânt al evangheliei: Nimeni nu poate servi în același timp la doi domni. Explicațiunile ulterioare încă nu lipsesc. Diversele specialități de știință cer în secolul nostru studiu întins, înaintare cu timpul; oarele de prelecțiuni sunt fatigatoare; conferințele, corecturile laboarei scripturistice a tinerilor sunt iarăși fatigante răpitoare de multe oare ale zilei; unde mai rămâne unui profesor timp, de a se ocupa și cu cestiuni politice de ale zilei, nu ca diletant, ci ca profesiune; pentrucă în zilele noastre nu este permis la nimeni pe lume, a tractă cestiuni politice, adesea de viața de moarte, numai ca politicaștii de cafenele și de berării; politica nu este muzică de strate, ci este știința cea mai grea din toate științele, care confişcă cum am zice, pentru sineși, toate puterile minții și ale spiritului.

Inspectorii supremi mai adaogă încă și argumentul atins mai sus, mai ales dacă aceia sunt și prelați. Ei adică pretind, ca un ziar politic redactat de profesori subordinați lor, să stea între toate împrejurările în mod exclusiv la porunca, la serviciu, pentru confesiunea proprie, și să lovească în altele, precum vedem în adevăr, că se mai întâmplă ici coala. Un ziar însă, care nu voiește să ia îndeșert titlul de ziar politic, independent, nici că se poate cugeta, dacă redacțiunea lui nu va fi emancipată din capul locului, perfect și pentru totdeauna, de orice influință a rivalităților și cum zic francezii, a veleităților confesionale. Nicăiri procedura strâns obiectivă nu este așa necesară ca pe terenul acesta. De aci încolo, cei

cu musca pe nas ori pe căciulă, vadă cu cine-și vor împărți certele; dar ziarul politic și independent să nu le deschidă teren de ceartă nici pe un minut.

Un ziarist și anume redactorul unui ziar politic trebuie să fie independent încă și din alte puncte de vedere, cari sunt: Vocațiunea simțită în pept, sau cum ar zice poezii, Vena politica, fără care nu face nimic, ci strică tot, apoi acea vocațiune ajutată în tot timpul atât cu științe teoretice și anume juridice, de stat, de economie politică și națională, istorică și geografică din toți secolii, cât și cu experiența întinsă, adunată din țări mai multe și din toate clasele societății omenești; cunoștința de ajuns cel puțin de patru până în cinci limbi; în fine, paciența de fer, precum nu se mai cere la nici una din vocațiunile omenești, nici chiar la cea militară.*) Mai este încă de dorit, ca un ziarist să fi servit câțiva ani la stat, sau la vre-un municipiu, ori să fi fost avocat sau notar public, pentruca să aibă cunoștințe practice, încă și din ramurile cele mai prosaice ale vieții omenești. Mai în scurt, au trecut acele timpuri, când națiunea noastră își luă pe ziaristii săi dintre dascălii dela s. Sava, dintre clericii dela Blaj și mai târziu dela Orade, Arad, Sibiu. Aceasta s'a întâmplat în timpuri de lipsă extremă, în condițiuni de servitute barbară, sub care gema națiunea, pe când se cerea, ca cineva, fie oricine, ori de unde, să fie sacrificat totul, să fie înfipt pe cruce. Altele sunt astăzi lipsele națiunii noastre și alt viitor o așteaptă. Dar apoi și națiunea să-și remunereze cu totul altmintrelea pe publiciștii săi, decum i-a remunerat ea până acuma.

*) Ego nec studium sine divite vena, nec rude quid prosit ingenium video. Alterius sic altera possit opem res et conjurat amice.. Se poate zice cu Horatiu despre politici, întocmai precum a zis el despre adevărații poeți.

Directorul de școale Gheorghe Șincai.

Vieța nemuritorului Gheorghe Șincai se află descrisă de cătră mult regretatul nostru compatriot repauzatul Alexandru Papiu Ilarianu. Studiul de două luni pe care îl făcuse biograful asupra vieții celei mult agitate a lui Gheorghe Șincai din documentele și datele câte le avuse la mână, a fost prezentat la timpul său societății academice române din București ca discurs de recepțiune și a fost ascultat și primit de cătră colegii noului membru ales cu cea mai călduroasă plăcere și laudă. Dar precum ni se întâmplă cu cei mai mulți bărbați ai nostri renumiți cari au trăit, au lucrat și au suferit între anii 1780—1840, oricât se adoperă biografiilor lor ca să le scoată la lumină toate peripețiile vieții lor câte merită a fi conservate prin tipar pentru posteritate, mai nici într'un caz nu li se împlinește dorința. Acei bătrâni ai nostri cu prea puțină excepțiune n'au făcut în tot cursul vieții lor mai nimica pentru sine, ci totul pentru nefericitul popor românesc, pentru limba, literatura, istoria, biserica, școala și în genere pentru emanciparea lui de sub jugul sclăviei. De aici vine, că la mulți dintre bărbații cei mai renumiți nu aflăm însemnat nici măcar anul nașterii și al morții, iar dacă unii din ei au fost și căsătoriți, nu cunoaștem nici relațiunile familiei lor. Gheorghe Șincai tot a mai lăsat câte ceva însemnat și din vieța sa; cu toate acestea partea cea mai însemnată a vieții sale, adică activitatea sa ca profesor și director în Blaj, este așa de puțin cunoscută din acte, încât chiar și în biografia scrisă de Papiu lacuna aceasta se simte tare. A voit

însă o prevedință binefăcătoare, ca pe lângă multele manuscrise ale lui Șincai conservate cu grije în arhivele episcopiei gr.-cat. din Oradea-mare să rămâie și câteva acte parte mare oficioase, din care se pot afla și cunoaște mai multe împrejurări ale școalelor din Blaj pentru care Gheorghe Șincai în cele din urmă venise în atingere neplăcută nu numai cu episcopul său, ci chiar și cu guvernul provincial.

Crezând noi, că mai multe din acele acte pot să aibă valoare istorică, le vom reproduce aici în extrase românești, iar în limbile originale în care se află ele, se vor publica tot în Transilvania, pe cari noi o considerăm totodată ca un mic magazin de documente istorice până atunci, până când nu se vor afla alți literați, ca să-i umple coloanele acestui organ al Asociațiunii noastre cu alte produse literare și științifice mai folositoare, eșite din peana dâșilor.

Actele oficiale pe care le avem noi la mână din zilele lui Gheorghe Șincai, se ocupă mai mult numai cu planul înființării școalelor normale din Blaj și al unor așa numite triviale din diverse părți ale Transilvaniei. Ele se încep dela anul 1775 și se continuă până la 1795. Le vom lua cât se poate în ordin cronologică, premitem însă, că la unele nu este pus anul în care au emanat, dar se poate combina din context cam în ce an au putut să emane.

În anul 1775, 21 Iulie Nr. gav. 4333 guvernul Transilvaniei adresează către o comisiune guvernială o rezoluțiune, în care își arată îndestulirea sa cu luarea măsurilor pentru edificarea unui local de școale normale în Blaj, și provocându-se la un raport din 13 Iulie al aceluși an, pe lângă ce laudă zelul, face observarea, că întru înțelesul unui rescript regesc, a cărui dată nu se pune, tot materialul, precum și munca de mână și căraturile erau obligate comunitățile și respective posesorii locurilor ca să le dea la edificarea

acestui fel de școale; așa dar guvernul declară, că acele materiale și prestațiuni, precum și darea de lemne nu le poate arunca asupra altora, ci trebuie să le împlinească cei numiți în rescriptul regesc, iar plata zidarului se va număra la timpul său din fondul anumit de către Maiestatea Sa. Subscris: br. Samuel Bruckenthal gubern. și Iosif Molnár secretar.

Din 9 Noemvrie 1776 Nr. 5065 iarăși vine o rezoluțiune guvernială la un alt raport relativ tot la edificiul școalei normale din Blaj, din care aflăm, că guvernul nu prea e îndestulat cu înaintarea lucrărilor și comite blăjenilor, ca să stea cu totdeadinsul de lucru cu atât mai vârtos, că Maiestatea Sa împăratul a binevoit o porunci de repețite-ori, că acel edificiu să se gătească cât mai curând. Subscris: comitele Nicolae Bethlen și M. de Sonnenberg secretar.

Sub data de 7 Martie 1777 aflăm o adresă dată către episcopul Românilor gr.-catolici în Blaj din sesiunea așa numitei „tabulae continuae“ a comitatului Albei Inferioare cu reședința în Aiud. Oficiul comitatului face episcopului cunoscut, că a primit din nou un ursoriu dela guvern, în care comitatul este provocat, ca ținându-se strict de ordinele anterioare, se îngrijească pentru cât mai curândă terminare a edificiului școalelor normale din Blaj. Deci comitatul invită ex officio pe excelența sa episcopul, ca de câteori vor fi necesari muncitori cu brațul din partea comitatului la edificarea acelor școale, sau atunci când se vor apuca de lucru, episcopul să se pună în conțelegere cu comitatul, căci acesta conform prea înaltelor ordinațiuni, nu va lipsi a-și împlini dorința.

Tot din anul 1777 Februarie 22 aflăm o adresă a suș numitei comisiuni îndreptată tot către episcopul Făgărașului cu reședința în Blaj. În actul acesta numita comisiune provocându-se la un raport al comitatului Albei Inferioare, care semăna cu o denunțare

asupra episcopului, ca și cum acesta nu ar voi să întindă ajutor eficace la ridicarea edificiului pentru școala normală, comisiunea muștră totodată pe episcop, că până în acea zi nu dăduse vre-un răspuns respicat și anume o declarațiune în acel înțeles, ca împlinirea voinței împărătești să fie cât mai mult accelerată; de aceea comisiunea și cere dela episcop informațiune exactă în sensul arătat. Subscriși: comitele Nicolau Bethlen și br. Iosif Miške în numele comisiunei publico-ecelesiastice.

Din aceste două acte mai din urmă se vede, că între episcop și comisiune se iscaseră unele neînțelegeri, care se află indigitate și în alte acte; dar natura neînțelegerii nu poate fi bine cunoscută; se pare numai, că comisiunea dedea prea înaltelor dispozițiuni relative la edificarea școalelor normale din Blaj un înțeles, iar guvernul și comisiunea guvernială cu totul altul.

Sub Nr. 2226 din 9 Aprilie 1782 guvernul Transilvaniei face cunoscut episcopului gr.-cat. dela Blaj, că cu respect la denumirea profesorilor, la înființarea școalelor, la introducerea metodului normal venise un decret reg. prea înalt din 12 Dec. 1781, care se comunică episcopului în extras, dar cu acea intimațiune, ca catihet la școala din Blaj este acilea (în promptu sit, adecă Pater Georgius Schincai Hieromonachus), care își luase mai dinainte instrucțiune în metoda catiheticea la școala normală din Viena. Subscris în numele guvernului cu reședința în Sibiiu br. Samuel de Bruckenthal, iar subscripțiunea secretarului lipsește.

Din acest act guvernial încă se pare, că scoate capul o neînțelegere între guvern și episcop asupra persoanei lui Gheorghe Șincai. Insemnăm aci, că până în 12 August 1782 episcop al Făgărașului fusese tot Grigorie Maior, care tocmai în acea zi se lăsase de

episcopie și tot atunci sinodul adunat a ales pe cei trei candidați, dintre cari apoi în 21 Octomvrie 1782 a fost denumit Ioan Bob. Această observațiune trebuia să o facem la locul acesta și încă cu adaos, că deși Ioan Bob fusese denumit episcop în 21 Octomvrie 1782, dar preconizarea lui de către scaunul Romei s'a întâmplat abia în 15 Dec. 1783, iar hirotonia lui s'a făcut în Blaj de către același Grigorie Maior numai în 6 Iunie 1784. Aci dară dăm peste un așa numit interregnum de aproape 2 ani, în care timp însă au emanat mai multe acte relative la școalele din Blaj, între cari câteva ne dau testimoniu trist despre nespusele trăgănări și pierderi de timp în comunicațiunea oficială dintre Sibiiu și Blaj.

Suscitatul decret din 12 Dec. 1781 îl avem și noi acilea numai în extract, care însă este foarte nefavorabil pentru școalele din Blaj, așa cum se vede el în copia noastră. Se va fi aflând și originalul aceluia undeva; dar sune el anume cu respect la direcțiunea supremă a școalelor ori și cum, astăzi, după mai bine de o sută de ani el este căzut în desuetudine, și chiar dacă nu ar fi cazul acesta, astăzi el ar lovi foarte greu în legile care asigură confesiunilor religioase dreptul lor asupra școalelor confesionale, prin urmare nu mai poate să aibă nici o valoare. Ceeace aflăm foarte dămn de însemnat din acel decret dela 1781 este, că el constată pe temeiul unui raport al comisarilor, cumcă în Blaj numărul tinerimei școlastice a crescut atât de tare, încât zice monarhul, că acolo trebuie să se ridice încă și alte școale și respective să fie lărgit edificiul destinat pentru școalele de acolo. Deci monarhul comite guvernului Transilvaniei, ca să însărcineze pe așa numita comisiune a studiilor din țară, ca să prepare un plan nou pentru școalele care sunt a se mai înființa la Blaj, să facă și un calcul pentru cât au să coste, apoi toate

acelea elaborate să le submită Maiestății sale pentru aprobare. Tot în acest decret împăratul Iosif află, că după ce numărul tinerimei românești scolastice se înmulțește așa de tare, prin aceasta se arată și necesitatea înființării de școale triviale, de aceea împăratul permite ca să se caute un individ bine deprins în metoda de învățături normale și cunoscători de limbile necesare în Blaj, iar aceluia să i-se asigure salar de 150 fl. pe an, spre a i-se plăti din fondul școalelor normale și cu acea condițiune, ca pe lângă acea plată episcopul să-i dea locuința cuvenită și ajutor în produse naturale. Mai departe monarhul comite episcopului, ca de catihet să denumească pe unul dintre ieromonahii din Blaj, cari și așa sunt obligați în virtutea literelor fundamentale ale acelei mănăstiri, ca să funcționeze în calitate de profesori; dar catihetul să nu aibă încă și alt salar special; iar dacă între ieromonahi nu s'ar afla vre-unul, carele să cunoască bine metoda normală, episcopul să-l trimită în Sibiu la școala principală de acolo ca să învețe. Subscris: Josephus m. p., Thadeus Baro a Reisbach m. pr. Ad mandatum Sacrae Caes. Regiae Majestatis proprium. David Székely m. pr.*)

Tot din anul 1782, Octomvrie 15, Nr. 7329 s'a emanat un decret al guvernului țării adresat vicarului general ieromonah Ignatie Darabant. În actul acesta guvernul zice, că dl inspector primar al școalelor naționale a informat pe guvern despre starea școalelor din Blaj; deci în urmarea aceluia guvernul comite vicarului general (pe timpul vacanței scaunului episcopesc), ca școala națională din Blaj să o împartă în două clase și să o numere între școalele primare, iar

*) „Quoniam autem Commissariorum relatio perhibet numerum studiosae juventutis Balázsfalvae ita acrevisse, novae ibidem scholae erigi, et respective aedificium pro scholis hactenus destinatum ampliari debeat“.

catihetul acelei școale să fie conform ordinațiilor anterioare părintele Gheorghe Șincai, carele să fie și director local, și să se poarte cu subordinațiune cuvenită către episcop, către directorul regesc și către inspectorul primar al școalelor naționale. Tot prin acest decret sunt denumiți ca docenți (magistri) indivizii: Ioan Papp și Samuil Coltor. Fiecare din aceștia vor avea salar câte 75 fl. din fondul școalelor naționale, iar deputat în grâu și în lemne le este promis de către dl episcop al Făgărașului; acel deputat ei să-l împartă drept în două. Într'aceea până când se va termina noul edificiu al școalelor, vicarul general să îngrijească de locuința lor și de comoditate, adecă de local pentru instrucțiunea școlarilor. Subscris: br. Samuel Bruckenthal.

În anul 1783 Dec. 27 sub Nr. 8680 guvernul țării vine iarăși în numele Cēs. r. Maj. Sale Apost. cu un decret adresat tot vicarului general Ignatie, în care același guvern descopere, că Gheorghe Șincai ca director al școalei naționale din Blaj arată lipsele acelei școale, cum și lipsele docenților și ale sale, în urma cărora se iau următoarele măsuri: Incât pentru lipsele docenților, Reverenția Sa D. Josephus Martonffy în calitatea sa de inspector al școalelor naționale înaintase încă din 5 Dec. 1782 o reprezentațiune către înaltul tesaurariat regesc (ministerul de finanțe al Transilvaniei); mai departe aceluiași părinte Șincai i-se comite, ca pentru recvizitele necesare la învățatură în școale, precum sunt scaunele și mesele, să prepare și să submită un calcul de spese, pe temeiul căruia să se facă toate cele de lipsă conform prealtei intențiuni a Maiestății Sale pentru școalele din Blaj. Mai departe, încât pentru reparațiunile celelalte necesare la localul de școale zice același guvern, că chiar în acea zi din 27 Dec. s'a adresat către tesaurariatul regesc, că se îngrijească de facerea acelor re-

paraturi, precum și de locuințe pentru unul dintre docenți, carele era însurat. În fine încât pentru recvisitele mai mărunte s'au asigurat câte 20 fl. pe an, adică o sumă precum se dădea și la școalele normale regești din Sibiu și Cluj din cauza școalelor naționale, iar acei 20 fl. are să-i ridice părintele Gheorghe Șincai pe lângă cuitanță ce va da dela sine, despre care tesaurariatul a fost asemenea anunțat. Mai departe să i-se declare directorului Șincai, că excursiuni arătate de el ca făcute în afaceri scolastice n'au loc, dacă nu vor fi recunoscute de necesarii și arătate de către dl Iosif Mártonffy inspector primar al școalelor naționale; iar salar în sensul rescriptului reg. din 12 Dec. 1781 lui Șincai nu-i compete. Subscris: Sam. br. Bruckenthal.

Din anul 1748 sub Nr. 8933 avem un extract dintr'un decret guvernial, din care aflăm, că Gheorghe Șincai submisese guvernului un prea umilit memorial în cauza sa personală, iar guvernul îi dă rezoluțiune, că și până când comisarii vor fi gata cu raportul lor despre fondurile din Blaj, lui ca director al școalelor naționale i-se asigurază pentru intertențiunea sa până la prima Noemvrie al aceluși an din fondul școalelor naționale 30 fl., pe care are să-i ridice dela casa camerală a tesaurariatului. Subscriși: br. Samuel Bruckenthal, David Székely, Antonie Horváth.

Tot din anul 1784 sub Nr. 4018 Iunie 22, guvernul provocându-se la rescriptul Maiestății Sale din 28 Aprilie, face cunoscut episcopului, că monarhul îngrijat de fericirea acestui popor, a decis a îmbunătăți și lărgi școalele normale, iar anume pentru ginta Valahă (pro gente Valacha) a binevoit cu îndurare a decide, ca să se înființeze douăsprezece școale primare triviale, pentru a căror susținere au aplacidat cu mare bunăvoință 600 fl., totodată Maiestatea Sa a poruncit, ca conform decretului său regesc din 6

August al anului trecut, episcopul să numească acele comune, în care au să fie înființate cele douăsprezece școale, și apoi să facă raport către acest guvern, iar salar pentru fiecare docinte dela acele școale să se plătească începând dela 1 Noemvrie anul 1784 câte 50 fl. din fondul școalelor naționale. Peste aceasta împăratul mai decide tot în acel rescript din 28 Aprilie, ca la școala principală din Blaj să se mai adaogă încă o clasă cu un docinte, a cărui plată anuală să fie 100 florini. Cu această ocaziune guvernul mai comunică episcopului încă două puncte, al 7-lea și pe cel din urmă din decretul regesc, dela 6 August anul 1783, și îl provoacă ca să nu lipsească a se conforma prea înaltei rezoluțiuni. Subscriși: Br. Samuel de Bruckenthal, David Székely, Adam Veres.

Decretul sus citat eșise sub Nr. 4818. Guvernul în loc de a-l trimite episcopului întreg, îi dă numai un extras din punctele 7 și 12. Acel punct 7 din decret țineă, că încât pentru partea economică administrativă a școalelor sătești în comunele unde nu sunt patroni, acelea să fie administrate în viitor tot cum au fost în trecut; dar cum? nu se spune. Comunităților însă împăratul le impune și comandă, ca edificiile școlastice să le fie totdeauna în stare bună, iar aceleași comune să întindă acelor dascăli mai mult ajutor decât le-au dat până atunci „in naturalibus et victualibus“.

Acestea, zice împăratul că voiește să se îplinească așa precum se întâmplă în Ungaria foarte bine, că se încheie contracte între comunități și directori sau inspectori locali în favoarea școalelor. Iar în comunele, în care se află patroni (domni feudali), pe aceia prefectii comitatelor, inspectori școalelor naționale, sau chiar și parohii să se încerce în tot modul a-i înduplecă să doteze mai bine pe dascăli școalelor naționale.

În punctul 12 din decretul regesc se zice: că pentruca învățătura băieților, cari vor să treacă la gimnaziul din școalele normale, să nu le fie nefolositoare, autoritățile scolastice să se știe obligate în puterea ordinațiunilor anterioare ale monarhului a le observa strict, prin urmare băieții, cari învață în școalele normale să fie preparați mai bine pentru disciplinele gimnaziale; de aceea să priveghieze cu rigoare, ca nici un băiat să nu fie admis în clasele gimnaziale, dacă n'a terminat cele trei clase principale, din care trebuie să aibă testimoniu sau dela inspector sau dela director.

Așadar din aceste două documente din urmă învățăm, că împăratul Iosif al II, înființase în adevăr afară de școalele din Blaj încă douăsprezece școale naționale românești pe teritoriul marelui principat al Transilvaniei, iar aceasta s'a întâmplat numai cu 6 luni înainte de a sparge revoluțiunea lui Horia, și tot cu acea ocaziune a mai amplificat și școalele din Blaj; totodată același monarh se încearcă a deschide băieților buni de Român calea și la învățături mai înalte.

O rezoluțiune din 26 August 1784 Nr. 7849 adresată directorului Gheorghe Șincai, directorului școalelor din Blaj, ne descoperă o adevărată curiozitate pentru timpul nostru. Bietul G. Șincai fusese însărcinat cu reviziunea și prepararea cărților scolastice. Dupăce și-a împlinit această misiune, Șincai se roagă de guvern pentru un onorar de 15 galbini; dar inspectorul primar Iosif Mártonffy (preot rom. cat.) s'a opus, și așa guvernul resolvi lui Șincai numai o remunerațiune de 24 fl., din cari să-și plătească hârtia cumpărată și pe copistul, la care i-a dictat, pentrucă adaugă guvernul, fondul școlastic este sărac și n'are de unde să dea mai mult, iar acei 24 fl. să-i

ridice dela tesaurariat. **Subscris: br. Bruckenthal, Stefan Costa.**

Toate actele câte le deterăm pân'alci în extract emanaseră în limba latină, acum însă urmează unul în limba germană, (sub Nr. gubernial 1430 L. 52. Acest act gubernial este o înfruntare grea dată directorului școlii normale dela Blaj. Guvernul arată lui Șincai, că a primit cu neplăcere știrea, că directorul nu s'a poartă cătră episcopul său cu reverința și modestia cuvenită, precum și că în alte cazuri uneori pierde din vedere bunacuvință (das erforderliche decorum). Din cauza aceasta i-se dă înfruntare foarte serioasă și este dojenit că nu se poartă conform statului său, împrejurărilor, în care se află și pe care le cere interesul școlii, care trebuie să-i fie totdeauna înaintea ochilor. La acest act nu e pus anul, nici luna și ziua; acum însă ca guvernator îl vedem subscris, pe comitele Gheorghe Bánffy, iar ca secretar pe un Ignatius von .... conumele nelegibil.

Noi mai că am cuteză să susținem, că suferințele cele mai mari ale lui G. Șincai s'au început din epoca acestui intimat gubernial.

1785 Nr. 4391 din 26 Noemvrie. Despre înființarea celor 12 școale românești naționale.

Sub această dată avem o suplică a directorului G. Șincai adresată cătră tesaurariatul regesc al țării în Sibiu, întru care Șincai zice, că dupăce în anul trecut, adică 1784 din grația și clemența cesaro-regească înaltul guvern regesc a binevoit a înființa în această țară douăsprezece școale românești naționale, și a dispus ca docenții dela acelea aplicați cu salare de câte 50 fl. renani pe an, să-și tragă acel salar dela cassa din Sibiu, s'a ivit o greutate din cauza distanței cătorva comune, în care s'au așezat acele școale, căci adecă docenții respectivi sunt siliți a-și primi salariile lor deadreptul din Sibiu. Dl inspector suprem al

școalelor naționale prevăzuse acea dificultate, apoi și mijlocise ca unii dintre acei docenți să-și poată lua salariile lor dela orașe cu casse publice mai apropiate; dar cu acea ocaziune s'a observat tăcere despre șapte școale românești înființate, anume: la Reghinul unghuresc, la Milașul mare, la Szék, la Șomcuta mare, la Sântău, la Almașul mare și la Abrud. Dupăce docenții din acele șapte comune simt mare greutate și întârziere la primirea salariilor dela Sibiu, Șincai se roagă ca înaltul tesaurariat să binevoiască a dispune, ca docenții din Reghin și Milaș să-și poată lua salarul lor dela comisarul de finanțe din Bistrița; cel din Sec dela provisorul fiscal din loc; cel din Șomcuta dela perceptorul salinelor Dejului; cei din Sântău și Almaș dela perceptorul de sare din Șimleu, iar cel din Abrud dela spanul fișcal sau dela provisoratul din Zlatna. Sub această suplică latinește, Șincai se subscrie așa: Primarius scholae Nationalis Balászfalvensis, et reliquarum Valachico-Nationalium Director.

Din acest document aflăm încă odată pe sigur, că acele douăsprezece școale românești comandate de către Impăratul Iosif s'au fost și înființate în adevăr, și încă tocmai în anul memorabil 1784. Așadar înainte cu o sută de ani poporul românesc din Transilvania mai câștigase și aceste douăsprezece școale pe lângă cele înființate din ordinul consiliului suprem militar în mai multe comune din cele două regimente grănițere. Se mai știe apoi de câte o școală elementară ici-colea bunăoară în Brașov și pe la câte un schit sau mănăstire mică, din câte rămăseseră în țară nedate flacărilor pe timpul turburărilor religioase împreunate cu înființarea regimentelor sub generalul Bukow, precum s'au arătat la alt loc în actele înființării regimentului I.

Din tradițiune se vorbește, că în zilele lui Șincai s'ar fi înființat la trei sute de școale românești în

Transilvania, și bătrânii, cari dacă ar mai trăi ar fi astăzi de 100 de ani, susțineau această tradițiune; dar nouă nu ni s'a întâmplat să vedem vre-un document scris în acest înțeles. Intr'aceea cunoscută fiind activitatea extraordinară alui Șincai, este mare probabilitate, că el avuse și scopul acela de a înființa școale cât se poate mai multe în comunele românești, fără a lua în nici o considerare greutatea piramidale, pe care le-ar fi întâmpinat de sigur, atât din partea domnilor feudali cari nu voiau cu nici un preț, ca și Româniilor să-și aibă școalele lor naționale, cât și chiar din partea guvernului Transilvaniei.

Nr. 4391 din 2 Dec. 1785. Aci aflăm rezoluțiunea Tesauratului, cu care acela îndreaptă pe G. Șincai cu suplica sa la guvernul regesc; totodată îi pune și alte dificultăți în prospect, din care să poată cunoaște, că nici guvernul nu-i va împlini rugămintea.

La locul acesta ne aducem aminte, că până pe la 1838 tot se mai vorbea pe la Blaj despre vre-o trei din acele douăsprezece școale românești înființate de către împăratul Iosif al II-lea, care încă tot ar mai vegeta, dar numai ca niște plante lipsite de razele soarelui și de ploaie. Noi am dori foarte, ca oameni bătrâni din acele 12 comune să binevoiască a ne informa, dacă se mai află vre-o urmă din acele școale pe la comunele lor, și anume dacă acei câte 50 fl. îi mai trage vre-un docinte cu dreptul vechiu câștigat înainte cu 100 de ani; căci Doamne, multe drepturi de acelea câștigate din bătrâni s'au pierdut, sau din neștiință, sau și lenea descendenților, fii, nepoți și strănepoți.

Decretul guvernial din 8 Februarie 1788 Nr. 883 L. 26 îndreptat către directorul școalelor normale din Blaj G. Șincai, în cauza limbei germane ca studiu obligat. În acest decret guvernul Transilvaniei se provoacă la un mandat prea înalt din 9 Ianuarie al

aceluiași an cuprins în forma de decret al curții, întru care se zice, că scopul cataloagelor care se cer pentru tinerii ce trec din școalele normale în cele gimnaziale este: ca să se adeverească, cumcă nici un tinăr nu a fost primit în clasele gimnaziale fără cunoștința limbei germane, dar cumcă din cataloagele înaintate dela Blaj la guvernul țării nu se cunoaște cea împrejurare, dacă bieții intrați în gimnaziu cunosc sau nu limba germană, așadar guvernului i-se impune, ca să strângă pe direcțiuni și pe profesori la exactă observare a dispozițiunei acesteia. Așadar guvernul obligă pe directorul Șincai, ca să îplinească cea voință prea înaltă, se silească pe docenți la împlinirea aceleia cu cea mai mare grijă, să și îngrijească, ca limba germană să fie învățată alătura cu limba maternă și în școalele latinești, pentruca așa tinerimea, care apucase a învăța limba germană în școalele naționale să nu o uite în cele latinești. Subscris comitele Gheorghe Bánffy ca guvernator și David Vajna ca secretar.

Este prea bine cunoscută lupta epocală a împăratului Iosif purtată cu popoările negermane ale monarhiei pentru introducerea limbei germane în toate școalele și în toate afacerile statului; dar tot așa e cunoscută și rezistența înverșunată a acelor popoară și mai ales a Maghiarilor în contra acelu plan al împăratului. Din alte acte, care se mai află între scrierile rămase dela G. Șincai în arhivul episcopiei greco-catolice dela Oradea mare, se mai văd unele remonstrațiuni ale acelu director, ce e drept, nu îndreptate în contra învățării de limba germană, ci numai în contra posibilității de a o învăța pe aceea în Blaj. Se pare însă tot din acele raporturi ale lui Șincai, că împăratul făcea mare silă profesorilor și directorilor în favoarea limbei germane, încât la un timp G. Șincai veni la ideia ca să propună guvernului, ca dupăce

sila este atâtă, de mare, atunci școalele din Blaj să fie strămutate cu totul în vre-un edificiu public din vre-un oraș săsesc, unde băleților li s'ar da ocaziune, ca pe lângă ceea ce învață în școală, să se deprindă în limba germană în atingere cu poporațiunea din loc. Acest decret al guvernului e scris în limba germană.

Nr. 8099 din 10 Octomvrie 1793. Decret guvernial. Rezboaiele cele mai crunte decurgeau în Europa din cauza marei revoluțiuni franceze. Imperiul acesta eră unul din monarhiile cele mai încurcate în evenimentele din cea epocă mare. Cu venirea în anul 1792 a împăratului Francisc la tron fiind foarte mare lipsă de bani, și clasele privilegiate nevoind nici atunci a-se supune la plătirea de imposite regulate, adunându-se în dietă votau numai așa numite subsidii (ajutoare) din caz în caz. In acel an s'au votat un subsidiu, care apoi se explicase așa, că nu numai nobilii, ci și parohii, profesorii și funcționarii să plătească în oareșicare proporțiune; s'au făcut însă și excepțiuni, prin care d. ex. directori și profesori, cari își trăgeau săracele lor salarii din unele fonduri publice, aveau să rămâie scutiți de cea contribuțiune. Din întâmplare însă G. Șincai, care încă eră să fie scutit, a fost asuprit prin subtragerea din salariu. Șincai aleargă la guvern cu plânsoare în numele său și al profesorilor din Blaj. Guvernul îi răspunde, că așa este, căci decretul din 2 Noemvrie Nr. 7836 din 1792 ține în cuvinte respicate, că parohi, profesori și alții cari își trag salariile din vre-un fond public, să nu fie siliți de cătră comitate a plăti repartițiuni de acelea, de unde urmează, că și lui Șincai i-s'a făcut nedreptate, că i-s'au tras din salariu; dar dupăce l'a plătit, acuma să cerce a regulă lucrul cu inspectorul școalelor. Incât pentru profesori, accia nu mai pot fi scutiți, pentrucă din întâmplare sumele

împărțite pe comitate și scaune au apucat a se împărți și pe familii și indivizi. Așadar profesorilor li se dete negativă pe un temeu cu totul nelegal. Subscris: comitele Lupul Kemény, David Székely și I. Bedeus de Scharberg.

Această suplică alui G. Șincai, la care îi venise rezoluțiunea de mai sus, avea data din 26 Septemvrie 1793. De aici învățăm cel puțin atâta, că G. Șincai mai funcționă ca director în Blaj încă și cătră finea anului 1793, adecă după zece ani dela venirea lui Ioan Bob pe scaunul episcopiei Făgărașului, căci precum se știe Ioan Bob fusese ales în 21 Octomvrie 1782, dar preconisat numai în 15 Dec. 1783.

Cuprinsul:

Gheorghe Barițiu	3
— Români și maghiarismul	19
Limbi universale, Limbi destinate la moarte, Limba românească	41
— Biserica românească în luptă cu reformațiunea	59
— Despre resbelul civil transilvan din anii 1437—1438	94
— Istoria noastră modernă	115
— Anarhia și corupțiunea presei noastre, Presa maghiară, Presa daco-română	123
— Directorul de școale Gheorghe Șincai	143

